

SZAKDOLGOZAT

Mohácsy Barnabás

2024

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Budai Campus

Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék

Tájrendező és kertépítő mérnöki alapszak

**A DUNA MENTI SVÁBOK TÁJHASZNÁLATI ÉS
VÁROSKÉPI EMLÉKEZETE, VALAMINT HATÁSAI
ZSÁMBÉKON**

Konzulens:

Dr. Valánszki István

tanszékvezető, egyetemi
docens

Konzulens

intézete/tanszéke:

Tájvédelmi és
Tájrehabilitációs Tanszék,
Tájépítészeti,
Településtervezési és
Díszkertészeti Intézet

Készítette:

Mohácsy Barnabás

Budapest

2024

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
1.1. Téma felvezetése, választásának indoklása	2
1.2. A dolgozat szerkezete.....	2
1.3. Zsámbék és környezetének bemutatása	2
2. Zsámbék történeti áttekintése	4
2.1. Zsámbék a betelepítésekig.....	4
2.2. A Magyarországi németek útja az új hazába	5
2.3. Letelepítés Zsámbékon.....	6
2.4. Schambek mint sváb település	6
2.5. A kitelepítés.....	10
2.6. Az elűzetés után	12
3. Vizsgálat	13
3.1. A település kitelepítés előtti városrészei	13
3.2. A népcsoport tájalakítása.....	13
3.3. Települési tér vizsgálata.....	14
3.4. Szakrális elemek vizsgálata.....	17
3.5. Zsámbék mezőgazdasága 1946-ig.....	23
3.6. Bor és pincekultúra.....	25
4. Kutatás célok és a kutatói kérdések	29
5. Módszertan	30
6. Kutatási eredmények.....	34
6.1. Elűzetés-+kori városkép változása máig és a fennmaradt népi lakóházak.....	34
6.2. Tájérténeti elemzés és a Szőlőhegy hanyatlása	38
6.3. Vizsgált pincesorok bemutatása.....	43
6.4. A sírkövek bemutatása és az Újtemető katasztere.....	45
7. Javaslatok	49
7.1. Fennmaradt értékes népi lakóházak védelme	49
7.2. Nyakas hegyi kultúrák újraélesztése, tájidentitás visszaállítása a Szőlőhegyen	50
7.3. Pincesorok védelme.....	51
7.4. Történeti temetők védelme	52
Összefoglalás.....	54
Irodalomjegyzék	55
Ábrajegyzék	58

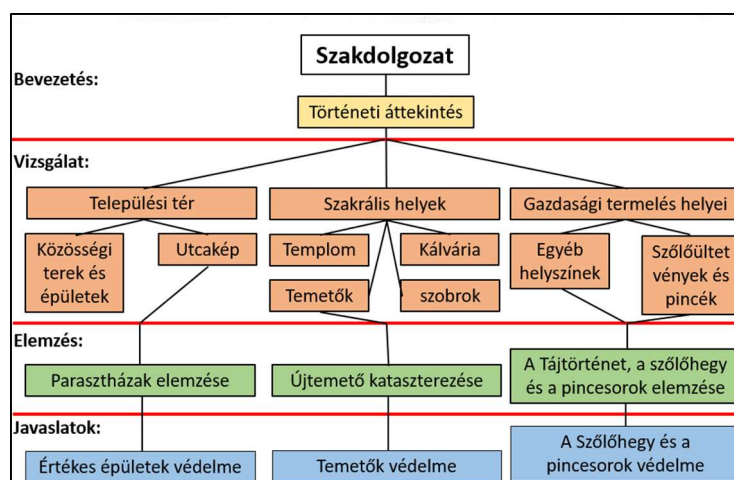
1. Bevezetés

1.1 Téma felvezetése, választásának indoklása

A dolgozatomban Zsámbék sváb identitásának tájhasználati és városképi elemeivel, annak múltjával, váltoásaival, valamint azok mai állapotával és jelentőségével foglalkozom. A témaválasztásomat meghatározta, hogy zsámbéki sváb leszármazottként, a településen egy magyarországi német hagyományörző egyesület tagja vagyok, ahol aktívan teszünk az őseink emlékeinek megőrzésért. Ezért a dolgozatomban szeretném kutatni a fennmaradt sváb kulturális értékeket és esetleges védelmi kérdéseiket felvázolni. A dolgozatom célja az, hogy a szuburbanizáció és a társadalmi változások ellenére fennmaradjanak, és a jövőben védelem alá kerüljenek az általam felkutatott kulturális és társadalmi értékek.

1.2. A dolgozat szerkezete

A dolgozatomban bevezetése egy hosszabb történeti áttekintés. A vizsgálatom három témakör több alpontját is taglalja. Bizonyos alpontokra épül az elemzésem három 'pillére'. A pillérek eredményei pedig megalapozzák a javaslataimat.

1. ábra: Dolgozatomban szerkezeti felépítése. (forrás: saját ábra)

1.3. Zsámbék és környezetének bemutatása

„Most pedig induljunk el Zsámbékra, hazánk egyik legszebb fekvésű községébe.” (PATI 1994: 3. old.) Zsámbék neve vitatott eredetű. Németül és svábul a település neve Schambek vagy Schambeck,. Kiss Lajos etimológus szerint: */:1258 Samboch:/ Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév talán a latin Sambucus "bodza" növénynévvel tartozik össze. Zsámbék helynévnek, a magyar zsombék főnévből való eredeztetése, valamint a szláv származtatása elfogadhatatlan.*” (KISS 1988: 814. old.) Pater Martin Anton Jelli Zsámbékról írt német nyelvű könyve szerint, amiben a település nevének eredetét és változatait is kutatta, két zsámbéki filozófus és germanista nyelvész P. Alexander Josef Karl és unokatestvére, Johan Ivánfi (Jankovitsch) a korábban a területen élt kelta

eraviszkusz népcsoporttól eredeztették Zsámbék nevét. Johan Ivánfi (Jankovitsch) a hazáról írt könyvének tervezetében így fogalmaz fordításban: „*Nagy valószínűséggel – és erre a bencés tanár, Pater Alexander Josef Karle utalt először – az eraviszkuszoknak köszönhetjük a település nevét is ... Ez lehet az indogermán sam és boc összetétele, ami nagyjából csörgedező patakot jelent.*” utalva a medencében folyó Békás-patakra és forrásokra. (Jelli 1996: 11. old.)

Zsámbék egy város Pest vármegyében, a Budakeszi járásban. Budapesttől 30 kilométerre északnyugatra található az agglomeráció szélén. A második világháborút megelőzően még a térséget és környékét a Dunazug-hegység térségeként értelmezték, ami a Dunántúli-középhegység északkeleti egysége. A hegyvidék délnyugati szélén lévő hosszúkás medencét csak a háború vége óta nevezik Zsámbéki-medencének. A medencét északról a Gerecse, keletről a Budai-hegység, délkeleten a Tétényi-fennsík, délről az Etyeki-dombság, nyugatról pedig a Tatai-Bicskei-árok szegélyezi. Mérsékelt tagolt medencék közé tartozik, aminek domborzati adottságai jók gazdasági termelés szempontjából. Területe 143 négyzetkilométer, és az átlagosnál sűrűbb beépítésű. A medencét vastagon lerakódott harmadidőszaki üledéksorozat tölti ki, amin jellemzően löszös üledék, mészlepedékes csernozjom talaj képződött. Ezek a talajok igen kedvezőek mezőgazdasági hasznosításra, minőségük miatt. Ezért az évszázadok során majdnem teljes egészében felszántották a medence belsejét, csupán a vizes élőhelyek mentén található erősen leromlott állapotú ligeterdő maradványok és szárazgyep fragmentumok maradtak meg. A medence magába foglalja Zsámbékot, Tököt, Perbált (Perwall), Budajenőt (Jena), Telkit, Herceghalmot, Mányt (Maan), Pátyot, Biatorbágyot (Wiechall-Kleinturwall) és Bicskét. A medence névadó települése annak északnyugati szélén fekszik a Nyakas-hegy (Lochberg) déli lejtőjén. A Nyakas-hegy (helyiek szimplán Nyakasnak hívják) egy szarmata mészkőből felépülő dombvonulat, ami a Gerecse legkeletibb része. Vonulata Zsámbéktól Tökön át Perbálig tart. A mészkőre a domboldalakon vastag löszrétegek rakódtak, ami ideálissá tették szőlő és gyümölcsstermesztésre a napos domboldalt. A hegy gerincén és északi lejtőjén helyi jelentőségű védett növény állományok és Natura2000 területek találhatóak. (DÖVÉNYI 2010; JELLI 1996; <http2>)

Zsámbék történelmileg a Budai-hegyvidék települései közé tartozik, ami földrajzilag nem pontos megállapítás. Besorolása annak idején inkább annak a kifejezése volt, hogy a Budától északnyugatra található sváb településekkel együtt egy sokoldalú, kulturális, történelmi és gazdasági egységet képez. (JELLI 1996)

2. Zsámbék történeti áttekintése

2.1. Zsámbék a betelepítésekig

Zsámbék területe már a pattintott kőkor óta lakott, erről a talált leletek árulkodnak. Hallstatti kultúra beköszöntével egy magasabban fejlett kelta törzs, az eraviszkuszok lakták a térséget, akiket a rómaiak Pannónia elfoglalásakor (Kr. e. 1 század) romanizáltak, saját kultúrájukba olvasztottak. A feltárt leletek szerint Zsámbékon már ekkor egy út vezetett keresztül, valamint vélhetőleg ekkor épült az első erőd a mai bazilika helyén, amely a patak völgyében található majorságok/villák védelmét szolgálta. A római uralmat követően a népvándorlás fél évezrede alatt több népcsoport is megfordult a területen (hunok, germán törzsek, longobárdok, avarok, karolingok). Ebből a korszakból kevés leletet találtak a településen, de a részben nomád életmód miatt ez nem bizonyítja azt, hogy lakatlan lett volna a terület. Elképzelhető, hogy a fennmaradt római épületeket és erődítményeket használták ezek a népek. (JELLI 1996)

A honfoglalás idejéből Zsámbékról írásos emlék nem maradt fenn. Az első okleveles említés III. Béla király idejéből származik, mikor a települést más környező falvakkal együtt a francia Aynard lovagnak adományozta, aki a feleségével, Capet Margit francia királynővel érkezett a Magyar Királyságba. 1186-ban a domboldalra udvarházat, a 13. század elején pedig kővárat építtetett a mai Zichy-kastély helyén. (PATI 1994)

Ez idő tájt kezdték építeni egy kis középkori templom alapfalaira a mai Premontrei bazilikát, amit 1258-ban szenteltek fel Keresztelő Szent János tiszteletére. A település ebben a korban a két fővárost összekötő, Székesfehérvár-Esztergom útvonalon feküdt és fontos kereskedelmi szerephez jutott. (HOLNAPY 2001).

A tatárjárás során a templomot a községgel együtt ugyan elpusztították, de IV. Béla király újjáépíttette. A 14. század végén a települést a Maróthyak szerezték meg az Aynard családtól. 1467-ben Mátyás király mezővárosi (oppidum) rangra emelte a települést. 1490-ben Corvin János kezére került, aki 1498 előtt az egri püspöknek adományozta azt. 1541-ben a török Budával együtt elfoglalta Zsámbékot és 145 évig uralma

2. ábra: Zsámbék középkori illusztrációja (forrás: www.abebooks.com)

alatt is tartotta. A falu ezalatt lassan teljesen elnéptelenedett, csak a török helyőrség lakott a településen. (http1; HOLNAPY 2001)

Zsámbék Buda visszafoglalásával egy időben került újra magyar kézre. 1689-ben a Zichy család vásárolta meg a települést, akik a szétlőtt vár helyére felépítették a korabaroikk kastélyt az 1710-es években. Ekkor a településen csak a letelepedett rác katonák éltek, akik házaikat először a bazilika keleti oldalától a Török-kútig tartó mélyedésben alakították ki, a mai Rácváros utca (Raitzenstadt) mentén, majd a falu Zichy Péter kezdeményezésére áthelyeződött a völgybe, a mai Magyar utca (Ungarischgasse) és Petőfi Sándor (Teckergasse) utca kiarcellázott területeire. A kuruc háborúk és Zichy Péter zsarnokoskodó szigora alatt a lakosság egy része elmenekült, másik részét éveken keresztül pestisjárvány sújtotta. Az elnéptelenedés miatt Zichy Péter új telepések betelepítését sürgette. (http1; JELLI 1996)

2.2. A magyarországi németek útja az új hazába

Az 1911-es szatmári béke lehetővé tette, hogy német telepéseket hívjanak be Magyarország elnéptelenedett területeire. A betelepülőknek jó életkörülményeket, saját földet, szabad költözködési jogot és a jobbágyoknak 3, a kereskedőknek és az iparosoknak 10 év adómenetességet ígértek, valamint szabad vallásgyakorlást és a francia-német háborúktól messzi, békés életet. A XVIII. században három szakaszban érkeztek hazánkba az új telepések. A század elején első hullámban a főúri betelepítések által főleg a dunántúli megyékbe és Szatmárba települtek. Az első telepések nagyrészt Sváборszágból, Schwabenből és Württembergből érkeztek, innen ragadt a magyar és egyéb Duna-völgyi nyelvekben a „Svábok” elnevezés a kor német betelepülőire. Második szakasz Mária Terézia uralkodása alatt indult, ezek a telepítések az ún. kamarai telepítések. Ekkor a déli határra érkeznek betelepülők. A harmadik hullámot II. József 1782-es betelepítési pátense indította. A telepések Ulmból, Regensburgból és Günzburgból indultak vízi úton, ami a korban legolcsóbb és legegyszerűbb volt. Az utat dereglyével, az úgynevezett Ulmer Schachtel-lel (ulmi skatulya) teljesítették. Ez Ulmban, a Duna mellett ácsolt teherszállító hajó volt, melynek kb. 20 tonna volt a teherbírása normál

3. ábra: Die Lange - Wand bei Wittenburg. (forrás: Stahlstich v. Hofmann n. Alt aus Duller "Die malerischen und romantischen Donauländer")

vízállásnál a széles-lapos törzsének köszönhetően. Nagyjából 19 méter hosszú 15 méter széles és 1 méter mély volt. A dereglye a sodrással haladt kizárólag nappal, így az utazás Budára kb.

10 napot vett igénybe és 6-8 fős legénysége számára meglehetősen veszélyes volt. A zátonyok és az esetleges magas vízállás miatt a telepések majd fele a Dunába veszett. A telepéseknek az utazási költségen kívül, a hajót is meg kellett téríteniük, hiszen ezeket egy útra tervezték, árral szembeni vontatásuk nem volt lehetséges. A célállomáson ezeket szétszedték, a fát eladták vagy Duna-menti településeken házat kezdtek építeni belőle. (FUCHS 2012; WELLMAN 1988)

2.3. Letelepedés Zsámbékon

Zsámbékra elsőként Felső-Svábországból, Kissleg környékéről érkeztek német telepések 1712-ben. Zichy Péter új utcát parcelláztatott le számukra a Schwabengassét (Etyeki utca). 1716-ban a faluba hívott Stefan Lakitsch német lelkész kezdte meg az anyakönyvvezetést. 1723-ban 1724-ben és 1725-ben további frank és sváb családok érkeztek Zsámbékra, akik házaikat a Neugassén, a mai Dózsa György utcán építették. 1739-ben kitört a község legnagyobb pestis járványa. A hallotti anyakönyv szerint 828 ember hunyt el, ami becslések szerint az akkori falu több mint háromötödét tette ki. A földesúr, Zichy Miklós egyetlen kislánya is belehalt a betegségbe, aminek következtében a gróf 1940-ben a Pesti-szobor mellett még egy Remeteségnek elnevezett Pestis kápolnát is építtetett. (Mind a kettő mai napig megtekinthető leromlott állapotban.) Ebben az évben érkezett a német telepések utolsó hulláma nagyrészt a Fekete-erdő vidékéről. 1745-ben az egyházlátogatási jegyzőkönyv név szerint írja le a lakosokat. Ekkor a Zichy család háztartását nem számítva, összesen 1308-an éltek Zsámbékon, jelentős részük már ekkor is német nemzetiségű. (JELLI 1996)

2.4. Schambek mint sváb település

Zsámbékon 1750-ben a magyarok aránya már kevesebb mint egyharmad volt, de a németekkel a kapcsolatuk nem volt ellenséges. Ugyan vegyes házasság nem volt jellemző, de keresztszülőknek előszeretettel választották a másik nemzetiségű barátaikat a lakosok. A két népcsoportot egyformán hospitensnek számították, vagyis azonos feltételeket biztosított nekik a Zichy család. Kezdetben nehéz körülmények között éltek az ígértnél jóval kisebb művelhető földterület (negyedtelek), a kirótt adók és a kötelező ingyenmunka (robot) miatt. A földesúr zsarnokoskodó és kiszípolozó uralma miatt a betelepült németek panaszt fogalmaztak meg és a szabad költözési jogukkal élve fontolgatták a továbbvándorlást, mire Zichy Péter enyhítő egyezséget kötött a lakossággal. Közben a nagy pestisjárvány után a lakosság gyors növekedésnek indult. A romos, de még ép bazilika helyett évtizedeken át a kastély kápolnájában tartották az istentiszteletet, ami idővel kicsinek bizonyult. A Zichy család szolgálatában álló építészek egy új templomot terveztek a falu közepére barokk stílusban. 1749-ben Padányi Bíró Márton veszprémi püspök letette a plébániatemplom alapkövét, amit 1954-ben szenteltek fel

Keresztelő Szent János tiszteletére. A 32 méter hosszú és 12 méter széles templom a XIX. század közepére már teljes felújításra szorult, minek következtében nyerte el mai arculatát. (http1; JELLI 1996)

1766-ban Zsámbék az óbudai uradalommal együtt a koronára szállt, miután Zichy Miklós örökös nélkül halt meg. Innentől a község királyi mezővárosnak hívta magát. Az uradalmi majorság szántóiból és legelőiből egy részt a lakosságnak bérletsre kínáltak fel, amivel ki tudták egészíteni a népességnövekedés miatt feldarabolódott negyedtelkeket. Az intézkedésnek hála, kicsivel jobbak lettek az életkörülmények. A föld és legelő bérletéért cserébe a bérösszegen kívül a lakosságnak az uradalmi szőlőültetvényeken, a Lochbergen kellett dolgozniuk. (JELLI 1992)

A XVIII. század végére a lakosság az inséges idők alatt összekovácsolódott, a nemzetiségtől független házasságok elkezdtek megjelenni és elfogadottá válni. A lakosság száma 40 év alatt több mint megkétszereződött: 1745-ben az összeírás során még csak 1308-an míg 1795-ben már 2823 főt jegyeztek fel. Új jobbágytelkeket alakítanak ki a mai Bicskei utca mentén (Neug'stift), valamint elkezd a domb irányába növekedni a település, ugyanakkor a nélkülözés és a nyomor még általános volt. Jellemző, hogy több család is lakott a két-három szobából álló vályogházakban. Az emberek rossz higiéniai körülményei miatt, a betegségek és a magas gyermekhalandóság volt az általános. A XIX. század közepéig több kisebb-nagyobb járvány is sújtotta a települést. 1763-ban a nagy komáromi földrengés során a rossz állapotú, használaton kívüli bazilika északi fala és homlokzata összeomlott, az alig megépült plébániatemplom is megsérült és több ház is lakhatatlanná vált. A bazilika leomlott falainak és a kolostorromnak a köveit a lakosok beépítették az új házaikba, pincéikbe. Több helyen még ma is fellelhetők ezek a díszes és/vagy faragott kövek egy-egy régi présház vagy pince falába beleépítve. (http1; JELLI 1992)

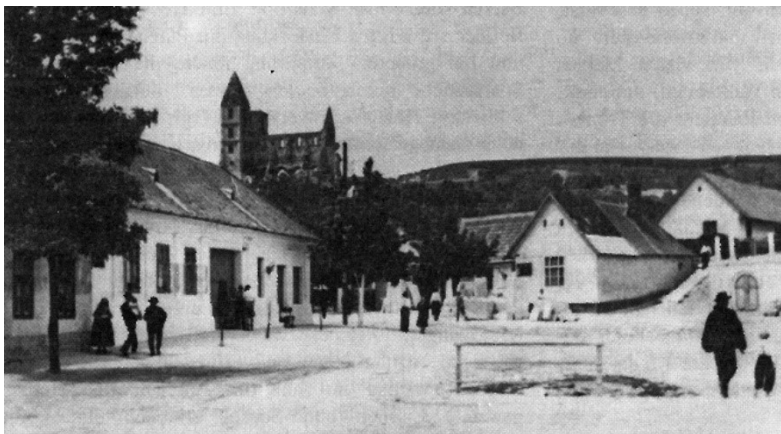

4. ábra: A bazilika 1860-ban Fesca acélmetszetén. (forrás: varlexikon.hu)

1845-ben az egyház a lakosság összeírásánál 3603 főt számlált, a magyar statisztikai évkönyv szerint. A napóleoni háborúk és az 1848-as forradalom ugyan nem kerülte el a települést, de hatásuk kicsi volt. A magyar forradalom leverése után a kiegyezésig egy rövid időre Zsámbék a magyar pénzügyi minisztérium fennhatósága alá került. A jobbágyfelszabadítás után az úrbéri perek következtében a földek újra elosztásra kerültek, amik egészen 1883-ig húzódtak. Zsámbék viszonylagosan nagy önállóságra tett szert és a polgáriasodással együtt gyors

fejlődésnek indult. Az úthálózat a XX. század elejére lényegesen javult. Ugyan kezdeményezések voltak vasútvonal kiépítésére a településre, de ezek a próbálkozások megghiúsultak. A közlekedésnek hála a kereskedelem és a környező területek megközelíthetősége javította a gazdasági helyzetet. A község vezetése felvásárolta és értékesítette a lakosok között a legelőket, szántókat, erdőket és szőlőskerteket., valamint megszerezte a Nagy kocsmát (mai művelődési ház) és a várkastélyt, ahol szálláshelyet biztosítottak a község alkalmazottainak. (SARKADI 2021; [http3](#))

1890-ben a Nyakas-hegyi szőlőültetvényeket elérte a filoxéra járvány, ami a termelést egy időre ellehetetlenítette. Hatására új amerikai szőlőfajtákkal kísérleteztek. Megjelentek a kisebb üzemek és boltok, melyek hozzájárultak az

5. ábra: Zsámbék a XX. század elején. (forrás: JELLI 1988)

infrastruktúra és a város fejlődéséhez. 1913-ban megépült a tejcsarnok (Milchhalle), ahonnan először Budakeszi, majd a motorizáció elterjedése után a főváros felé szállították a tejtermékeket. Megjelentek a fix jövedelemmel rendelkező polgárok. A század elején a fiatalok számára még egy népszerű mozi is nyílt a településen. Az 1883 után megindult fejlődés a falu képét jelentősen megváltoztatta. A Schwabengasse feletti nagy piactér területét, ami annak idején a kastély területe volt, kifaragták. A mai kocka alakú zárt sorú beépítésű kisvárosias tömb ide létesült, ahol a kereskedők a piactér mellett nyithatták meg kicsit hivalkodó stílusban épült üzletházait, ezzel kialakult Zsámbék belvárosa és főtere. Ezzel egyidőben újabb területeket parcelláztak fel és nyitottak utcákat. Ilyen például a Pestis kápolnával szembeni területek (Csap utca és Angyalárok) és a Józsefvárosi utcák. Ezek szegényebb rétegek számára voltak kedvezőbbek, a területek olcsósága miatt. Eredetileg ezek zöldségeskertek voltak, csak később építették be présházakkal és pincékkel őket. Ekkor létesült a Lahmgrub is, ami a bányászott agyaggödörbe létesült, patkó alakú, 70 pincét számláló pincesor. Sváb nevének jelentése magyarul 'gödör', ma a Józsefvárosi pincesor. (SARKADI 2021; [http3](#))

A XX. század elejére Zsámbék már gazdagnak számított, amit jól mutat népviseleteik díszítése, színe és ára. Egy női ünnepi viselet 2 tehén árába is belekerült. A gazdasági és társadalmi fellendülést az első világháború törte keresztül. Ugyan éhínség a településen a háború ideje alatt nem ütötte fel a fejét, de a megszorítások érezhetőek voltak. A XIX század végén az üzembe helyezett gőzgéppel hajtott hengermalom nagy segítséget nyújtott az élelmezésben. A községvezetés pedig tartalékaiból gondoskodott a hiányzó gabonáról és tűzifáról. Az élelmiszer egyenlő elosztására ellenőrző hatóságok alakultak.

6. ábra: Zsámbéki népviselet. (forrás: JELLI 1988)

Az iskolákban ugyanakkor akadozott az oktatás a sorozások miatt, összesen 900 zsámbéki vett rész a harcokban. Az elesettek emlékére bástyaszerű emlékművet építettek a plébániatemplom közelébe. (SARKADI 2021)

A település népességszáma eközben gyarapodott. A magyar statisztikai évkönyv 1880-ban 3788, a századfordulókör 3998 és az 1941 népszámláláskor már 4524 főt jegyez, ami mutatja, hogy Zsámbék lélekszáma folyamatosan nőtt, majd 200 év alatt 350%-kal. Ennek ellenére a nemzetiségek megoszlása 1740-től 1940-ig keveset változott. A német lakosság 66 és 80 százalék között, a magyarság aránya 16-33 százalék között mozogott az időszakban. (SARKADI 2021)

Az első világháború után Zsámbékon rövid időre megújulni látszott a termelés, amit az 1930-as évek nagy gazdasági válsága tört le. A válság a mezőgazdasági szektort erősen érintette, sok falubeli nem tudott jövedelmet biztosítani bevételeiből. Sokuk cselédnek vagy napszámosnak állt és megjelentek a földeladások. Az évtized végére enyhült a helyzet a németországi felvásárlások miatt és újra nőni kezdtek a termésátlagok. A Zsámbéki német lakosság kultúrája a XIX. század végétől az erőltetett magyarosítás miatt egyre nehezebben marad fent, mire a nagy háború utáni sovinizmus még jobban rányomta a bélyegét. A településen a fokozódó feszültség már a mindennapokban is jelentkezett. Ennek hatására alakultak meg a német hagyományok és identitás védelméért az első szervezetek, mint az Ungarnlandischen deutschen Volkdblindungsvereins (U.D.V.) majd a náci mozgalommal 1939-ben a radikálisabb Volksbudens der Deutschen in Ungarn (VDU), amint magyarul csak 'Volksbund' -nak hívtak. Ez elődjével ellentétben már ideológiailag kártékony és fasiszta volt, ami még inkább szította a feszültségeket a városban. (SARKADI 2021; JELLI 1992)

Elmondható, hogy Zsámbékon az életmód nem sokat változott az első és a második világháború vége között. Bár a váltság miatt voltak megszorítások, a családalapítások és az égető lakáshiány miatt a város folyamatosan nőtt. A második világháború során folyamatosak voltak a VDU és a magyar sovinszták közötti összetűzések. A VDU német háborús

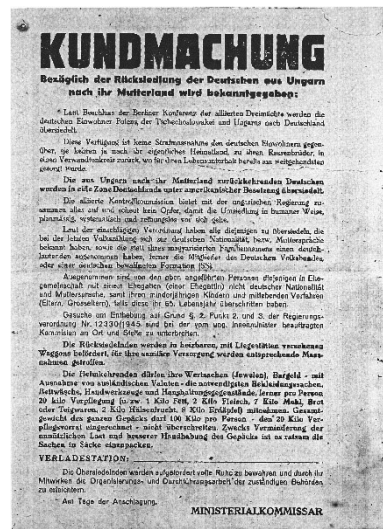
7. ábra: Harckocsik Zsámbékon 1940. (forrás: fortepan.hu)

propagandája Zsámbékon is fenyegette az egyébként is törékeny társadalmi egyensúlyt. Mindennaposak voltak a demagóg, nacionalista kitörések a máshogy gondolkodók ellen. Az egykor jelentős zsidó közösség Zsámbékon 1930-ra már csak 80 főt számlált, amit az 1938-as zsidó törvény után az elvándorlások miatt még kevesebb lett. A határozat meghozásakor a zsámbéki zsidók az első deportáltak között voltak. Az 1944-ben bevonuló német csapatokat a lakosság felemásan fogata. Az elszállásolt katonák meggyalázták a Zsinagógát és szálláshellyé alakították. Budapest ostromakor és a vörös hadsereg nyugatra vonulásakor is dobtak le bombát a városra mind a szövetségesek, mind a németek, aminek több halálos áldozata is lett. Zsámbékot közvetlenül érintették a harcok. Szenteste vonultak be a szovjetek és a következő hetekre aktív hadszíntér lett a város stratégiai elhelyezkedése miatt. A Nyakas-hegy vonala lett a januári frontvonal. A lakosok 3 hónapra a biztonságosabb borospincékbe húzódtak, de még így is ki voltak téve a Vörös Hadsereg fosztogatásának és erőszakosságának. Sok ház lakhatatlanná vált a bombázások és tűzharcok miatt, az oroszok a bútorokat elvitték tűzifának, az élelmiszerkészleteket és a bort pazarlóan fogyasztották. Sok nőt erőszakoltak meg. A harcokat a plébánia krónikája napról napra vezette egészen március 24-ig, mikor is a front végleg továbbállt. Zsámbékról 260 katona és 273 civil halt meg a háború során. Nekik egy haranglábként is funkcionáló névtáblás emlékművet állítottak 1991-ben. (SARKADI 2021; JELLI 1992)

2.5. A kitelepítés

Még a háború vége előtt elkezdték helyreállítani az épületeket. Az anyagi kár hatalmas lehetett, szinte minden ház megsérült. A háború vége után a német lakosságra megtorlás következett. Nem vállalhattak hivatali szerepet, megkezdődött a nevek magyarosítása. A német nyelv használatát megtiltották, az utcákat átnevezték, a hétköznapi ruházatot megváltoztatták. A

földeket és a vagyonokat kisajátították. Elkezdődött az új telepések betelepítése, akik rögtön megkapták az elvett házakat és földeket. A megszorítások és szankciók ellenére a német lakosság még a kitelepítés híre után is bizakodott, hiszen nem hitték el azt a tragédiát, ami következett. Bár földjeiket és vagyonuk nagy részét elvették, mégis reménykedtek, hogy a magyar állam nem lépi meg a kitelepítést. Sajnos nem lett igazuk. A háború utáni potsdami konferencián elfogadott egyezmény értelmében, a kollektív bűnösség elvén azok a magyarországi német lakosok kitelepítésre kerültek, akik az 1941-es népszámláláson német anyanyelvűnek vagy

8. ábra: A kitelepítési felszólítás.
(forrás: JELLI 1988)

nemzetiségűnek mondták magukat, valamint a Volksbund, vagy az SS tagjai voltak. Egy régi sváb mondás így jellemzi a nehézségeket: „Die ersten hatten den Tod, die zweiten die Not, erst dritten das Brot”, magyarul: „Az elsőnek a halál jut, a másodiknak a nélkülözés, csak a harmadiknak a kenyér...”. A letelepedett németek 230 éves időszakuk alatt több járványon, háborún és mindenféle borzadalmon keresztül haladva, „... mégis bizakodva és istenbe vetett hittel tekintettek a jövőbe és elkezdtek előről újra meg újra...”. (SARKADI 2021: 127 old.) Ami viszont 1946 áprilisában következett, az a közösség legtragikusabb és majdnem megsemmisítő hatású eseménye volt. Nagy Imre 1946 január 4-én kiadta a rendeletet, amire 14 nappal megkezdődött a kitelepítés az akkor virágzó Budaörsről (Wudersch). Ekkor vált tisztává, hogy Zsámbékot sem fogja elkerülni a vész. Márciusban a községházán megjelent a lista a kitelepítendő emberek nevével. Ekkor realizálódott az emberekben, hogy a falu több mint 90 százaléka kitelepítésre szánt. Március 26-án a népi rendőrség körbevette a települést, amit ezután csak engedéllyel lehetett elhagyni. Április 5-én indult az első transzport, amit rövidesen még 3 másik követett. Elbúcsúztak ismerőseiktől és a településtől, majd tőki barátaik segítségével szomorúan indultak útnak szekéren. Herceghalomról marhavagonokban utaztatták őket embertelen körülmények között az új életük felé. Régi életükből összesen az emlékeiken kívül 100kg-ot vihetek fejenként. A 3700 kitelepített zsámbéki közül csak kevesen láthatták újra szülőföldjüket. (SARKADI 2021; JELLI 1988)

A kitelepített Martin Hajdu (szül. 1928) beszámolója az eseményekről (fordításban): „1946. április 5-én eljöttek értünk az otthonainkba, szekerekkel vittek át Zsámbékról Herceghalomi

vasútállomásra. Szomorú pénteki nap volt. Herceghalom felé menet újra és újra visszanéztünk, hogy vessünk egy utolsó pillantást a falura, az Öregtemplomra... míg Zsámbék körvonalai teljesen el nem tűntek a szemeink elől. Egyikünk sem tudta visszalátjuk-e még valaha szülőfalunkat. Sokak szemében könny gyűlt. Különösen az

9. ábra: "Isten veled hazánk". (forrás: arhiv.tata.hu)

időseknek esett nehezére búcsúzni hazájuktól. Ahogy megérkeztünk Herceghalomra, a zsákokban lévő csomagjainkat lepakolták a szekérről és átkutatták a rendőrök. Fejenként 20 kg élelmet és 80kg háztartási eszközt vihettünk magunkal. ... Nagyjából 1200 ember volt a vonaton, senki sem tudta hova megyünk. Egy marhavagonban összesen 30 embert sűrítettek, kisgyermektől az nagyszülőkhig..." (JELLI 1988: 167. old.) Az emberek egy háború dúlt Németországba tértek vissza Stuttgart és Hessen környékére, ahol új életet kezdtek, de közösségük még máig fennmaradt. (SARKADI 2021; JELLI 1988; BIHARI 2020)

2.6. Az elűzetés után

Mindösszesen 80 német család vészelte át a kitelepítést. A kiürült településre az Alföldről, a Jászságból hívtak zselléreket, kubikusokat, szegényeket, valamint a Felvidékről a népességcserének köszönhetően magyarokat. Ők kapták a kitelepítettek vagyonát, házát és földjét. A település a 60-as évekig nem fejlődött a népességhiány miatt. A maradék sváb lakosságot pedig elnyomták. Nem használhatták anyanyelvüket, a magyarul nem tudókat megalázták. A 60-as évekig egy zárt csoportban éltek a német lakosok, csak ezután kezdtek nyitni az új betelepülők felé. A 70-es évektől újra német nyelvet oktattak az iskolában és látogatóba szigorú keretek között visszajöhettek a kitelepített emberek. A 80-as években kezdett újjáéledni a megmenekültek révén a sváb kultúra. Megalakult a Német Nemzetiségi Önkormányzat, mely szoros kapcsolatot alakított ki a kitelepítettekkel. Mára a közösségekbe gyűlt leszármazottak tartják fent a hagyományokat és szokásokat a településen. (BIHARI 2020)

3. Vizsgálat

3.1. Zsámbék kitelepítés előtti városrészei

Zsámbék középkori településmagja a Bazilika alatti domboldalon található. A falu a vártól a Török-kútig és a templomrom magasságáig nyúlt. A török hódoltság után a néptelen Zsámbékra letelepedett rácok a Török-kút és a templom közötti területre költöztek, amit ezentúl Rácvárosnak hívtak, ez Zsámbék legöregebb utcája. A betelepítések során a Zichyek a domb alatt új településrészt nyitottak az új telepesek számára, ahol még a nemzetiségeket elválasztva költöztették az embereket. Így alakult meg először a párhuzamosan futó Ungarischgasse, (Magyar utca) és a Schwabengasse (Etyeki utca). Ezek az utcák már szalagtelkes elrendezésűek voltak. A gyors népességnövekedésnek köszönhetően, folyamatosan parcellázták ki az új utcákat, mint a Neugasse (Dózsa György utca), a Neug'stift (Bicskei utca), és a kézműveseknek nyílt Teckergasse (Petőfi Sándor utca). Az érdekesség, hogy szalagtelkek az utóbbin falusi zártosorú beépítésűek voltak. Közben a bazilika alatti csak Berg (hegy) névre hallgató városrész is megépült. A falu szerkezetének eltolódása miatt is döntöttek úgy, hogy új templomot emelnek a régi helyett az új városközpontban. A város a XIX. század végére tovább bővült. A keresztes nővérek megalkották a Zárda kertet, és a napórás iskolát, mely meghatározó volt a térszerkezet alakulásában. Az egykori nagy piacteret két részre vágták, a Kosterplatz-ra (Zichy Miklós tér) és a Markplatz-ra (Szent István tér). A középük épült kisvárosias zártosorú tömb, boltoknak és kereskedéseknek adott otthont. Megépült a tejcsarnok és a hengermalom. Ekkor létesültek az Angyalárok (Engelgraben) és a Józsefváros (Lahmgrub) környéki pincék és házak. A kitelepítésig folyamatosan épültek új házak. (JELLI 1996)

3.2. A népcsoport tájalakítása

A magyarországi németek több mint 230 éves jelenléte során a Zsámbék újjáépült. A középkori mezővárosból kevés épített emlék maradt fent, mert a török hódoltság alatt elnéptelenedett a város. A XVIII. század elejétől a rácok és a német telepesek folyamatosan építették ki a város mai térszerkezetét a Zichy család vezetésével. A kedvező táji adottságokat kihasználva a város külterülete is nagy változáson ment keresztül. A Nyakas-hegy szinte teljes déli domboldalát szőlőültetvények borították, amik a kitelepítésig csak kevés változáson mentek keresztül. A Lochberg lapos gerincén, a Strázsa-hegyen és település déli szegélyein legeltetési állattartás folyt, ennek köszönhetjük a magaslatokon a mai védett száraz gyepterületeket és a medencében az üde füves területeket is. A XVIII. században a Békás-patak és a Zsámbéki-patak feltorlasztásával megépült a Zsámbéki-víztározó és vízimalom, ami egészen a hengermalom

megépüléséig működött, majd felhagyták. Romjai mai napig láthatóak. A medence jó mezőgazdasági körülményeinek köszönhetően folyók és gyepek szabdalta nagy kiterjedésű szántók alakultak ki, amik mai napig jellemzik a területet. Az intenzív tájhasználatoknak köszönhetően erdőfoltok csak a nyakas hegy északi lejtőjén maradhattak fent. A XIX. -ban és a XX. század elején a település fejlődésével és a filoxéra járványnak köszönhetően megjelentek és terjedni kezdtek a zöldséges- és gyümölcsöskertek, amik eddig a házak hátsó kertjeiben voltak jellemzők. Az angyalárok feletti területeken még kísérleti gyümölcsstelep is működött. (JELLI 1996)

3.3. A települési tér vizsgálata

A Zsámbékot elpusztító török idők után a betelepítéseknek köszönhetően gyorsan nőtt a település tér. A központban kiépült zárt sorú épületeket leszámítva hasonló, de nem egyforma fehérre meszelt parasztházak sorakoztak a faluban.

3.3.1 Közösségi terek és épületek

A közterek és közösségi épületek nagy szerepet játszottak a régi zsámbékiak életében. Ugyan mára sok eltűnt ezek közül, vagy már szerepét elvesztette, a dalok, képek és leírások mégis emléket állítanak ezeknek a közösségkovácsoló helyszíneknek.

A Markplatz, vagy mai nevén piactér és a Kosterplatz, valamint az őket összekötő Kostergasse (Akadémia utca) tartotta meg leginkább szerepét. Ez a város központja és a piac helyszíne, ahol mindig nyüzsgött az élet. Innen nyíltak az üzletek, boltok és fogadók, amik szintén fontos szerepet játszottak a társadalmi életben.

Zsámbékon több fogadó is volt. Ezek nem a mai értelemben vett kocsmák, hanem inkább kulturális helyszínek, ahol a bálakat és az esküvőket szervezték. Ezek a nagyobb épületek a város szívében nyíltak és többségük mai napig is áll, megváltozott funkcióval. (MAZUG 2022; MÉSZÁROS – SCHARLE 2018; JELLI 1996; JELLI 1992)

10. ábra: Die Markplatz, a mai Szent István tér 1930-ban.
(forrás: MAZUG 2022)

3.2.2 Jellemző utcakép - ház típusok

„...Korábban az egész falu így nézett ki: hosszú, egyszintes házak, vakítóan fehér, a gyakori meszeléstől domboruló falakkal; olyan kerítések, melyek csak határoltak, de nem választottak el, zöldre festve fehér kőoszlopok között – házak, amelyeken nevek voltak – családnevek, melyeket azok a generációk örökölték, kik a házat lakták...” (JELLI 1988: 16. old.) -fogalmazza

a leszármazott Dr. Franz-Roth Gertrud az egykori zsámbéki utcaképről Jelli Páter egyik könyvében. Ma a városban, ha figyelmesen járjuk az utcákat, sok házban felismerjük a régi parasztházat, ugyan a legtöbb már nem púposodik a fehér mésztől és szinte a felismerhetetlenségig átalakult. Az egykoron anyaghasználatában természetes házak

11. ábra: Die Neugasse, Schambek egyik XVIII. századi utcája a XX. század elején. (forrás: JELLI 1992)

összhangban voltak a tájjal és egységes településképet adtak a városnak. A betelepülő német telepesek is hatottak a hagyományos népi építkezésre, ugyanakkor csak azokat a stílusokat honosították meg, amik anyaghasználatukban megfeleltek. A házak mellett a portákat jellemzően fehér mészkő oszlopok közötti zöldre festett kerítések jellemezték, ahogy az idézet is említi. (JELLI 1992)

A házak típusa/stílusa az építésük korától, az akkori anyaghasználatától és a benne élő családok gazdasági, vagyoni háttérétől függött. A házak és az udvar alapvetően frank stílusúak, ugyanakkor nem a német betelepülők hozták magukkal ezt az építészeti módot, ugyanis már évszázadokkal előttük is ismert volt az a környéken. Korábban vályog, majd, téglából és

12. ábra: Hagományos stílusú lakóház Zsámbékon. (forrás: JELLI 1992)

kőből épült házak kezdetben nád-, majd pala- és cseréptetővel épültek. A frank típusú parasztházaknál sorban építették a lakórészt, az istállót és a kocsiszínt., Ha a telek hosszúsága ezt nem tette lehetővé, akkor a lakóépülettel szemben létesítették a gazdasági épületeket vagy a nyári konyhát. A lakórész hagyományosan 3 szobából állt: Az utcára néző szoba a 'Tiszta' szoba, vagyis a díszesebb vendégszoba. Itt mutatkozott meg igazán a szép, egykoron méltányosan híres zsámbéki bútorfestészet. Középen a konyha, ide nyílt a ház bejárata. Hátul a

hátsó szoba, a lakószoba, vagyis a napi használatban lévő lakórész. Zsámbékon hagyományosan az utcára egy ablak nyílt. (JELLI 1992, http5)

14. ábra: Tornácos népi lakóház. (forrás: JELLI 1992)

gazdagságát jelző festett rózsamotívumú kőoszlop. Ezekkel egyidőben megemelték a házak alapját és téglával vagy kőlapokkal leburkolták az udvar szintjéhez képest pár lépcsőfokkal magasabban futó fedett folyosót. Ezeket a helyiek teraszos vagy tornácos házaknak hívták. A

13. ábra: A rózsamotívum a gazdagságot jelentette. (forrás: saját kép)

A XIX. században jelentek meg a kétablakos variációk. A helyi anyagból készült nádtetőt is ekkor váltotta fel a cserepes/palás tetőfedés. Ekkor vált jellemzővé az udvar felé a meghosszabbított, kiugró tető alátámasztása faoszlopokkal. A XX. században váltotta fel ezeket a ma is sok helyen látott, esetenként faragott, a család

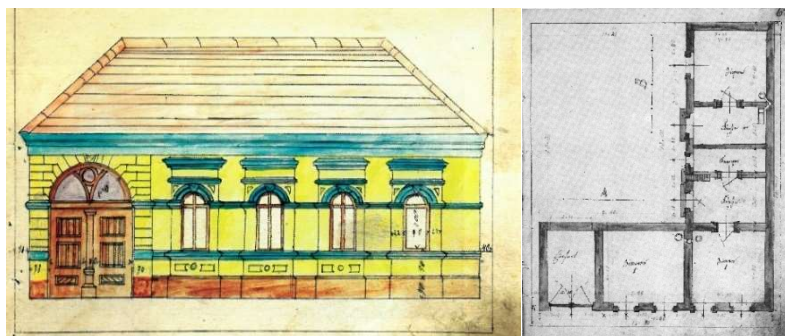
parasztházakat egy évben kétszer fehérre meszelték, a díszítő vakolatsávokat és a lábazatot jellemzően kékeszöldre, úgynevezett 'galícia' kékre festették. Ugyan nem volt jellemző, de említésre méltó a domborművek megjelenése, aminek ékes példája Zsámbék tájháza, a Szent Vendel Domborműves Népi Lakóház, amit az egyik első betelepülő, Melchior Keller építtet az 1740-es években. Mint gazdag állattartó, Szent Vendelnek hálát adva, domborművet faragott róla háza homlokzatára. (JELLI 1992, http5)

A XIX. végén és XX. század elején a gazdasági fellendülésnek köszönhetően a város központjában megjelentek a zárt sorú beépítések. Az újonnan épült boltoknak, kereskedéseknek otthont adó házak stílusukban és méretükben is változatosak voltak, ezért egységesen jellemezni nehéz őket. Az új blokk mellett a parasztházakat is elkezdték bővíteni: kialakultak az úgynevezett keresztházak. A telek vége felé hosszan elnyújtott egyszerű parasztházhoz az utcafront mentén hozzáépítettek 1-2 vagy (a szolgáltatásokat biztosító épületeknél) akár több, zárt sorú beépítést eredményező

15. ábra: Melchior Keller háza ma. (forrás: saját kép)

szobát. Ekkor az újonnan épült üzletrészt egy kocsik számára kialakított íves kapu választotta ketté. A keresztház régebbi lakórésze általában megmaradt teraszos vagy hagyományos parasztháznak. (JELLI 1992, <http5>)

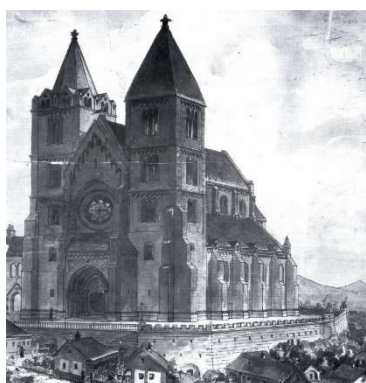

16. ábra: Michael Schmidt kőfaragó keresztház tervei. (forrás: JELLI 1992)

3.4. Szakrális elemek vizsgálata

Ha Zsámbékon járunk, óhatatlanul is belebotlunk a település szakrális helyszíneibe. Ha már csak felnézünk az Öregtemplomra, vagy kirándulunk egyet a Nyakason, a természeti szakralitás a táj feltárulásánál több helyen is jelen van. Jellemzően itt állították fel a vallási szakralitás épített helyszíneit, jelezve vagy erősítve ezeknek a helyszíneknek a jelentőséget.

3.4.1. Templomok 1946 előttről

18. ábra: Sztehlo Ottó: Zsámbéki Bazilika rekonstrukciós rajz 1922-ből. (forrás: varlexikon.hu)

A Premontrei Prépostságot és Bazilikát a köznyelvben Öregtemplomnak vagy Romtemplomnak nevezik. A település jelképe, ami magában hordozza a magyar középkori építészet emlékét. A XIII. század elején épült egy egyhajós templom alapjaira. Az évszázadok során többször is a korszaknak megfelelő stílusban átépítették. Jelen vannak a késő román, a gótikus elemek is. A kezdetben premontreiek által működtetett templomot és a mellé épült monostort Mátyás király a pálosoknak adta. A Bazilika viharos múltját tűzvészek és háborúk jellemzik. A török hódoltság után az újraéledt település polgárai már nem is használták, új templomot építettek helyette. Az akkor már leromlott állapotú templom sorsát az 1763-as nagy komáromi földrengés pecsételte meg. A leomlott falak és monostor romjainak köveit a lakosok a házaik, pincéik építéséhez használták fel. 1889-ben Möller István építész állagmegóvásának köszönhetően, a 20. századot túlélte a felszentelt templomrom. 2024-ben, a dolgozatom

17. ábra: A Bazilikarom ma. (forrás: saját kép)

írásakor, már rekonstrukciós terveket fogadtak el és kilátásban van a rom és kolostor újjáépítése, ami Horváth László polgármester szerint legkorábban az évtized végén kezdődhet meg. Országos műemlékvédelem alatt áll. (SARKADI 2021; HOLNAPY 2001; [http3](#); HORVÁTH LÁSZLÓ EX-VERB 2024)

A **Plébániatemplom** egy egyhajós barokk stílusban emeltetett katolikus templom. 1754-ben készült el az falu új központjában közvetlen a svábok betelepítése után. A Romtemplomhoz hasonlóan Keresztelő Szent János tiszteletére szentelték fel. A Komáromi földrengés és a háborúk miatt sokszor felújították. Orgonája 1778-ban szólalt meg először. Mai napig a vallási élet központja a településen. 1958 óta országos műemlékvédelem alatt áll. ([http1](#); JELLI 1996)

19. ábra: A plébániatemplom egy XX. századi felújítást követően. (forrás: JELLI 1992)

20. ábra: A zsinagóga. (forrás: MÉSZÁROS – SCHARLE 2018)

1790-ben a régi helyére a Kostergasse (Akadémia utca) és a Judengasse (Piac köz) sarkára építették a 600 fő befogadásra alkalmas **Zsinagógát** a település izraelitái, amely a környék falvaiban élő Zsidókat is be tudta fogadni. Az elköltözések és a holokauszt hatására 1945-re nem maradt izraelita Zsámbékon. A világháborúban meggyalázott zsinagógának először a tetőszerkezetét, majd az 1950-es években a falait is lebontották. MÉSZÁROS – SCHARLE 2018, WELLMAN 1988)

3.4.2. Szobrok és a kegyeletadó helyek

Zsámbékon szakrális elemekből 7 útmenti kegyeletadó hely, 1 kápolna, 2 szobor és a Kálvária maradt fent az 1946 előtti időkből. A keresztek kőből készültek, keletkezésük időpontja a XIX. század vége XX. század eleje. Rajtuk a feliratok németül, gót betűkkel íródtak. Helyszínük általában a mezőgazdasági tájhasználatok és/vagy a települési tér találkozásánál találhatóak.

Petőfi Sándor úti keresztet 1915-ben emelték. A Tök felé vezető út mentén található kereszt helyén korábban, a harmadik katonai felmérés (1882) térképén, már szerepeltek egymás mellett egy kő- és egy fakereszt. Valószínűleg az aktuálisan látható keresztet valamelyikük helyére állították. A kereszt a Teckergasse és a szőlőültetvények határán állt. Felújított, jó állapotú. (ENYEDI-KOZMA 2019)

A **Magyar utcai kereszt** valószínűleg az egykori a Budejenőre vezető úton állt. Ma a Príma áruházzal szemben található. Az út megszűnésével és a beépítések megkezdése miatt kerülhetett áthelyezésre. Antoin Lunß és Theresia Barhos 1890-ben készítették. Szövege a következő (fordításban): *"Áldott legyen Jézus Krisztus, imádkozzunk Istenhez, hogy fogadja el a világ országait."* Eredi helyszínén a szántók és a legelők határán húzódott. Felújított, jó állapotú.

21. ábra: A Magyar utcai kereszt. (forrás: saját kép)

Herceghalmi úti kereszt szintén át lett helyezve az összekötő utak változásakor. Jelenleg a 102-es út kanyarulatában található a Zsámbék táblánál. Felirata(fordításban): *„Üdvözöllek te hűséges Útmutató. Urunk Krisztus, könyörülj rajtunk mindannyiunkon. Ámen."* A kereszt készítője és pontos dátuma ismeretlen, de stílusából adódóan a XIX-XX. század fordulójáról származik. Eredi helyszínén a szántók és a legelők határán húzódott, Zsámbék határán. Felújított, jó állapotú.

Szomori utcai keresztet Maria Keller és Paul Bader 1920-ban faragtatta az akkori Szomor-Mány felé húzódó útra. A fehérre meszelt kereszt a következő áll(fordításban): *"Téged imádlak és dicsőítelek Jézus Krisztus, mert szent kereszted által megváltottad a világot."* A kereszt pincesorok találkozásánál a szőlőhegy kezdetén áll. Felújított, jó állapotú.

Bicskei utcai kereszt valószínűleg szintén nem az eredeti helyén található, viszont ennek a régi helyét nem tudjuk pontosan beazonosítani térképek segítségével sem. 1895-ben készült a rajta lévő véset szerint. Állapota megviselt. Nehezen olvasható.

A **Gyurgyalag utcai kereszt** csupán 100 méterre található a Bicskei utcai kereszttől, a Kálváriára felfutó úton. Ez az egyetlen kereszt, amely nem fehérre meszelt, hanem vörösmárvány borítja. 1895-ben faragták. A Kereszt a Neug'stift végét és ezzel a város határát jelezte Bicske irányában. Állapota megviselt.

Hasonló fehérre meszelt keresztet láthatunk még a temetőben, amik esetenként jóval idősebbek és jellemzően rosszabb állapotúak is.

A **Pátyi úti kegyeletadó obeliszk** nem midig volt az, amit ma látunk. Tudjuk, hogy ez egy szobortalpazat volt, amelyen a mostani fémkoronás obeliszk helyett szent Vendelt ábrázoló szobor állt, amit a gyors málnának köszönhetően már a XIX. század vége előtt lecseréltek. Nagyon rossz állapotú emlék, a felújított keresztkezek képest. Felirata alig olvadható: *„OH Wnedelin Bit für Uns”* – „imádkozz értünk Szent Vendel”. Az 1816-os Vendel szobor valamint

az obeliszk megalkotásának 1854-es évszámát is olvashatjuk a készítő Sauter Mihály monogramja mellett. Források alapján arra következtetnek a kutatók, hogy az áthelyezett Vendel szobor az Immaculata szoborra került, ahol ironikusan ő az egyetlen megmaradt alak a sok közül. (JELLI 1988)

A **Pestis kápolnát** 1740-ben építette gróf Zichy Miklós az 1739-es pestisjárványban elhunyt leányának és a Település több mint 800 halottjának. Az egyhajós félkörben záródó fogadalmi kápolna téglalap alaprajzú és az Anygal-árok (Engelgraben) partján található. A második világháború során súlyos károkat szenvedett az

22. ábra: A Pestiskápolna a második világháború után és ma. (forrás: JELLI: 1992; saját kép)

épület. Az OMF és a Műemlékbarát Egyesület összefogásával 1980-as évek elején helyreállították és műemléknek nyilvánították. Mára megint elég rossz állapotú, megközelítése problémás. (SARKADI 2021)

Az **Immaculata szobrot** az 1739-es pestisjárvány emlékére emeltette gróf Zichy Miklós 1740-ben. Mikor létesítették, az egykori nagy piactér közepén állt, később a megépült városközponti tömb egy kis telkére, házak közé szorult. A nagyjából 8,5 méteres magasságával és ember nagyságú szobraival egykor Magyarország legnagyobb és legkülönlegesebb Máriaszobra közé tartozott, ugyanakkor az idő vasfoga a Zsámbéki puha homokkővet gyorsan koptatta és a pénztelen egyház nem tudta állni a restaurálás költségeit. Mára csupán Szent Vendel áll rajta és ő is teljesen elkopva. Országos műemlékvédelem alatt áll. (SARKADI 2021)

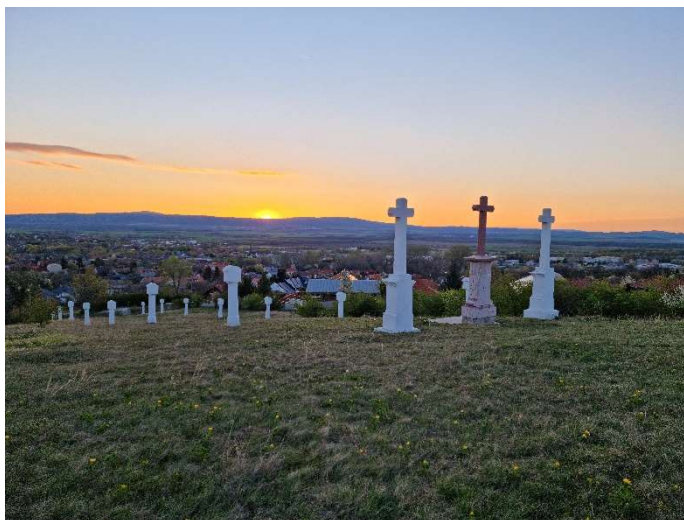

23. ábra: Az Immaculata szobor egykoron és most. forrás: JELLI 1988; saját kép)

A sok dokumentált szobor közül mára csak **Nepomuki Szent János szobra** áll a plébániatemplom előtt. 1813-ban készítették és 1843-ban került a mai helyére, ahol korábban a Kálváriára szállított márványszobor állt. (SARKADI 2021)

A német betelepülők hitvallásában fontos szerepet töltenek be a kálváriák.

A **Zsámbéki Kálvária** a XIX. század első felében került a jelenlegi, egy akkor még erdős területre, a Kálvária-dombra (a Strázsa-hegy északkeleti oldala). A szép fekvésű helyről a települést és az egész Zsámbéki-medencét belátni egészen a Budai-hegyekig. A hely szakralitását azonban megzavarta a beépülés. Mára teljesen körbeépült

24. ábra: A Zsámbéki kálvária a húsvéti napfelkeltekor. (forrás: saját kép)

lakóházakkal. Több javaslat is született már, hogy fakiültetéssel eltakarják a zavaró házak látványát. A fő márványkereszt egykor a plébániatemplom előtt állt. A stációkat emelt kis fülkékben tekinthetjük meg. A kálvária stációit és keresztjeit a közelmúltban kezdték restaurálni. A szakrális helyet mai napig használják mind hagyományok és hitvallás, mind feltöltődés helyszínének. (SARKADI 2021)

3.4.3. Zsámbék történeti temetői

Zsámbékon több lezárt temetőt is találunk. Kultúrtörténeti jelentőségük ugyan vitathatatlan, azonban állapotuk és veszélyeztetettségük az egyedi értékük elvesztésével fenyeget. Zsámbék összes lezárt temetője helyileg védett, ugyanakkor országos védeltséget nem kaptak.

Koch-temető (Kochfriedhof) a Josephinum (Öregok otthona) felett található körbezárt 1 hold 767 négyszögöl terület. A legrégebbi fennmaradt temető. 1837-től 1866-ig, a kolerajárványig használták. Korábban a terület egy faiskola volt Maulbeergarten (Eperfakert) néven.

25. ábra: A Koch-temető a kitelepítés után. (forrás: JELLI: 1992)

Körbezártságából adódóan, egy megállapodást kötöttek az egyik határoló háztulajdonossal, hogy az udvarán keresztülhaladhassanak a halottaskocsik. Azóta a telektulajdonos nevét viseli a temető. A polgári temető lezárása után, már csak apácák temetésére használták az alsó részét a temetőnek, így ragadt rá a magyar 'Apácatemető' elnevezés. Sírok német és magyar nyelven is találhatóak itt, köztük szív alakú, ritka és régi kopjafát is találhatunk. 2014-ben vandálok

feldúlták a temetőt és sok sírt megsemmisítettek. Mára egy hivatalosan nem megközelíthető, elbozósodott terület. (JELLI 1992; FUCHS 2016)

A Kápolnatemető (Kapellenfriedhof) a 20. század elején a területén épített 2 neogótikus kápolnáról kapta a nevét. A terület az Izraelita temető alatt egy katolikus, és az afelett lévő református temető egyesüléséből jött létre. Itt találjuk Zsámbék legrégebbi sírköveit a XIX. század első 3 évtizedéből, de Fuchs Szandra a

26. ábra: A kápolnatemető. (forrás: saját kép)

kopjafák kutatásakor 1788-ból találta a legrégebbi köveket. 1836-os lezárása után a szabadságharcok hős halottait temették ide, majd 1895-ben újra megnyitották és 1915-ig újfent ide temetkeztek. A temetőben kriptákat is találunk. Mára a fenntartási munkák hiányában egy elgázosodott terület. (FUCHS 2016; JELLI 1992)

28. ábra: Az újtemető díszes sírjai közvetlen a kitelepítés után. (forrás: JELLI 1992)

kitisztították a temetőt, majd az egyházközség vette kezelésbe. Sajnos a gépi kaszálásnak köszönhetően az utóbbi 10 évben a temető kopjafáinak jelentős része megsemmisült. (SARKADI 2021)

Az **Újtemető** (Neuer Friedhof) telkét 1912-ben vásárolta meg az egyházközség a Kápolnatemető mellett. Annak lezárásakor 1916-ban kezdtek ide temetkezni. Nagy kőoszlopos kapuval, dróthálóval körbekerített temető volt. Az évi 80 halottnak köszönhetően 1938-ra meg is telt és lezárásra került. 2012-ben közösségi összefogással

27. ábra: Az Újtemető ma. (forrás: saját kép)

A Pestis- és Koleratemető (Der Pest- und Cholerafriedhof) egy járványtemető, ami a mai polgári temető helyén terült el. Az 1739-es pestisvészkor, majd a 1866-os kolerajárványt követően temetkeztek ide, a járvány megfékezése végett. 1948-tól az Újtemető lezárásakor ide kezdtek

29. ábra: Pestis és Koleratemető. (forrás: FUCHS 2016)

temetkezni, és a mai napig is ezt használják aktív temetőnek. Valószínűleg a balesetveszély és a helyhiány végett folyamatosan távolítják el a régi sírokat. Az utóbbi időben a temető hátsó kerítésének döntve tárolták el a kultúrtörténetileg jelentős, kitelepítés előtti talpazatától megfosztott kopjafákat. (SARKADI 2021)

Az **Izraelita temető** Zsámbék egykor nagy zsidóközösségének temetkezési helye volt, egyben az ország egyik legrégebbi Zsidótemetője. A második világháború után megszűnt a vallási közösség, ezért 1965-ben exhumálták a temetőt a Kozma utcai temetőbe, egy közös sírba. Mára pár kopjafa maradt összesen a beerdősült területen. (BALOGH-BÁNYAI 2020)

3.5. Zsámbék mezőgazdasága 1946-ig

Zsámbék külterülete a betelepítések előtt vadregényes lehetett. A medence mocsaras, nádassal teli, vizenyős terület volt, míg a magaslatokon cseres tölgyes erdőségek húzódtak. A település fejlődésével a mocsarakat felváltották a jó talajú szántók, a déli lejtőkön újraeledt és meghatározóvá vált a szőlőtermesztés, a dombtetőkön és a településszegélyeken megindult a legeltetéses állattartás. (JELLI 1992; DÖVÉNYI 2010)

Zsámbékon a földművelés volt mindig is a gazdaság fő mozgatórugója. A földeken a betelepítéstől a század végéig kétnyomásos termelést alkalmaztak. A termőterületek felét téli, másik felét nyári gabonával ültették be. Mindenekelőtt búzát és rozs-búza elegytakarmányt vetettek, amit kiegészített a zab és az árpa. A termésátlagok ekkor még elég szegényesek voltak. A parlagon hagyott területeket ekkor legelőként alkalmazták. (JELLI 1996)

Fajta	Katasztrális hold	ha	%
búza	1386	797,64	33,72
kukorica	840	483,42	20,43
zab	670	385,585	16,30
árpa	532	306,166	12,94
rozs	242	139,271	5,90
burgonya	217	124,884	5,28
takarmányrépa	122	70,211	2,97
lucerna	43	24,747	2,19
vörös lóhere	47	27,049	
bab	7	4,029	0,27
hagyma	4	2,30	
(4110 katasztrális hold = 2 364 348 ha)			

30. ábra Az OSH 1936-os adatai alapján a következőket termesztették Zsámbék 5850 katasztrális holdján. (forrás: SARKADI 2021)

A XIX. század végére és a XX. századra áttértek a háromnyomásos gazdálkodásra. A vetésforgóban a parlagföldeket meghagyták ugarnak, vagy kapásnövényeket (kukorica, krumpli, répa) ültettek. A téli szántókon főleg búzát termeltek és aratás után legelőként alkalmazták őket. A nyári szántókra került a rozs, a nyári és téli árpa, valamint a zab.

31. ábra: 1940-es aratás Zsámbékon. (forrás: SARKADI 2021)

A kitelepítésig jellemzően kézi munkával történt a mezőgazdasági termelés. (JELLI 1996) Gyümölcsöt Zsámbékon az 1930-as évekig csak saját felhasználásra termeltek az udvarok és szőlőskertek szélén álló fákról. Csak ezután kezdtek megjelenni az önálló gyümölcsösök. A talaj a csonthéjasok számára igen kedvezőnek bizonyult, különösen az őszi- és kajszi-baracknak, de a szilva is hamar népszerű lett. Természetesen ezek mellett a régi és új gyümölcstermőket is elkezdtek piacra termelni (alma, körte, birs, meggy, ribizske, köszméte). Az eperfákat ugyan nem gyümölcse miatt telepítették be II. József idejében, de a XX. századi faluképhez hozzátartoztak a koros eperfasorok, a faeper pedig kedvelt csemegéje volt az embereknek. Ma még mindig találhatunk e korban ültetett matuzsálemi példányokat a településen. (SARKADI 2021)

Zsámbékon az állattartásnak egykoron nagy szerepe volt, aminek mára kevés bizonyítékát találjuk. A lovak voltak a német betelepülők legdrágább és legkedveltebb állatai, amiket istállóban jó körülmények között tartottak. Igavonó állatként őket alkalmazták, ökröket és teheneket csak a betelepítés utáni és a szűkös időben fogták be. A szarvasmarhák szerepe a filoxéravész után nőtt meg, mikor is a gazdák a szőlőtermesztés helyett más lehetőségek után tekintettek, így pár évtized leforgása alatt megsokszorozódott a tehenek száma a településen. 1913-ban megalakult a tejszövetkezet és megépült a tejcserda, ahonnan exportálták a különböző tejtermékeket a főváros felé. (JELLI 1996)

Disznót legfőképpen saját fogyasztásra tartottak, korábban a 'Bakonyi' sertésfajtát, későbbiekben 'Mangalicát', 'Yorkshire'-t és 'Bergshire'-t tenyésztettek. A disznóól, a marha és a lóistálló mellett volt az udvarban. Telente a család méretétől függően kétszer-háromszor rendeztek disznóvágást. A füstöléssel konzervált hústermékeknek nyár végéig ki kellett tartaniuk. Juhokat a török időkben és a betelepítés időszakában a magyar gazdák tartottak, de még a XVIII. században megszűnt a polgári tenyésztésük. A polgári kecsketenyésztés sosem

volt jelentős Zsámbékon, a 'szegény ember tehenének' nevezték az állatot. Ennek ellenére, az uradalom a hodály 1888-as lebontásáig tartott kecskét és juhót. (JELLI 1996)

A háztartásban a család igényeinek elegendő baromfit tartottak, amik jellemzően az udvarban szabadon engedve éltek. Éjjel innen a disznóól fölé épített tyúkólba vonultak vissza. Tavasszal 1-2 kotlóst ültettek a tojásokra, amelyekkel igény szerint kacsákat is keltettek. A zsámbékiak libát is tartottak, főleg a paplanok bélésanyagaként használt tolluk miatt, de a libamáj is kedvelt finomság volt. (JELLI 1996)

3.6. Bor és pincekultúra

Zsámbékon a szőlőtermesztésnek és a borkészítésnek nagy hagyománya van. Bár már a római kor óta termesztettek itt szőlőt, a borkultúra a svábok ittléte alatt élte aranykorát. A kitelepítés ezt derékba törte és hanyatlásnak indult a pincekultúra. Az egykoron a településképet meghatározó művelési ág mára feldarabolódott és teljes megszűnés fenyegeti a beépítések miatt.

3.6.1. A zsámbéki szőlőtermesztés rövid története

A szőlőtermesztés a településről szóló forrásokkal egyidős. Valószínűleg a rómaiak honosították meg először a Nyakas-hegy déli domboldalán a gyümölcsöt, későbbiekben pedig a Bazilika alapító okiratában is szerepelnek a szőlőskertek. A török időkben sem szűnt meg a termelés a török adózási jegyzékek szerint. A XVII-XVIII. század fordulóján a Zichy uradalom részeként új lendületet vett a szőlőtermesztés. Kezdetben a borral, az uradalom monopólium helyzete, valamint a must kilenced és tized miatt, főleg az Zichyek gazdagodtak meg. Zsámbékon 3 nagy uradalmi pincében tárolták a mustot, ahonnan az összeírásból tudjuk, hogy többnyire vörösbort termeltek. (SARKADI 2021; MUSKOVICS 2014)

A Zichyek után, a XIX. század közepére a zsámbéki pincekultúra aranykorát élte. Ekkor az ízlésváltozás miatt, az addig Kadarkára épülő vörösborkorszaka leáldozóban volt. A fehér fajták, mint a 'Mézesfehér' és 'Muskotály', rövidesen túlsúlyba is kerültek. Ennek okán a kiszolgáló épületeket is fejleszteni kellett, ezért ekkortájt sok új préház és pince épült Zsámbékon. Aztán megtörtént a katasztrófa! (SARKADI 2021; MUSKOVICS 2014)

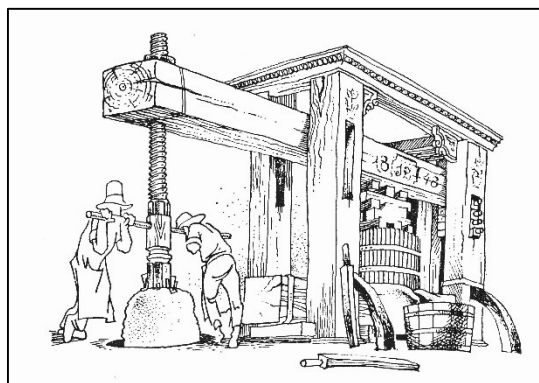
32. ábra: Egy kitelepítés előtti szüret. (forrás: JELLI 1988)

1882-ben a kelet felől érkező filoxérajárvány elérte a települést. A pusztulás csaknem teljes volt. Az 1873-as felmérésen a 186 hektár szőlőterületből 1895-re mindösszesen 2 hektárt jegyeztek fel. A Zsámbéki borkultúra ezután sosem nyerte vissza az egykori nagyságát. 1888-ban Budafokra küldték a helyi jegyzőt, hogy tanulmányozza a kártevő elleni védekezés lehetőségeit. Még ez évben berendeztek egy szénkéneg raktárat az egyik közösségi pincében a várkastély mellett, valamint elrendelték egy szőlőiskola telepítését, ami 1890-re valósult meg. Itt ellenálló amerikai fajtákkal kísérleteztek. A századforduló előtt még létrehoztak egy állami szőlőtelepet is egy hét holdas területen. Itt 1913-ig folytak kísérletek a szőlőfajtákkal. Egy szerződés értelmében az állami vállalkozás kurzusokat és tanfolyamokat tartott a lakosoknak 10 éven keresztül, aminek lett is eredménye. A korábbi termelés újraéledt és 1913-ra már 148-hektáron újra szüreteltek a feljegyzések szerint. A kitelepítésig a második virágkorát élő borkultúrát aztán lefejezték. Az új telepések nem érték a szőlőhöz és a megváltozott gazdasági helyzet sem volt előnyös a bortermeléshez. 1965-re már kevesebb, mint 70 hektárt gondoztak, és a hanyatlás csak az elmúlt 2 évtizedben kezdett lassan megállni. A közelmúltban megalakult a Nyakas-hegyi Borút Egyesület, mely a zsámbéki, a töki és a perbáli szőlősgazdák összefogásából alakult ki. (SARKADI 2021; MUSKOVICS 2014; <http4>)

3.6.2. Nyakas-hegyi hagyományos szőlőültetvények bemutatása

Zsámbékon hagyományosan fakarós termelési módszert alkalmaztak, a karókat előszeretettel az ellenálló akácfából készítették. A tőkék között 80x80 cm volt a sortávolság. Telepítésnél a vessző gyökereztetés volt a jellemző, vad alanyra oltással csak a kitelepítés előtt kezdtek ismerkedni és csak kevesen alkalmazták. Tőke pótlására szintén gyökereztetéssel vagy a szomszédos tőkéről bújtatással szaporítottak. A kötözéshez rozsszalmát használtak és elvirágzás után lefejezték a karón túl nyúló kacsokat. Művelés- és metszéspótlások közül a fejművelést és a bakművelést alkalmazták. Nemesített fajták közül az alábbiakat ismerték:

Vörös: 'Kadarka', 'Oportó' (Aport^a), 'Kékfrankos' (Frangl^a), 'Vörös Muskotályos' (Roudi Musk^atöll^a), 'Vadfekete' (Kl^{an}schwo^azi), 'Vörös Mézes' (Roudi Heingl^a), 'Burgundi'.
Fehérek közül: 'Szaszla' (Schaßl^a), 'Fehér Muskotályos' (Weis Musk^atöll^a), 'Illatos Ottonel' 'Muskotály' (G'schmeⁱck^adi), 'Furmint' (Zapfl^a), 'Fehér Mézes' (Weisi Heinnigl^a), 'Kecskececsü'

33. ábra: Hagományos faprés rajza. (forrás JELLI 1988)

(Gaastuttl'n). Direkt termők közül: 'Otelló' (Otil^a), 'Delavári' (Delawari), 'Noah' (Now^a) és 'Izabella'. Oltás alany vad fajtákból a 'Riparia Portales' (Riwari^a) és a 'Riparia-t Monticola'. Szeptember végén, október elején az egész rokonságot meghívták és egy kisebb ünnepség keretein belül szüreteltek. A daráló megismerése előtt taposódézsában gyerekek taposták cefrévé a szőlőt. Sok prэшházban hatalmas régi faprés állt, amiben egy fél mázsás prэшкő prэшelte a szőlőt. A mustot mericskével vagy vödörrel juttatták le a pincékbe. (SARKADI 2021; JELLI 1988)

3.6.3. Pincék és prэшházak Zsámbékon

A borkészítés és tárolás helyszínei a pincék. Zsámbékon a XIX. század elejétől, a szőlőterületek növekedésével megkezdődött, mind a magányos, mind a sorokba rendeződő pincék megjelenése. A század második felében pedig megindult a prэшházak építése is. Zsámbékon 5 pincesor maradt fent, amik közül a Józsefvárosi patkó pincesor (Lahmgrub) országos jelentőségű műemlékvédelem alatt áll. A Szomori úti és a Rácvárosi pincesor (Burgundi) nagyrészt lakófunkcióra váltott prэшházakból áll. Ezeken kívül a funkcionáló Szuszogó és a részben funkcionáló Mélyúti pincesort találjuk a településen.

Az 1879-es pincetérképről tudhatjuk, hogy Zsámbékon volt annak idején talán a Budai-hegyvidék települései közül a legtöbb lyukpince. Arányuk, azonban még a kitelepítés előtt csökkent, mivel egyrésztük elé, idővel, ha

a tulajdonos anyagi helyzete megengedte, feldolgozó helyiség is épült. Az így kialakult épületek, a határban uralkodó típusnak számító prэшházas lyukpincék. Ezeknek a bortároló létesítményeknek két fajtáját különbözteti meg kialakítás szerint Muskovics Andrea Anna diplomamunkájában: az álló falakkal és tetővel rendelkező prэшházas lyukpincét, valamint a boltozott prэшházas lyukpincét. E pincék előtt nem egy rendes házat építenek, hanem felboltozzák az épületet, amire aztán földet hordanak. Az ilyen kialakítás általában zárt sorú pincesoroknál fordult elő, mert úgy tudták egymást támasztani oldalról a prэшházak, magányos kialakításban inkább az emelt falút alkalmazták.

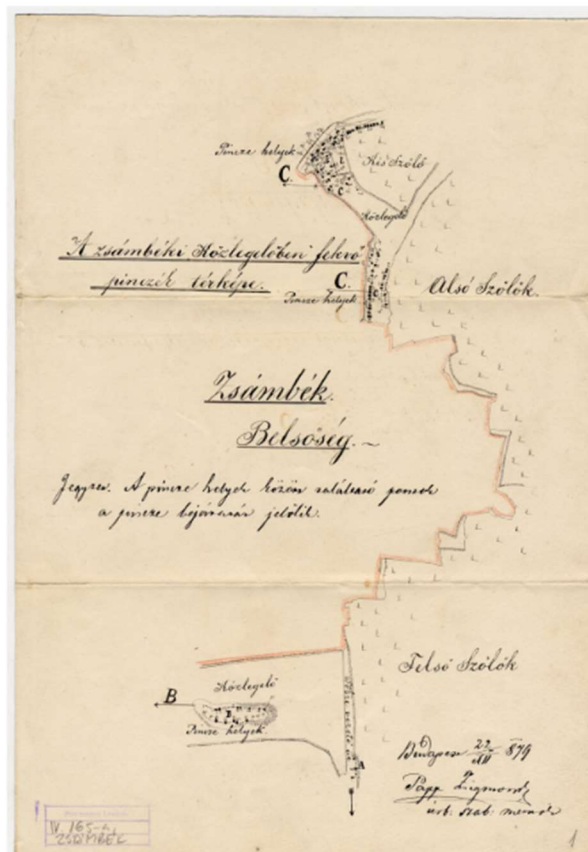

35. ábra: Györffy István 1954-ben készült fényképe a Szomori úti pincesorról. (forrás: MUSKOVICS 2014)

34. ábra: A Mélyúti pincesor Miklós Lajos 1941-es fényképén (forrás: fortepan.hu)

A prэшházak és pincék arányáról az előbbieken említett 1879-es térkép van segítségünkre. Innen tudhatjuk például, hogy a Lahmgrub-ban (Józsefvárosi patkó pincesor) 75 pincéből csak 12-nek volt prэшháza, ami kevésnek tűnik, annak fényében, hogy például az Alsó Szőlők területén a pincék fele rendelkezett ilyen kiszolgáló épülettel. A feltételezésem az, hogy ebben az időszakban a társadalmi rétegek fizikai elkülönülése miatt alakultak így az arányok. A kitelepítés után a legtöbb pincét felhagyták, soknak elhordták a fedőköveit, csak a pincelyukat hagyták az enyészetnek. A prэшházak egy részét is elhagyták, míg egy része viszont átalakult, más funkciójú épületként újult meg. A Rácvárosi (Burgundi) és a Szomori úti pincesornál így alakulhattak ki a lakóépületként mutatós, egyedi, de mégis egységes prэшházak. (MUSKOVICS 2014)

36. ábra: A zsámbéki közlegelőben fekvő pincék térképe 1879-ből. (forrás: MUSKOVICS 2014)

4. Kutatás célok és a kutatói kérdések

Kutatásaim a település sváb telepesei által készített történelmi emlékekkel foglalkozik. Olyan hiánypótló elemzések ezek, melyek az értékek összegyűjtéséből, kataszterezésükből állnak, hogy a későbbiekben megalapozása lehessen védelemnek, vagy további kutatásnak. Zsámbékon a tájidentitás hanyatlik, aminek főbb oka az agglomerálódó térségbe a beköltözések. Hiába történt meg a kitelepítés, a város mai képét az egykori sváb falu épített és nem épített emlékei határozzák meg. Ugyanakkor ezek eltűnőben vannak, mint az az idősebb generáció, akik átérték és fenntartották a település egykori 'sváb' identitását. Így fenn áll, hogy örökségük a továbbörökítés hiányában teljesen elvész. Kutatásaim szükségesek ahhoz, hogy ezek az értékek ne tűnjenek el véglegesen a településről.

A dolgozatom céljai a következők:

- Zsámbék történetét röviden bemutatni a kitelepítésig
- Zsámbék kitelepítés előtt keletkezett tájhasználati és településképi elemeinek bemutatása
- Utcakép jelen kori állapotának vizsgálata és értékelése
- Hagyományos tájhasználatok változásainak bemutatása
- Értékek összegyűjtése/kataszterezése
- Értékek védelmét szorgalmazni, mielőtt eltűnnek az agglomerálódó térség beépülései miatt

Kutatói kérdések közül 1 fő kérdést határoztam meg 3 részletkérdéssel, valamint továbbá 4 általános kérdést fogalmaztam meg, melyek a dolgozatom fő témáira kérdeznék rá.

- **Milyen magyarországi német értékek maradtak fent a településen?**
 - Milyen állapotúak ezek?
 - Melyeket érdemes megőrizni/védeni, melyik képviselt nagy értéket?
 - Miként lehetne megvédeni ezeket?
- Melyek Zsámbék történelmi városrészei és milyen értékes épített elemekkel találkozhatunk?
- Mennyi parasztház maradt fent Zsámbékon a kitelepítés előttről és milyen állapotban találjuk ma ezeket?
- Milyen tájváltozási folyamatok játszódtak le a településen, valamint hogyan alakulak át a szőlőterületek és kiszolgáló épületeik?
- Milyen állapotúak a Zsámbéki lezárt temetők és melyek az őket károsító folyamatok?

5. Elemzési módszertan

A dolgozatom meghatározott terjedelme miatt az érékek kutatását 3 fő témakörben 'pillérben' vizsgáltam. Ezek kataszterezésekből/összegyűjtésből, állapotértékelésekből és tájváltozás kutatásából állnak. A némi lakóházakat, a temető és a pincék/présházak vizsgálatát terepbejárással és helyszínen történő adatrögzítéssel vizsgáltam. Adat rögzítő szoftverként a Qfield -et, otthoni adatfeldolgozásra pedig a Qgis térképes adatbázist használtam. Az elektronikus adatrögzítés mellett papíron is dolgoztam helyszínen, amit a későbbiekben szintén a Qgis- programmal digitalizáltam. A bejárások előkészületeként alaptérképeket és releváns információkat gyűjtöttem. A tájváltozás vizsgálatához szintén a Qgis térképes adatbázist használtam.

1. Pillér: A népi lakóházak kataszterezése és elemzése

Előzetesen az 1941-es katonai felmérést és a korábbi részletesebb térképeket felhasználva megállapítottam az 1946-ban a potenciálisan vizsgálandó utcákat/utcarészeket, ahol 1946- előtt épült parasztház állhat.

A terepbejárás során megkeresem a még álló, biztosan 1946 előtt épült parasztházakat. A felismerésben a szakdolgozat irodalomkutatása, és kétség esetén, a történelmi képek/térképek/tulajdonos megkérdezése segített. Amennyiben nem találtam releváns adatot kétség esetén, nem vettem az adatbázisba a házat. Az olyan házakat, amik hosszában felosztásra kerültek és különálló telekkel rendelkező lakásokként funkcionálnak, ikerházként, a felmérésemben egyben, egy háznak tekintettem.

A terepbejárás során a parasztházak esetén a következőket vizsgáltam/jegyeztem fel:

Általános adatfelvétel

- Adatbázisban a sorszám
- Köztér neve
- Házsám
- Ház típusa – az irodalomkutatásban kutatott parasztház típusuk megállapítása
 - Hagyományos parasztház – jellemzően a XVIII. században és XIX. század elején épült kisebb, tornác nélküli, jellemzően 1 utcára néző ablakú vályogtégglából vagy kőből épült parasztház.
 - Teraszos (Tornácos) parasztház – A XIX. század végén és XX században épült (vagy átalakított), nagyobb, oszlop tartotta tetős tornáccal rendelkező, jellemzően 2 utcára néző ablakkal ellátott, (vályogtégglából) kőből vagy téglából épült parasztház.
 - Kereszt ház – L-alakú épület, mely jellemzően zártosorú beépülést alkot. Kocsikapu jellemző. Szobaszámtól függő fronti ablakszám.

- Egyéb – Az előző kategóriákba nem illő parasztház

Parasztházak értékelése

- **Átépitettség** – Az eredeti házkialakítástól eltérő elemek vizsgálata 1-5 skálán
 - Eredeti házkialakítás (5 pont): Nincsenek hozzáépített részek, vagy a hozzáépítések 1946-előtről származnak.
 - Kevés átalakítás (4 pont): Fronti ablak átdolgozás, tetőtér leszigetelése, oromfal átalakítása, tornác átépítése
 - Átalakítások (3 pont): Tornác beépítése, előtér hozzáépítés, tetőforma megváltoztatása
 - Erős átalakítás (2 pont): Háztárszek hozzáépítése
 - Felismerhető (1 pont): Felismerhető az alapul szolgáló parasztház
- **Stílusjegyek** – A ház jellemző stílusának vizsgálata, a stílusjegyek megjelenésétől és összhangjától függően – 1-5 skálán (A keresztházakat, a kevésbé jellemző stílusjegyek miatt, egy egyszerűsített 3-mas osztályú skálán osztályoztam (1;3;5 pont))
 - Eredeti házstílus (5 pont): pl. zárókő a homlokzaton, eredeti oromfal kialakítás, eredeti tetőtéri levegőztető, fehérre meszelt falak, színezett falrészek és faragások, eredeti ablak és zsalugáter felosztás, hagyományos kerítés, udvareltrendezés és egyéb épület (ha van).
 - Hagományos stílusjegyek (4 pont): pl. zárókő a homlokzaton, eredeti oromfal kialakítás, eredeti tetőtéri levegőztető, fehérre meszelt falak, színezett falrészek és faragások, eredeti ablak és zsalugáter felosztás.
 - Jellemző stílusjegyek (3 pont) pl. fehér falak, eredeti ablak és zsalugáter felosztás.
 - Alap stílusjegyek (2 pont): pl. fehér falazat, faragmányok, eredeti ereszmegtámasztás.
 - Nincsenek eredeti stílusjegyek .(1 pont)
- **Állapot** – 1-5 skálán állapot szerint besorolom a házat.
- **Udvarban egyéb 1946 előtt épült kiegészítő építmény** (darabonként 1 pont) – Elemenként extra pontokat kapnak azok a házak, melyek rendelkeznek egyéb kiegészítő épülettel. Ilyen elemek például a pince, nyárikonyha, gazdasági épület, oszlopos kerítés.
- **Egyedi érték** (darabonként 2 pont) – Egyedi, ritka stílusjeggyel rendelkező házak, elemenként extra pontokat kapnak.

A parasztházak értékelésénél, kulturálisan értékesnek tekintem azt a házat, amelynek összeadva az átépítettség és a stílusjegy, valamint az egyéb építmény és egyedi érték pontjait, legalább 8 pontot kapunk. Ugyanakkor kiesnek azok a házak ebből, melynek az átépítettség vagy a stílusjegy pontja kevesebb, mint 3. A pontszámokat egy külön oszlopba vettem fel az adatbázisomban. Azokat a házakat melyeknek mind stílusjegy, mind átépítettségben maximális pontot kaptak, kivételesen érdekesnek tekintem.

2. Pillér: Pincesorok és a tájhasználatok vizsgálata

A tájhasználatok vizsgálatánál tájtörténeti elemzést végeztem el, aminek alapjai a katonai térképek és a tájhasználati térképek, valamint műholdfotó. Az egykori szőlőterületek változásait részletesebben is vizsgáltam, ezért a modern térképeken az elemzésben a szőlőskertekből kialakult zártkerteken a szőlő és a gyümölcsös kategóriákon kívül jelöltem még a termelésből kivett és felhagyott zártkerteket.

Zsámbék pincéit és prэшházait is bele szerettem volna tenni a pillérbe, ám annak terjedelmes jelenléte miatt, a teljesség igénye nélkül, csak a város három valamelyest funkcionáló és az egy országosan védett pincesorát vizsgáltam és értékeltem állapot szerint. A felvett adatok a következők:

- Adatbázisban a sorszám
- Köztér neve
- Típus
 - Lyukpince
 - Boltozott falú prэшház/pince – azok az épületek kerültek ebbe a kategóriába, melyeknek nem egyértelmű, hogy boltozott fala mögött csak lyukpince, vagy boltozott falú prэшház is található
 - Boltozott falú prэшház
 - Emelt falú prэшház
- Állapot – 0-5 skálán állapot szerint besoroltam a pincéket/prэшházakat. 0 pontot a fedőköveitől megfosztott, csupasz pincelyukak kaptak.
- Egyedi értékeket, mint faragványokat és egyéb díszítő elemeket, egy szöveges megjegyzésbe jegyeztem.

3. Pillér: Az Újtemető kataszterezése

A zsámbéki lezárt temetők közül egyedül az Újtemető van kutatható állapotban, ezért szintén a teljesség igénye nélkül csak ezt a temetőt vizsgáltam. A temető Fuchs Szandra Titanilla elmondása alapján Észak-Magyarország legnagyobb, a korból fennmaradt vidéki temetője. Először megállapítottam a Zsámbékra a korszakban jellemző sváb sír tulajdonságait. Terepbejárással egy temetőkatasztert készítek, melybe a következő adatokat jegyzem fel:

- Adatbázisban a sorszám
- Sírhelye sor és szám alapján – A temetőt észak és déli szektorra osztottam. Az északi szektorban a sorok délnyugat – északkelet irányúak, a déli szektorban északnyugat – délkeleti irányúak. (Adatbázisi példa: E-S10/20 - Északi szektor 10. sor 20. sír)
- Típus szerint – A jellemző sváb sír változatainak típusai elhunytak száma és a stílus szerint
 - Egyszemélyes
 - Gyermek sír
 - Szívmotívumos kopjafa
 - Fejképes kopjafa
 - Fűz és/vagy keresztmotívumos kopjafa
 - Kétszemélyes
 - Háromszemélyes
 - Egyedi
- Keletkezés éve – kopjafa felállításának ideje, amennyiben olvasható

- Állapotértékelés - 1-5. skálán az alábbi szempontok szerint:
 - kultúrtörténetileg értékes részei is megmaradtak, mint a fejkép, vagy a kopjafa alatti sír kövei is (5)
 - Jó állapotú (4)
 - Megviselt (3) (olvasható szöveg)
 - Lepusztult (2) (nem olvasható szöveg)
 - Keresztbe tört vagy eldőlt (1)
- Veszélyeztetettség – 1-5 skálán a dőlés mértéke és a környezeti veszély szempontján
 - Egyenes és nincs környezeti veszély (5)
 - Egyenes de van környezeti veszély (4)
 - Megdőlt, de nincs környezeti veszély (3)
 - Erősen megdőlt vagy megdőlt és van környezeti veszély (2)
 - Keresztbe tört vagy eldőlt (1)

A pincekataszter, a temetőkataszter és az összegyűjtött parasztházak attribútumai és az elemekről készített fényképek online elérhetőek az alábbi linken:

https://drive.google.com/drive/folders/17IYxm2kHu1bUsUzrzLuGFxRv0s6x699O?usp=drive_link

6. Kutatási eredmények

6.1. Elűzetés- kori városkép változása máig és a fennmaradt népi lakóházak

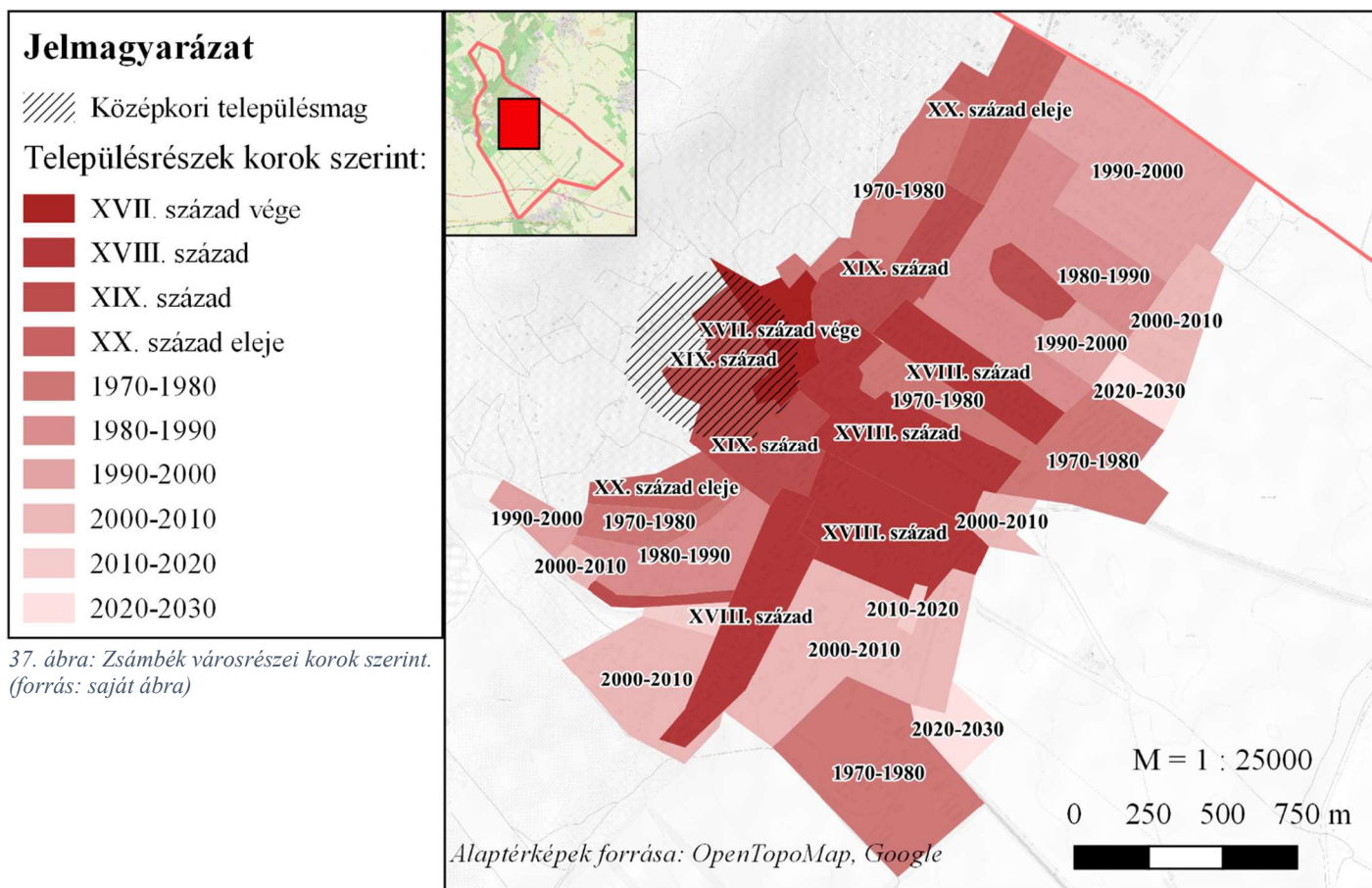
A kitelepítés óta eltelt majd 80 év alatt Zsámbék városképe markánsan megváltozott. A régi épületek a város szívében még nagy számban megtalálhatóak, a legtöbb átalakult, vagy más funkciót kapott. A település közben minden irányban próbál terjeszkedni a népességnövekedésnek köszönhetően, új városrészeket alkotva.

6.1.1. településrészek és térszerkezet átalakulása

Zsámbék szallagtelkes szerkezete, amit a XVIII. századi betelepítéskor a Zichy család parcelláztatott ki, még mindig jellemző a település régi utcáiban, ugyanakkor már a kitelepítés előtt is volt olyan városrész, ahol inkább halmazfalu térszerkezetet alakítottak ki, ilyen például a középkori városmag helyén épült 'Berg' városrész a Bazilika alatt, mely visszakapta a feltételezett régi térszerkezetét. Az elűzetés után sokáig nem fejlődött a település. A szegényebb rétegek lakta településrészek, mint az Angyalárok és a Józsefvárosi gödör a kitelepítés után nem lehetett vonzó a betelepülőknek, mert kutatásaim alapján elvétele találtam csak fennmaradt házat a környéken. A 70-es években megindult fejlődés először keleti és nyugati irányban bővítette a települést. Az Angyalárok és annak egykori északi szőlőskertjeit, a régi kísérleti telepet és a Mányi utat felparcellázták, egy lejtős településrészt alkotva keleti irányban. Nyugaton a település nagyszabású fejlődésnek indult. Az átkeresztelt Teckergasse (Petőfi Sándor utca) egészen Tök közigazgatási határáig beépült, az egykor rajta húzódó pincésort felszámolták. A Neugasse-vel (Dózsa György utca) párhuzamos és merőleges utcákat jelöltek ki egészen a mai Határ útig és a töki határig, a szántók helyére. Így egy szabályosnak mondható nagy településrész jött létre, ami a terjeszkedés fő iránya lett az elmúlt évtizedig.

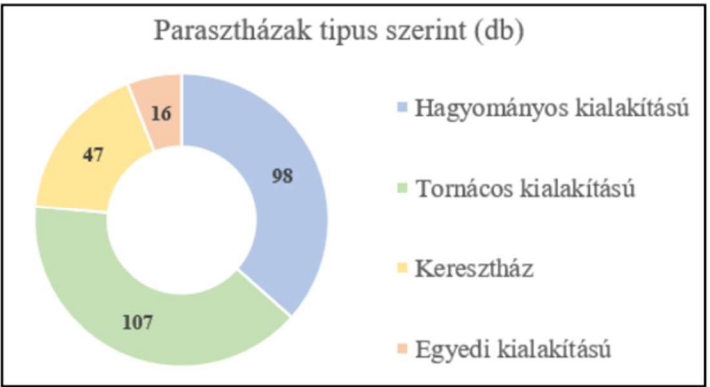
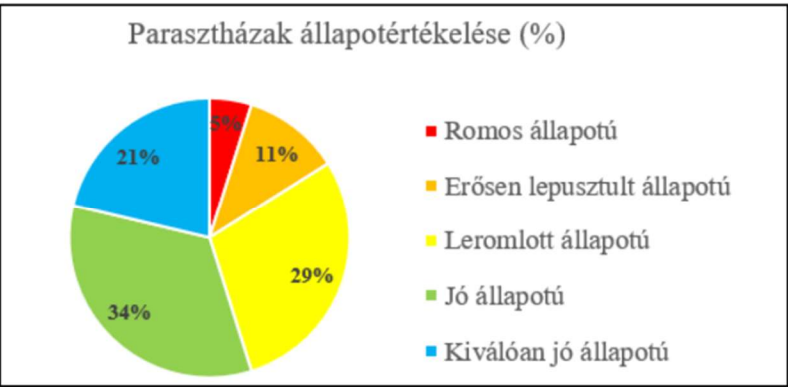
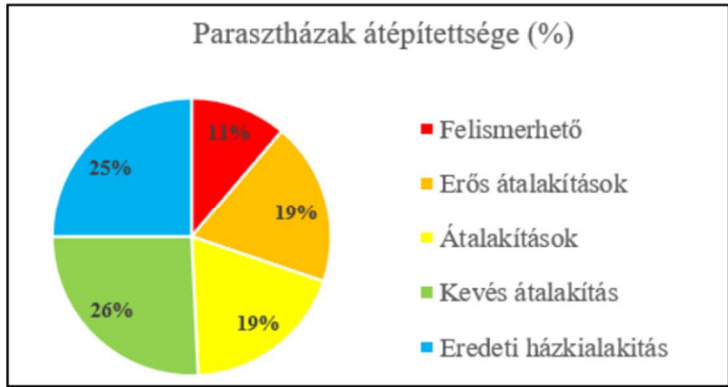
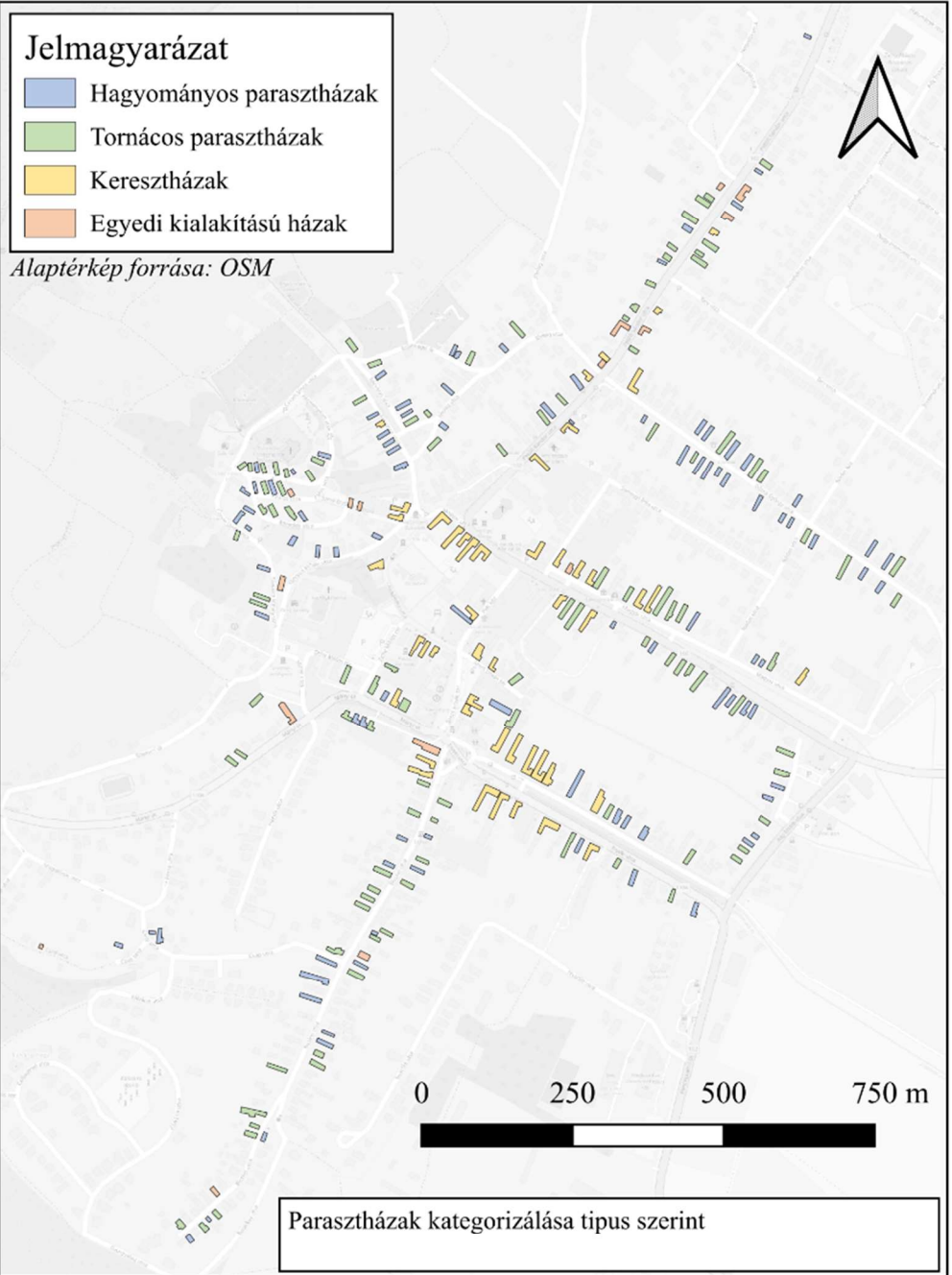
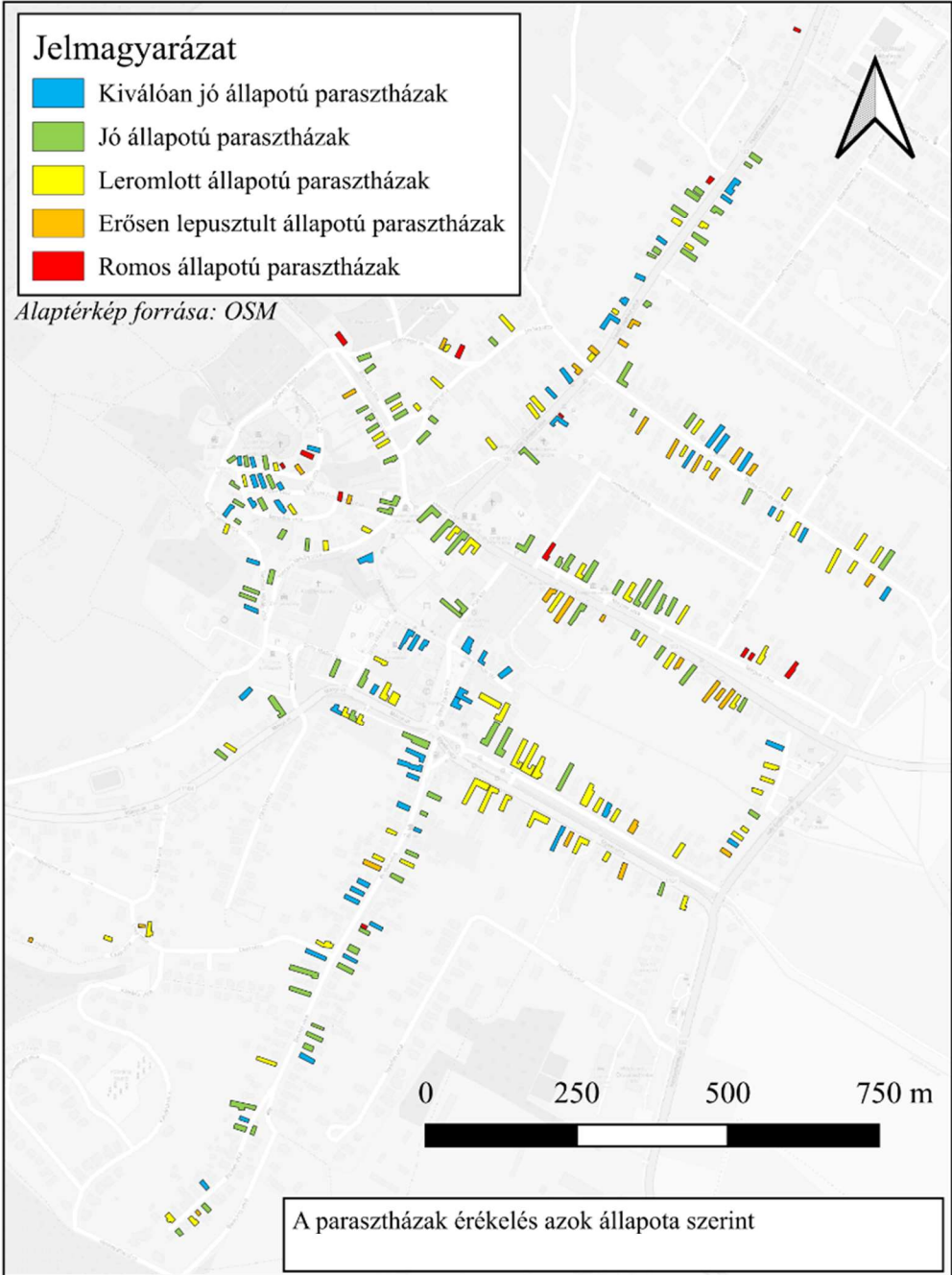
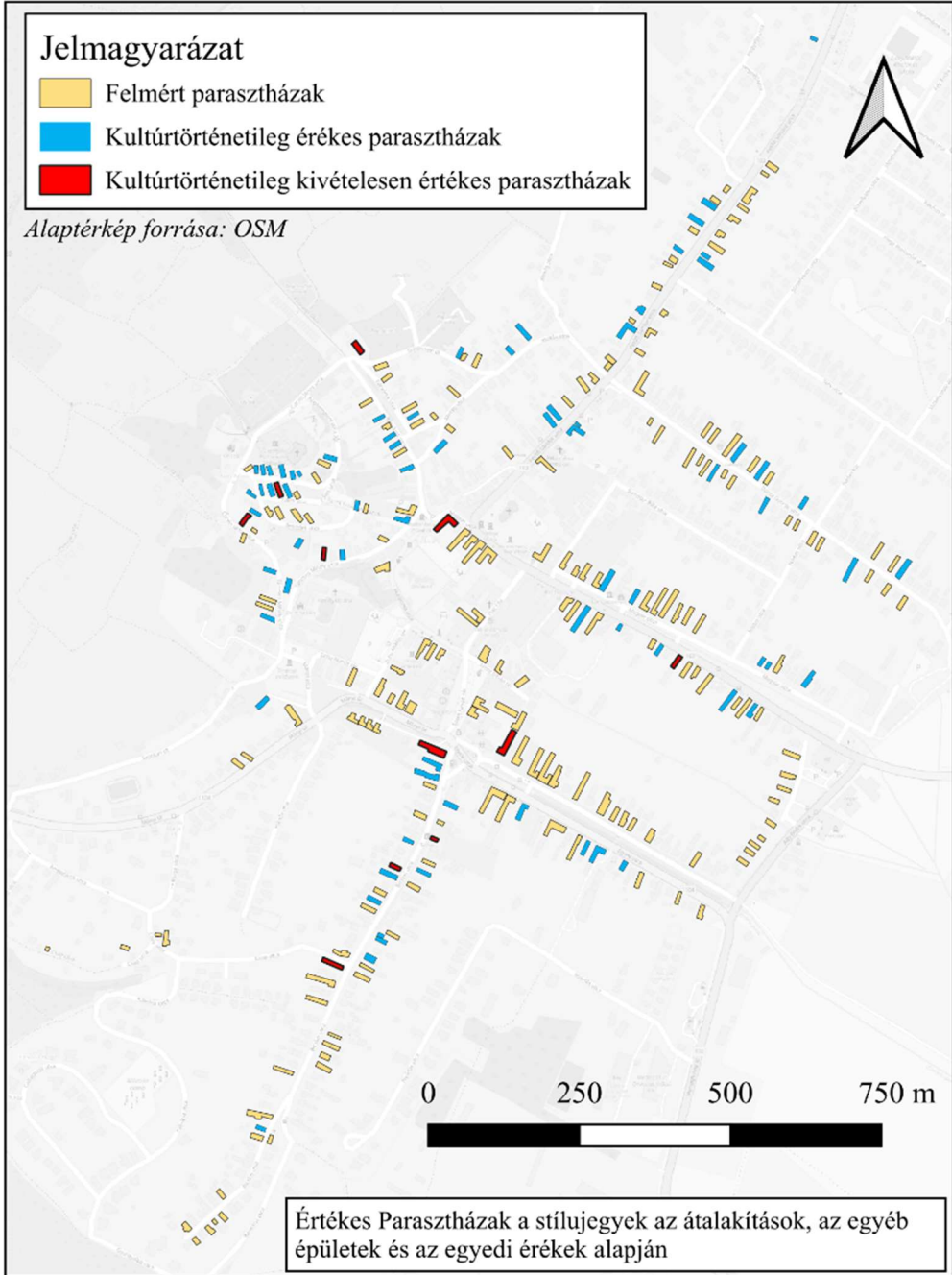
Ez a terjeszkedés a 90-es évekre körbevette Józsefvárosi pincésort is. A település déli irányában kivezető főútjain a 70-es években alakultak ki az iparterületek. A 2000-es évekig a nyugati és keleti irányú fejlesztések voltak továbbiakban is a jellemzők. Az ezredforduló után elkezdődött a Kálvária-hegy beépülése, egy tehetősebb városrészt megalkotva, valamint megindult az alacsonyabban fekvő zártkerti területek beépülése. A 2000-es és a 2010-es évek során a település a Bicskei utca alatti déli területek és az északi zártkertek irányába terjedt. a keleti irányú terjeszkedések már a Határ úton túl is eredményeztek építkezéseket. A 2010-es és 2020-as években csak elvétele találunk a belterületen fejlesztéseket. Az elmúlt időszakban jellemzővé vált, a hegyre, a zártkertekbe a beköltözés, annak ellenére, hogy hivatalosan lakóépület nem elhelyezhető e telkeken. A HÉSZ a zártkerteken csökkentett, 3%-os beépítést engedélyez. Több

engedély nélküli építkezés történt. Megjelentek kisebb és nagyobb, akár villaméretű lakóépületek is. Itt egy laza térszerkezetű, mozaikos tájhasználatú terület jött létre. (HÉSZ 2020)

6.1.2. A fennmaradt népi lakóházak felkutatása, változásuk dokumentálása

A népi lakóházak kutatását az 1. Tervlapon mutatom be. A felmérésem során összesen 267 olyan parasztházat azonosítottam és vettem fel az adatbázisomba, melyek a kitelepítés előtt épültek. A vizsgált utcákban jellemzően még mindig nagy arányban ezek a házak állnak, kisebb-nagyobb átalakításokkal. Az utcaképet még mindig meghatározó házak között viszont többségében újjépítésű, többszintes vagy kádárkocka stílusú házakat találunk. Egyedül a Bazilikarom környezetében maradtak meg keveredés nélkül a parasztházak, az ide vonatkozó építési szabályozás miatt. Hagyományos parasztházból 98-at, tornácos parasztházból 107-et, keresztházból 47-et, valamint 16 egyedi kialakítású házat vettem adatbázisba.

Példák kivételesen értékes népi lakóházakra (Balról jobbra haladva): Bicskei utca 43.; Corvin János utca 5.; Bicskei utca 12.; Magyar utca 49. (forrás: Saját képek)

Alaptérkép forrása: Google

MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
Tájépítészeti, Településtervezési és Diszkertészeti intézet

DOLGOZAT CÍME:
A Duna menti svábok tájhasználati és városképi emlékezete, valamint hatásai Zsámbékon

TERVLAP SZÁMA ÉS CÍME:
1. Tervlap - A Zsámbékon fellelhető népi lakóházak

MÉRETARÁNY:
1 : 12000

KÉSZÍTETTE:
Mohácsy Barnabás

KONZULENS:
Dr. Valnánszki István

DÁTUM:
2024. 11. 05.

30 darab háznál csupán felismerhető az alapul szolgáló parasztház. A kategóriánál előfordult, hogy extrém hozzáépítéseket, vagy akár plusz emeletet is építettek. A parasztház eredeti falai, azok vastagságából, a hozzáépítések különbözőségéből, és a tetőformából állapíthatóak meg jellemzően. 51 esetben erősen átalakított házakat találtam. Itt egyértelműek voltak az eredeti ház vonalai. Többnyire a kategóriában hozzáépített házrészeket találunk, amiket jellemzően a ház mellett vagy elvétele a ház mögött építettek. A visszafogottabb átalakításokkal rendelkező parasztházakból szintén 51-et mértem fel. Általánosságban a tornác, vagy az egyszerűbb parasztházaknál a megnyújtott ereszt lett beépítve. 69 esetben csak minimális átalakításról beszélhetünk. Ebbe a kategóriába tartoznak azok a házak, amik a második világháború, vagy más későbbi átalakítás során a tetőszerkezet felújításkor nem sátoztetöt kaptak. A felmérésem során tapasztaltam, hogy az oromfal lebontása, és a lecsapott tető kialakítása igencsak jellemző. A kategóriába vett házak másik hányada pedig az eresz/ tornác átépítése vagy a fronti ablak átdolgozása miatt került be. A Romtemplom alatti szabályozott építési övezetbe került házaknál volt még jellemző, hogy a tetőteret leszigetelték és lakórészt alakítottak ki bennük. Végül 67 olyan házat találtam Zsámbékon, ami jelen vizsgálatom szerint nem lett átalakítva és eredeti kialakításában látható mai is. Összességében elmondható, hogy az átépítettségük tekintetében igen megosztottak az épületek.

38. ábra: Átalakított tetőszerkezetű parasztház.
(forrás: saját kép)

Állapotukban igen változók a házak, szerencsére romos állapotúból mindössze 13-at találtam, azonban ezek között stílusjegyeiben értékeseket is találunk, ilyen például a Schmidt kőfaragó dinasztia háza (Rácváros utca 21.), mely a házak stílusában számomra etalonnak tekinthető. 30 olyan házat mértem fel mely ugyan még nem romos, de erősen lepusztult, 78-at pedig leromlott állapotúakhoz soroltam. 90 ház jó állapotúnak mondható. Végül a kiválóan jó állapotnak örvendő házak kategóriájához 57 épületet tudtam besorolni. Összességében a lakóépületek nagy hányadát az állapotukból fakadó veszélyeztetettség nem fenyegeti, de a kultúrtörténetileg értékes romos és rossz állapotú házak mielőbbi felújításra érdemesek.

6.1.3. Kultúrtörténetileg értékes parasztházak

A 267 parasztház közül azokat a házakat tekintettem kultúrtörténetileg érdekesnek, melyek megfeleltek az elemzési módszertanomban található számítási módszer kritériumainak. Mindösszesen 84 ilyen házat találtam, szabálytalanul elszórva a településen. Csoportosulás

kizárólag a Bazilikarom körüli szabályozott településrészen fordult elő. Az érékes házak állapota és típusa is változó. Ezek az épületek a történelmi Zsámbék kitelepítés előtti mementói, melyek véleményem alapján védelemre és megőrzésre szorulnak, amennyiben ez még nem valósult meg.

A kivételesen érékes parasztházak azok, melyek mind stílusában mind átalakításában maximális pontot kaptak, 11 ilyen házat találunk ma Zsámbékon: Bicskei utca 43., Magyar utca 49., Rácváros utca 21., Pálos utca 7., Bicskei utca 23., Corvin János utca 5., Tácsics Mihály utca 11., Etyeki utca 4., Magyar utca 1., Bicskei utca 1., Bicskei utca 12.

Számításom alapján több ház is kiugró értéket kapott az érékelés során. Nem meglepő módon a Sváb Tájház, A Szent Vendel Domborműves Népi Lakóház (Bicskei utca 12) kapta a legnagyobb értékszámot. A majdnem 300 éves ház méltán viseli rangját. A Bicskei utca 43.

42. ábra: Bicskei utca 43. (forrás: saját kép)

41. ábra: Bicskei utca 12. (forrás: saját kép)

sám alatt álló parasztház is kiugró értéket kapott. Ez az egyetlen ház ma Zsámbékon, mely nádtetővel rendelkezik. Autentikus udvara és kerítése is sokat hozzátesz a hagyományos porta képéhez. A tornácos házak közül a Schmidt kőfaragó dinasztia háza (Rácváros utca 21.) és a Magyar utca 49. szám alatt díszelgő épület a legjobb példa. Stílusukban is a XX. század eleji Zsámbékot idézik. Jelenleg mindkét ház lakatlan.

39. ábra: Magyar utca 49. (forrás: saját kép)

40. ábra: Rácváros utca 21. (forrás: saját kép)

A keresztházak stílusértékelésénél szükséges skálarövidítés miatt, kevés keresztház került az értékes épületek közé a felmérésem során. Ugyanakkor ennél a típusnál elengedhetetlen volt ez a pontos eredmény érdekében. A 9 ilyen keresztházból 2-öt szeretnék bemutatni itt képpel, melyek funkciójukban és ezáltal méretükben és stílusukban is nagyon különbözőek. A Magyar

44. ábra: Etyeki utca 4. (forrás: saját kép)

43. ábra: Magyar utca 1. (forrás: saját kép)

utca 1. szám alatt álló lakóház országos műemlékvédelem alatt áll. Ez volt Zsámbék egyik *Wirtshaus*-a vagyis fogadója. Az építéskor ennek megfelelően alakították ki az egyik szárnyát. Az Etyeki utca 4. szám alatt egy merőben más házat láthatunk. Itt nem gazdasági szerepet kapott a hozzáépített házrész, hanem lakófunkciót. Anyaghasználatából és stílusából ítélve valószínűleg az egyik legkorábbi keresztház lehet a településen.

6.2. Tájértörténeti elemzés és a Szőlőhegy hanyatlása

Zsámbék területe az évszázadok során sokat változott. Ennek a tájváltozásnak tájértörténeti elemzését történelmi térképek és műholdfotók felhasználásával végeztem el, különös figyelmet fordítva a zártkertek alakulására. A pincekultúra vizsgálatára, a teljesség igénye nélkül, Zsámbék 3 részlegesen funkcionáló és az egy műemlékvédelemmel ellátott pincesorát vizsgáltam.

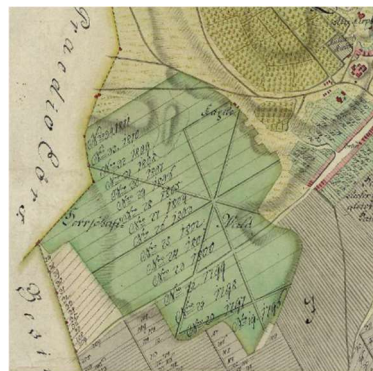
6.2.1. A tájváltozás korokon keresztül

Kutatásaimban egy tájértörténeti elemzést csináltam az első 3 katonai térkép, kettő XX. század második feléből származó Hadtörténeti Intézetől kikért térkép és egy mai műholdfotó felhasználásával. A tájértörténeti elemzésem a 2. Tervlapon vizualizáltam.

A térképek és az irodalomkutatás alapján is egyértelmű, hogy Zsámbék legkiterjedtebb tájhasználatára és a legnagyobb gazdasági szektora a mezőgazdaság. Minden vizsgált korszakban 2000 ha felett volt a szántók kiterjedése, amik közül a legnagyobb a 3. katonai felmérés (1882) korszakában volt. A szántók legkisebb területét a jelen korban mérhetjük, más tájhasználatokhoz képest az arány csak a mostani térképen kevesebb 2/3-nál (62%). Csaknem

az egész medencében nagytáblás szántók terülnek el. Ezen felül, a Nyakas északi lejtőjén túl az Anyácsai-tó irányában a síkabb területeket is felszántották. A település területén jellemzően jó minőségű termőföldek találhatóak, viszont a nagytáblás művelés miatt erózióknak kitéttek. A déli területeken ugyan vannak saktáblás kialakítású mezővédő erdősávok kialakítva, de ezek a délkeleti és az északi szántókon szinte teljesen hiányoznak. Van olyan termelési terület, ami több száz egybefüggő hektár.

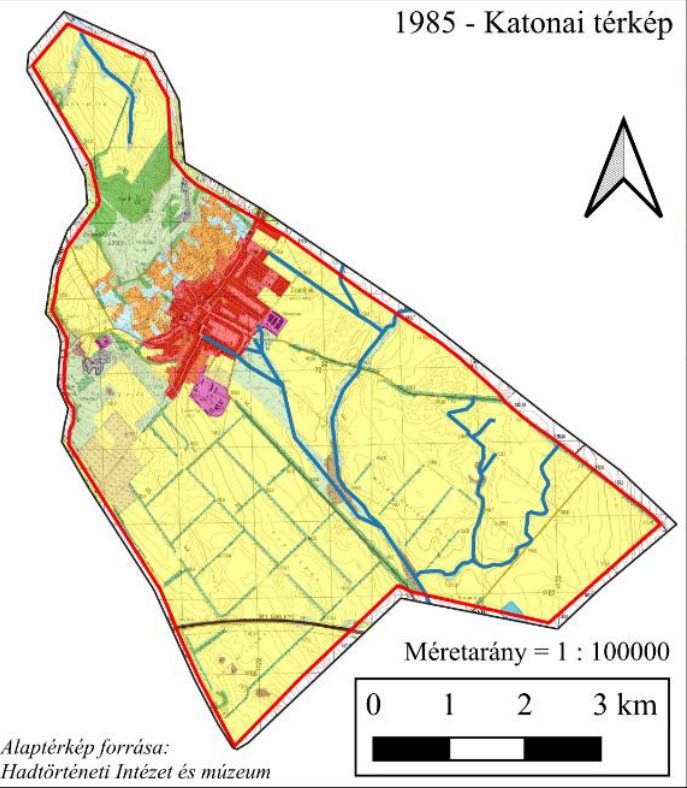
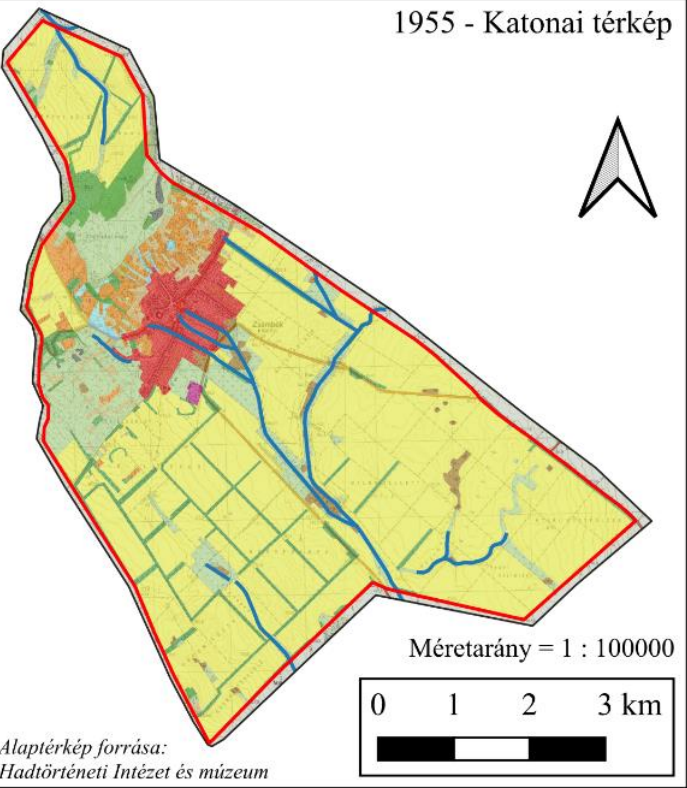
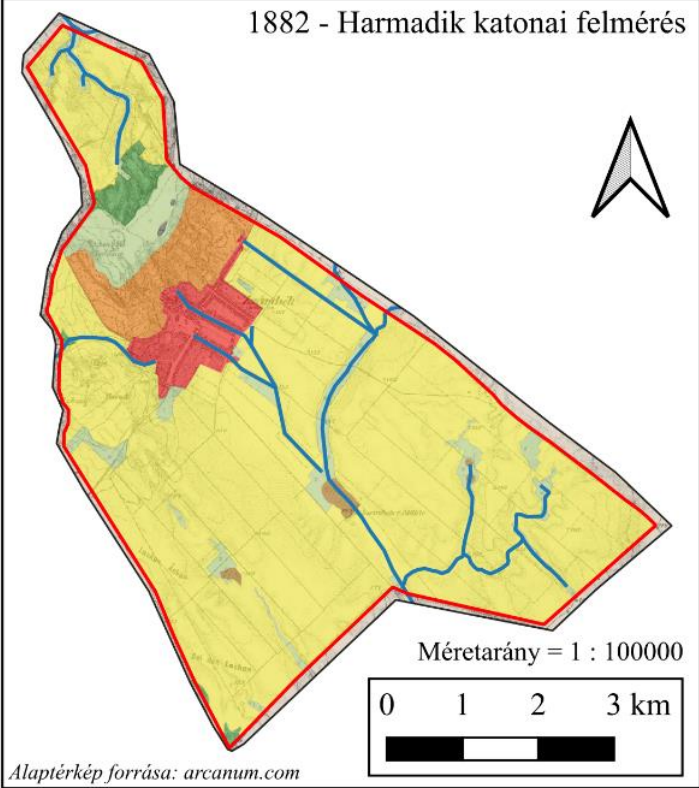
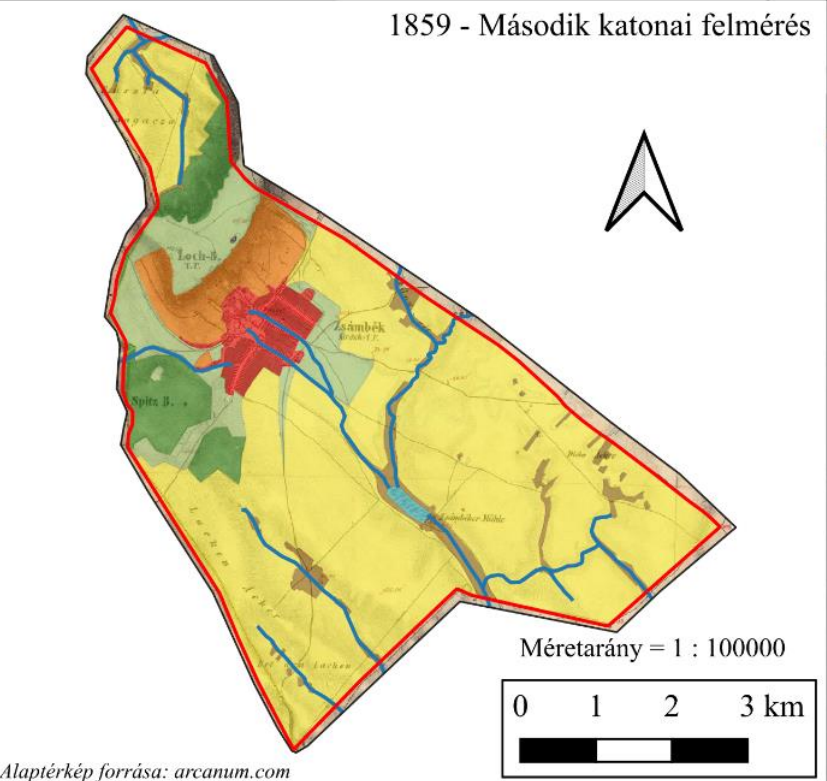
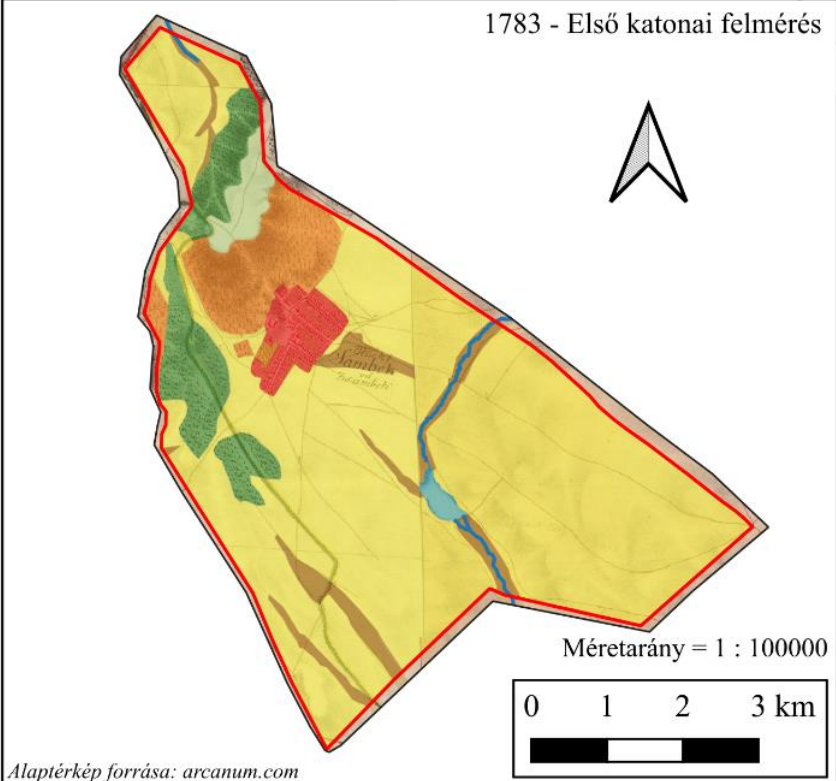
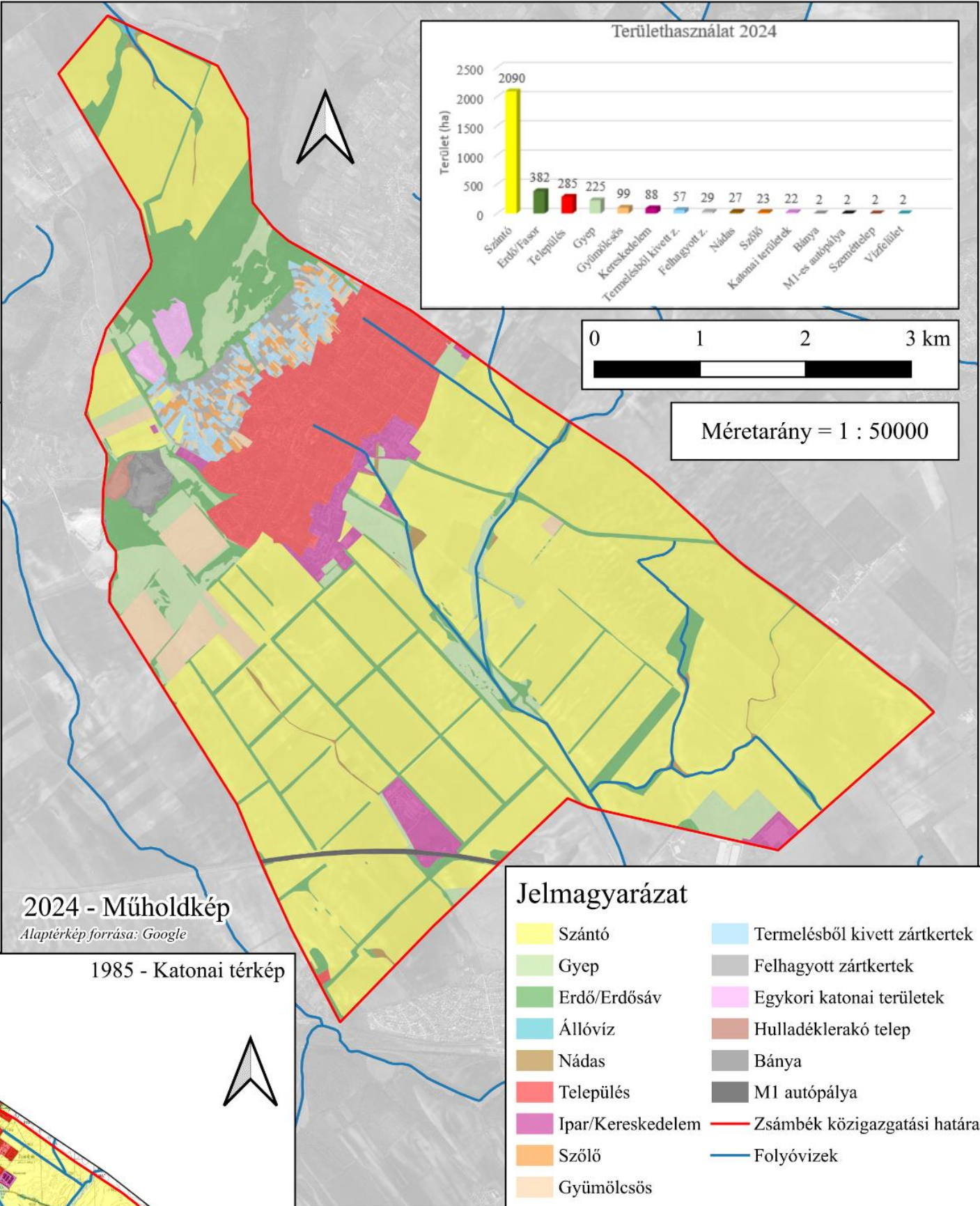
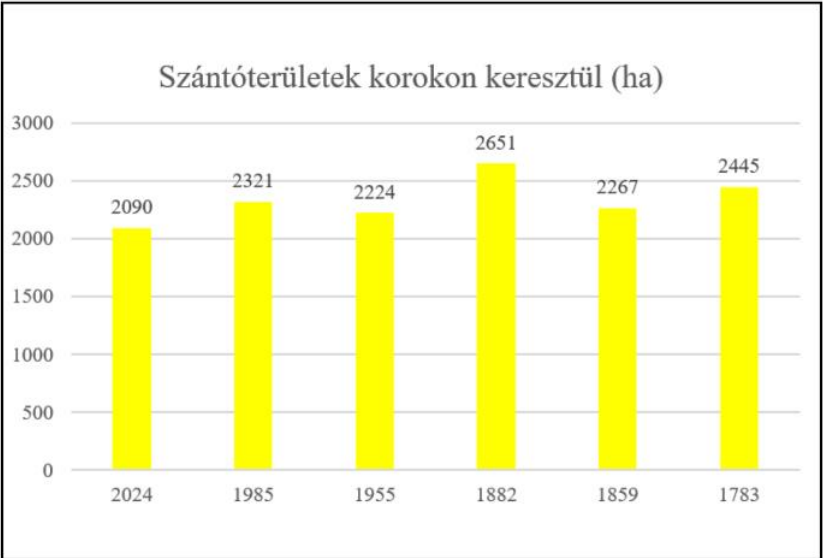
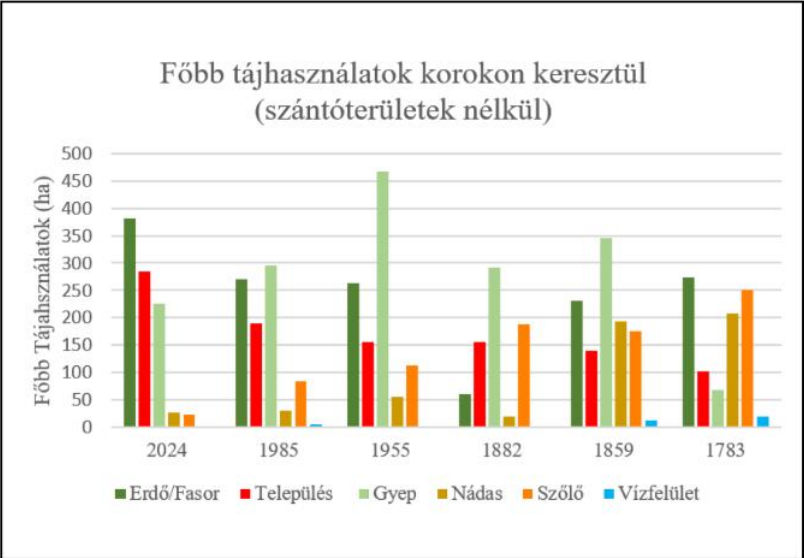
Az egyetlen erdőség, az őshonos cseres-tölgyes erdő, a Nyakas-hegy északi lejtőjén maradt meg. A második katonai felmérésig (1859) még a Strázsa-hegyet is erdő borította. Az 1778-as kataszteri térképet megtekintve, még látszanak az egykori sugarasan álló feltáróutak is, ezekről kapta a még mindmáig használatos nevét a terület: 'Csillagerdő', ami valószínűleg az uradalom vadászterülete volt. A XX. század közepén az egykori Nyakas-hegyi mészkőbánya egyik meddővel feltöltött tárnáját feketefenyővel (*Pinus nigra*) beültették. Ez az egyetlen

45. ábra: A csillagerdő az 1778-as kataszteri térképen. (térkép forrása: maps.hungaricana.hu)

erdőtelepítés történt a településen a mezővédő erősávok kialakítása mellett. A legeltetés megszűnésével azonban az ültetett pár hektárnyi fenyő terjedni kezdett a hegytetőn, előbb a magasabban fekvő zártkertekkel alkotott szegélyeken, majd magunkon a zártkerteken. Mára a védett szárazgyepet is veszélyezteti a pionír megtelepedéseivel. Az erdők aránya más tájhasználatokhoz képest 10% körül mozog.

A település építési területe sokat nőtt az évszázadok alatt. A XIX. századig lassú és egyenletes növekedést tapasztalhattunk, azonban még az évszázad vége előtt szinte megállt a terjeszkedés. Ekkor láthatóan a település belterületén elhelyezkedő üres területeken, kezdtek építkezni az emberek. A kitelepítés és a háború miatt az építkezések a 70-es évekig megálltak, majd ütemesen gyorsulva elkezdett fejlődni a település. Mai mérete szinte a duplája az 1955 térképen látotthoz képest. A leggyorsabb ütemben 1985 és 2010 között növekedett, ekkor megmásfélvezereződött a település. A 2008-as válság után az új építkezések lelassultak, kevés új városrész épült. A zártkertekbe felköltözés viszont megindult, ez lett a fejlődés új, nem hivatalos iránya. Az ipari és kereskedelmi városrészek a kitelepítés után jelentek meg a település déli peremén. Először logisztikai telep, majd a műanyagüzem. Ma már egy összefüggő településrészt alkotnak a peremen és megjelentek elszórva a közigazgatási határon belül is. Ezek közé tartozik például a Driving Camp vezetéstechnikai központ is az autópálya mellett.

MATE MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti intézet

DOLGOZAT CÍME:
A Duna menti svábok tájhasználati és városképi emlékezete, valamint hatásai Zsámbékon

TERVLAP SZÁMA ÉS CÍME:
2. Tervlap - Zsámbék tájtörténeti elemzése

KÉSZÍTETTE: Mohácsy Barnabás	KONZULENS: Dr. Valnánszki István	DÁTUM: 2024. 11. 05.
---------------------------------	-------------------------------------	-------------------------

A településen található még a 70-es években megépített légvédelmi rakétaosztály bázisa és a laktanya volt katonai területe is. Összterületük mindössze 22 ha.

A gyepterületek aránya jellemzően magas volt mindig is a területen, ami a svábok időszaka alatt népszerű legeltetési állattartásnak köszönhető. A nyakas hegy tetején szinte alig változott a 300 év alatt a szárazgyep. A XVIII. század végén a település déli peremén, a vízimalom irányában, új nedves gyepterületeket alakítottak ki legeltetésre. A filoxéra járváynak köszönhető gazdasági átrendeződések miatt a következő század végén az egykori csillagerdő helyét is legeltetésre alkalmas szárazgyepé alakították. A kitelepítést követően leáldozott a legeltetési állattartásnak. A nedves gyepek egy részét megtartották kaszálásra, más részét beszántották. A Strázsa-hegy szárazgyep területeinek egy részét beszántották, más részén gyümölcsöst telepítettek. Kis része beerdősült, más részeit a megjelent kavicsbánya és szeméttelp foglalta el. A XIX. századra a Kálvária-domb beépült. Mára csak kis területen lelhető fel a szárazgyep itt. A Nyakas-hegyen a gyepek elkezdtek bokrosodni, majd erdősülni. A természetvédelmi kezelésnek köszönhetően mára visszatartják a bokrok és a feketefenyők újabb térnyerését a védett szárazgyepen. A gyepek aránya a XX. század közepén volt a legmagasabb. Ekkor 470 ha-on, az összterület 14% -án volt gyeptakaró. Ma ennek körülbelül a fele található meg.

A gyümölcsösök a filoxéra járványt követően jelentek meg. A kommunista időkig csak a kis területű szőlőskertek helyén telepítettek fákat, majd a 70-es évektől közepes méretű gyümölcsösök jelentek meg a Strázsa-hegy déli lejtőjén. Ezek ma is használatban vannak. Arányuk a területen mindössze 2-3%.

A Zsámbéki-medence az ember megjelenése előtt egy mocsaras, vízjárta terület volt. A nádasok így egykoron nagy kiterjedésben voltak jelen a medencében. Nem véletlen, hogy még a német betelepülők is nádtetejű házakat építettek először. A XVIII. század végére, az első katonai térkép rajzolásakor (1783), mindössze 200 ha körül találtak nádasokat a területen. A következő évszázad derekára a patakok mederrendezésének köszönhetően ennek is mindössze a 10%-a maradt meg. Ez volt a nádasok legkisebb kiterjedése. A kitelepítéskori térképek idejére kicsit nőtt a térfoglalásuk. Azóta folyamatos változásban vannak a területen, de arányuk megmarad 1% körül.

A zsámbéki vízimalom víztározója egykoron több mint 10 ha-os volt. A malom XIX. század végi felhagyásával azonban a tározó is megszűnt. Egy évszázadig nem volt található állandó vízfelület a településen. 1970-től 1990-ig a Herceghalmi Állami Gazdaság víztározójának egy

része Zsámbék külterületére nyúlt, de nem volt hosszú életű. Szintén 1970-ben felduzzasztották a kicsi Anyácsai-tavat, melynek 1/3-a Zsámbék területén fekszik. A kicsi horgásztó 2 ha-os része az egyetlen állóvíz a település területén ma, ugyanakkor a vízmegtartás jegyében a Horváth féle önkormányzat tervezi a régi vízimalom tározójának részleges rehabilitációját. (HORVÁTH LÁSZLÓ EX-VERB 2024)

Zsámbékon bányaterületet már a 2. katonai felmérés idejében is találunk. A Nyakas-hegyi mészkőbánya a XX. század közepéig folyamatosan üzemelt. A puha mészkő ellenére előszeretettel használták a követ építkezésekhez és könnyű faraghatósága miatt szobrokhoz és sírkövekhez. A bánya lezárását követően azt csak részlegesen rehabilitálták, az említett fekete fenyves telepítésével. A bánya többi tárnája ma is kivehető és bejárható, bár a természet már egészen visszafoglalta azokat. Az 1950-es években megnyitották a Strázsa-hegyi kavicsbányát, mely a mai napig üzemel. A ma üzemeltető IKOBA-beton tárnája 20 ha-on terül el.

Közvetlenül a kavicsbánya mellett nyílt meg a 60-as években a Zsámbéki szeméttelep. A mára 7 ha-os depónia már inaktív.

6.2.2. A szőlőhegy tájhasználati változásai

A Nyakas-hegy erdő, gyeper és bányaterületét már az eddigiekben bemutattam. A zártkertek, vagyis az egykori szőlőterületek területhasználatát, annak változását szeretném itt taglalni.

A Zsámbékon egészen a filoxéra járványig egyöntetű szőlőskertek voltak a Nyakas déli és a délkeleti lejtőjén. A növénybetegség viszont feldarabolta ezeknek a kultúrák termőterületét. Az 1873-ban még 186 ha-on folyó termelés 1895-re 2 ha-ra zsugorodott. A kialakított kísérleti telep, az amerikai fajtákkal kísérletező szőlőiskola és a sikeres védekezéseknek hála, újraéledt a hegyoldal már a XX. évszázad elejére. A feljegyzések szerint 1913-ra 148 ha-on újra termelés folyt. A vissza nem telepített szőlőskerteket egyéb tájhasználatokra cserélték, mint a gyümölcsstermesztés, vagy állattartás.

Az 1946-os kitelepítést követően a szőlőskertek gyors hanyatlásnak indultak a betelepítettek hozzá nem értése és az új gazdasági helyzet miatt. Az 1955-ös térképen már csak 112 ha szőlőterületet ábrázolnak. A feldarabolódott hegyoldalon ekkor sűrűbben jelentek meg a térképen a gyümölcsösök, amik valójában kertgazdaságokat is takarhattak, valamint a termelésből kivett területek. Ezeket a zártkerti részeket felhagyták, vagy a későbbiekben sokkal jellemzőbb módon lakófunkcióra váltották. Pár esetben erdősültek, vagy sima gyeper tartottak fenn a zártkerten. 1985-re a térkép 84 ha szőlőterületet mutat, ami az 1965-ben leírt 70ha-os

adattal összeegyeztetve egy túlzóan optimista szám. Valószínűleg a nemrég felhagyott, elgazosodott kerteket is jelölték rajta. A termelésből kivett zártkertek az 1955-ös 18 ha-nak a duplája lett. A térképen már nem is egyértelmű szőlőskerteket, inkább gyümölcsös-szőlőskerteket ábrázolnak.

A mai állapot egy még feldaraboltabb zártkerti rendszert mutat. A nagy felbontású műholdfelvételnél köszönhetően a zártkertek tájhasználatát pontosabban is megállapítható. Szőlőskerteket mindössze 23 ha-on találtam. A hagyományos karós termelési módszerű szőlőskerteket nehezen lehetett beazonosítani, de annak mára ritka jelenléte miatt az adat közel lehet a valósághoz. A műholdfotóról egyértelműen megállapítható, hogy a kordonos művelésre nagy arányban átváltottak a kertek. A gyümölcsösök aránya szőlőskertekhez képest kiegyenlítődött. Azok a művelésből kivett zártkertek, melyeket felhagytak, jól kivehetőek. Ezek a visszaerdősült/bokrosult területek 30 ha területet foglalnak el és jellemzően a Nyakas felsőbb zártkertjei alkotják őket, de mozaikként, több kis kiterjedésű foltban is gyakoriak. Mára a domboldalon a legtöbb telek termelésből kivett terület. Ezeken a legjellemzőbb tájhasználat a lakófunkció, valamint kis arányban gyepek. A domboldalra a felköltözés egyre népszerűbb a polgárok körében. Ugyan több szigorú szabályozás is készült az épületek méretének korlátozására, mégis megjelentek a túlméretes, nagy lakóházak vagy akár a villák. Az elmúlt évtizedekben bevett szokás volt a tehetősebbek körében, hogy több egymással határos zártkertet felvásároltak és összevontak. Így arányaiban a nagy épületek többé-kevésbé megfeleltek a szabályozásnak. Más polgárok egyszerűen nem bejelentett építkezéseket, kiegészítéseket kiviteleztek.

6.2.3. Szőlő és gyümölcsültetvények hanyatlásának folyamatai, a hegyoldal átváltozása és identitás elvesztése

A szőlő- és gyümölcstermelés a domboldalon a település és a táj szempontjából is meghatározó és identitásteremtő. Azonban mára elég kritikus lett a termelő tájhasználatok aránya. Ehhez több tényező is hozzájárult. Gazdasági szempontból már nem éri meg a zártkerteken termelni. Egyrészt, mert a telkek feldarabolódtak. A legtöbbet öröklésnél felosztották, vagy még a mai napig is arányosan több tulajdonban vannak. Emiatt nehéz kialakítani egy nagyobb termelőterületet, ami a mai megváltozott gazdasági viszonyok között profitot garantálna. Tökön ez a folyamat nem játszódott le, ezért ott ebből a szempontból egyszerűbb elkezdeni egy új vállalkozást. Másrészt a környezeti változásokhoz is nehéz adaptálódni. A klímaváltozás hatására mára csökkent a termésbiztonság. Ehhez hozzájárul, hogy a szakértelem mára már csak keveseké, mert nagyrészt kikopott az előző generációból, a mai fiatalok pedig más irányba

tekintenek inkább. A termelőtáj fenntartásához fejlesztések, támogatások és modern oktatással történő adaptálás lenne szükséges. A hanyatláshoz természetesen a tömeges felköltözések is hozzájárulnak. A beköltözők, néhány kivétellel, megszüntetik a termelés a lakóhelyük kertjében és számukra hasznos környezetté vagy könnyen fenntarthatóvá alakítják a területet. Ez többször kimerül abban, hogy egy fás növényzettől mentes, sűrűn kaszált gyepet hagynak.

6.3 Pincesorok átalakulása

A német telepések által megalkotott tájidentitás részét képezik a szőlőültetvényekhez tartozó pincék és prэшázak is. Zsámbék egykoron több pincesorral is büszkélkedett. A település növekedése miatt több körbezáródott, vagy beleolvadt abba. Az utóbbira példa a Petőfi Sándor utcai és Angyalárok pincesor. Itt jellemzően felszámolták a pincéket és új lakóépületeket építettek, vagy a prэшázakba költöztek. Ezeken a volt pincesorokon mára 1-2 pince maradt. A Józsefvárosi pincesor is körbeépült. Az új lakóépületek építése során sok pincét elbontottak. Úgy gondolom, a fizikai helyzete és a védetté nyilvánítás mentette meg a teljes felszámolástól. A Szomori úti pincesor és a Burgundi (Rácvárosi pincesor) a kitelepítés után elkezdett átalakulni. A lyukpincékhez stílusos lakóépületeket építettek, melyek prэшázhoz hasonlítanak. A Burgundin ez a folyamat a teljes pincesor átalakulásához vezetett. Ma egy kedvező látképű utcaképet kapunk ezekből a hasonló stílusú házakból. A Szomori úton, ez csak részlegesen érintette a pincesort. Itt a régi lyukpincék mellett már eleve boltozott falú prэшázakat találunk, melyeknek egyszerűbb volt funkciót találni, másrésről az eddig taglalt pincesorok közül ez még részlegesen eredeti rendeltetésének megfelelően funkcionál, hasonlóan a Mélyúti és a Szuszogó pincesorokhoz. Az utóbbiak azok a pincesorok, melyek csak kevéssé alakultak át és nem lettek körbeépítve.

6.3.1. Vizsgált pincesorok bemutatása

A pincesorok közül a részlegesen működő Szuszogó, a Mélyúti és a Szomori úti pincesort, valamint a védett Józsefvárosi pincesort vizsgáltam. A kutatásom az épületek állapotát és azok típusát vette számba. Ezen kívül a különlegesen értékesnek vélt pincéket és prэшázakat is feljegyeztem. A vizsgált pincesorok a 3. Tervlapon vizuálisan is megtekinthetőek. Kutatásom a teljesség igénye nélkül készült. Zsámbék a Budai-hegyvidék talán legtöbb borospincéjével rendelkező települése. A pincesorokon kívül számtalan magányos prэшáz és lyukpince található, melyek nagyobb volumenű kutatásra várnak.

A Mélyúti pincesor Zsámbék jelenleg leghosszabb pincesora 63 pincével. A Szomori úton 31, a Szuszogó pincesoron 24 pincesort mértem fel. Jól mutatja a pincék eltűnését az, hogy a

Józsefvárosi pincesoron mindössze 19 pincét mértem fel, mikor tudjuk, hogy egykoron legalább 70 lehetett. Az összesen 137 felmért pince közül 51 boltozott fal nélküli lyukpince, melyek jellemzően a Mélyúti pincesorot alkotják. 49 olyan pincét vagy prэшházat mértem fel, melynek boltozottak a falai. Ebbe a kategóriába azok az építmények kerültek, melyek betekintés nélkül nem kategorizálhatóak pincére vagy prэшházra. A legtöbb ezek közül a Szuszogó és a Mélyúti pincesoron található. Csupán 21 olyan boltozott falú prэшház volt, mely biztosan prэшház. Ezekre legnagyobb számban a Szomori úti pincesoron találunk példát. A Szuszogó pincesoron is találunk néhány ilyen épületet, de méretükben jellemzően ezek kisebbek. Emelt falú prэшházból mindössze 16-ot jegyeztem fel. Ezek többnyire a kitelepítés után emelt épületek és elszórva találjuk őket a pincesorokon.

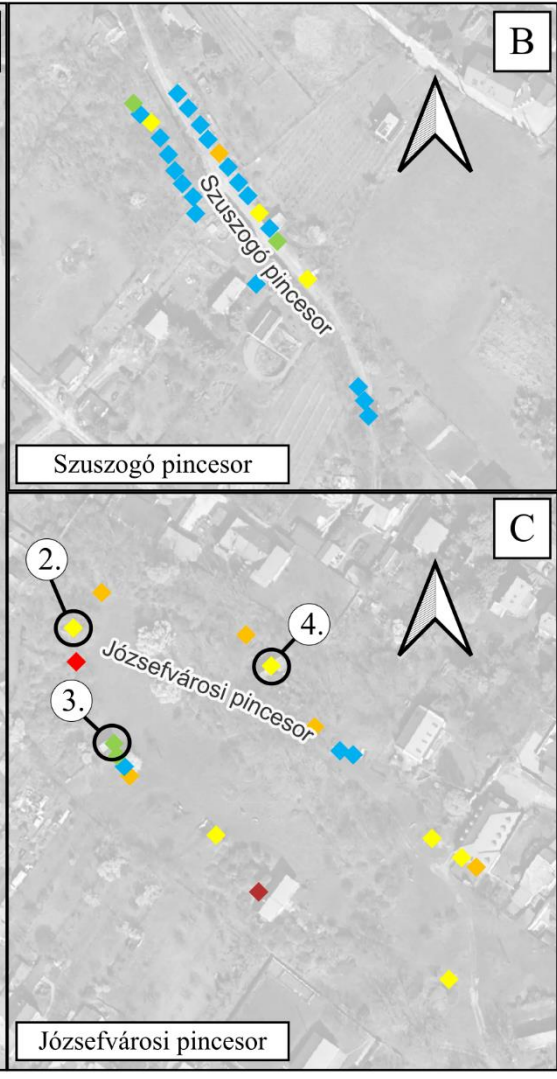
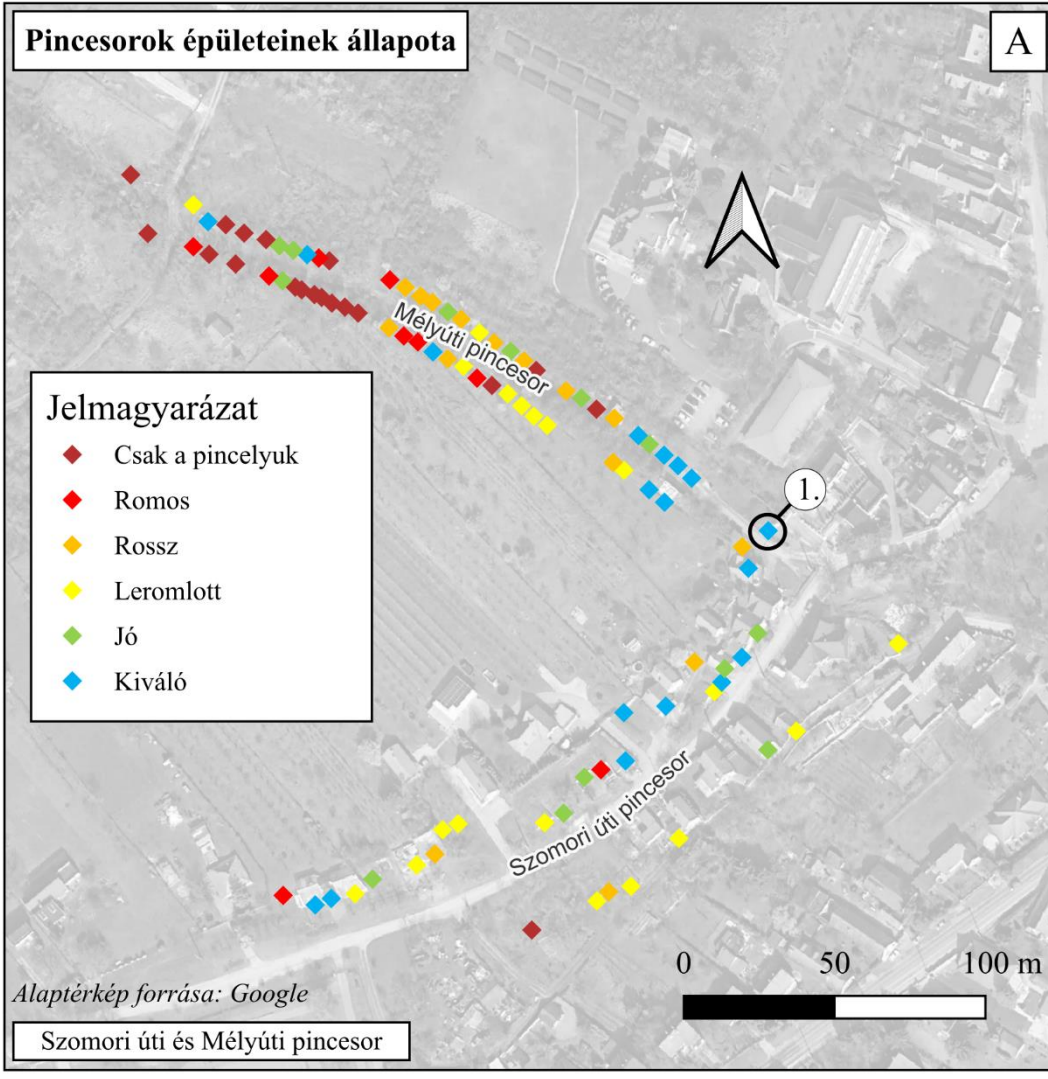
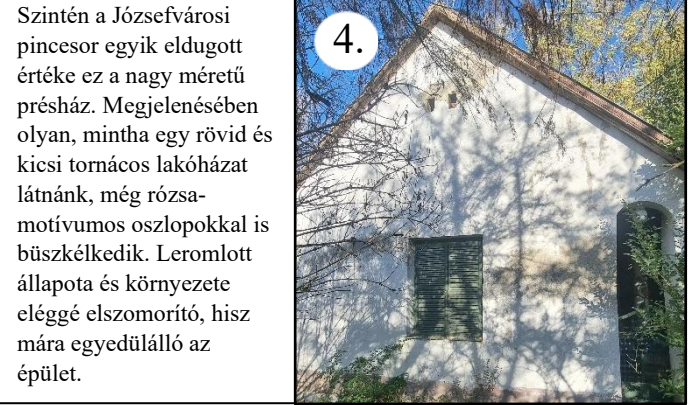
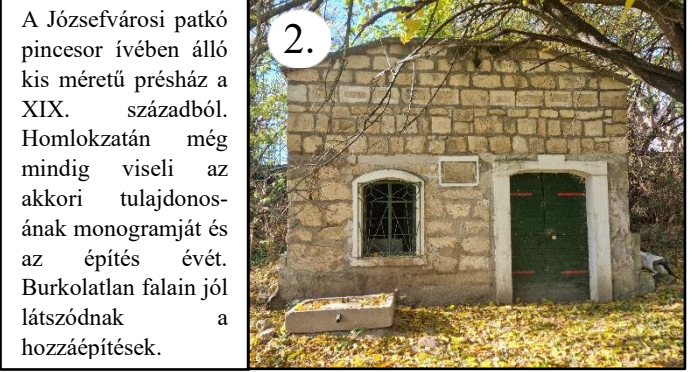
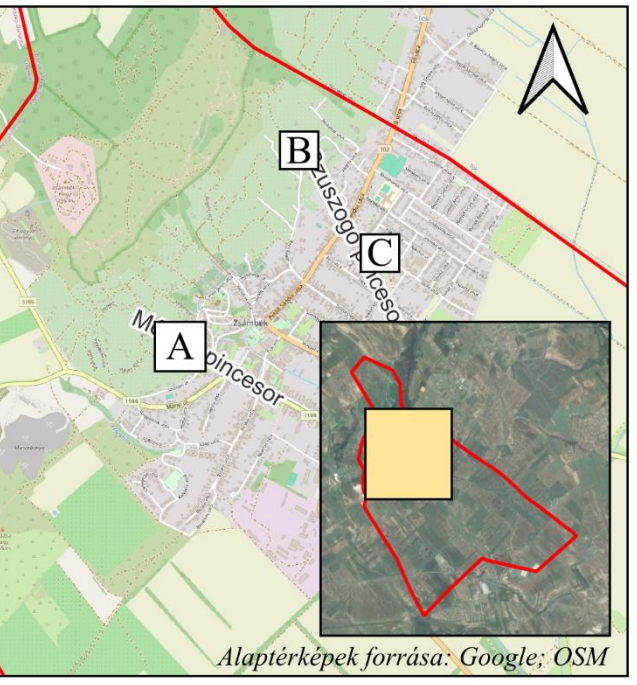
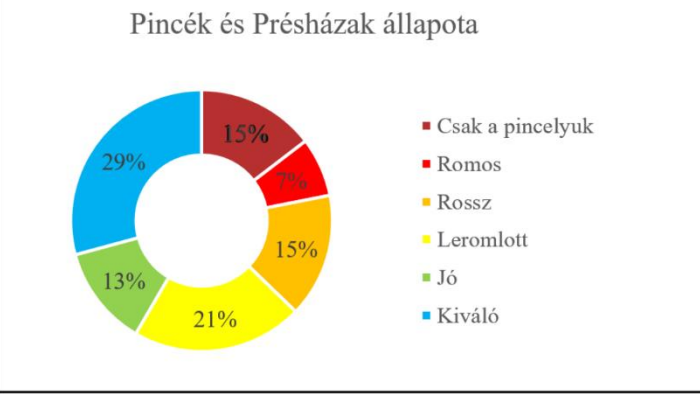
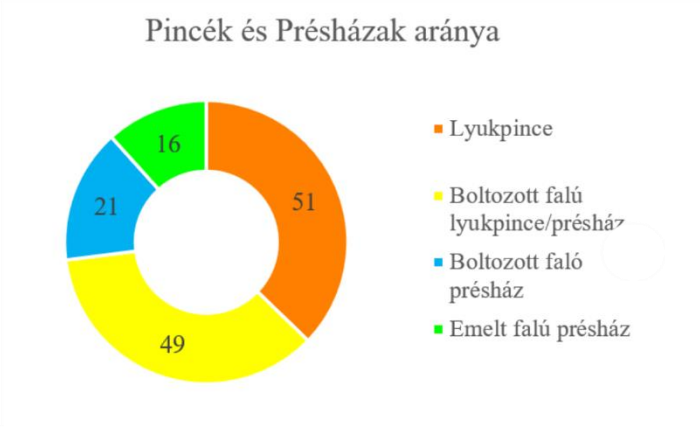
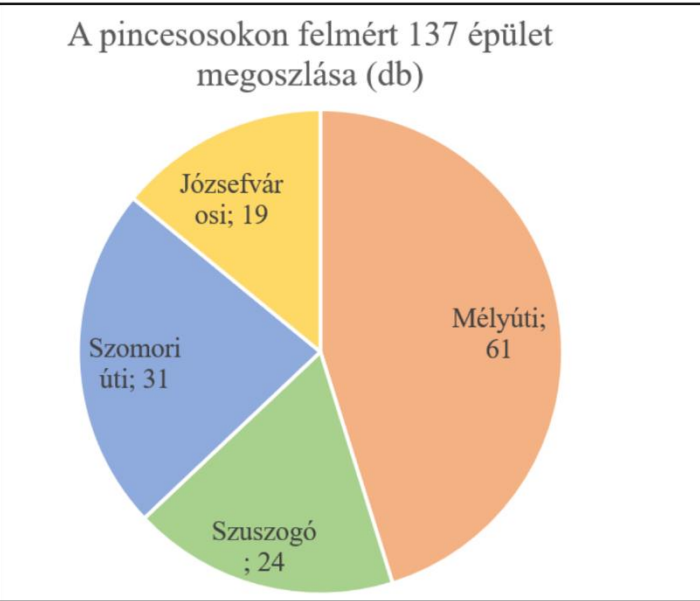
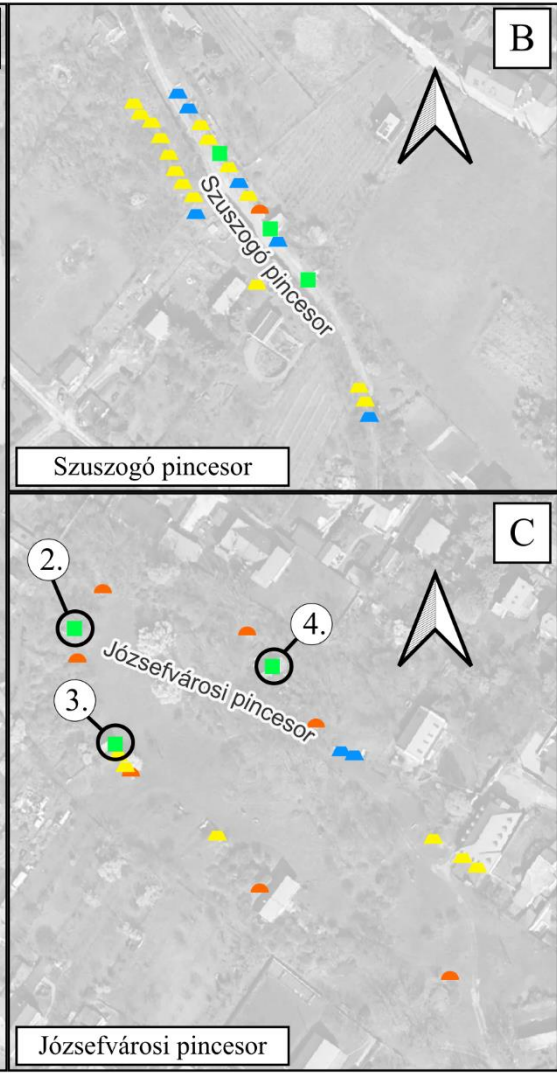
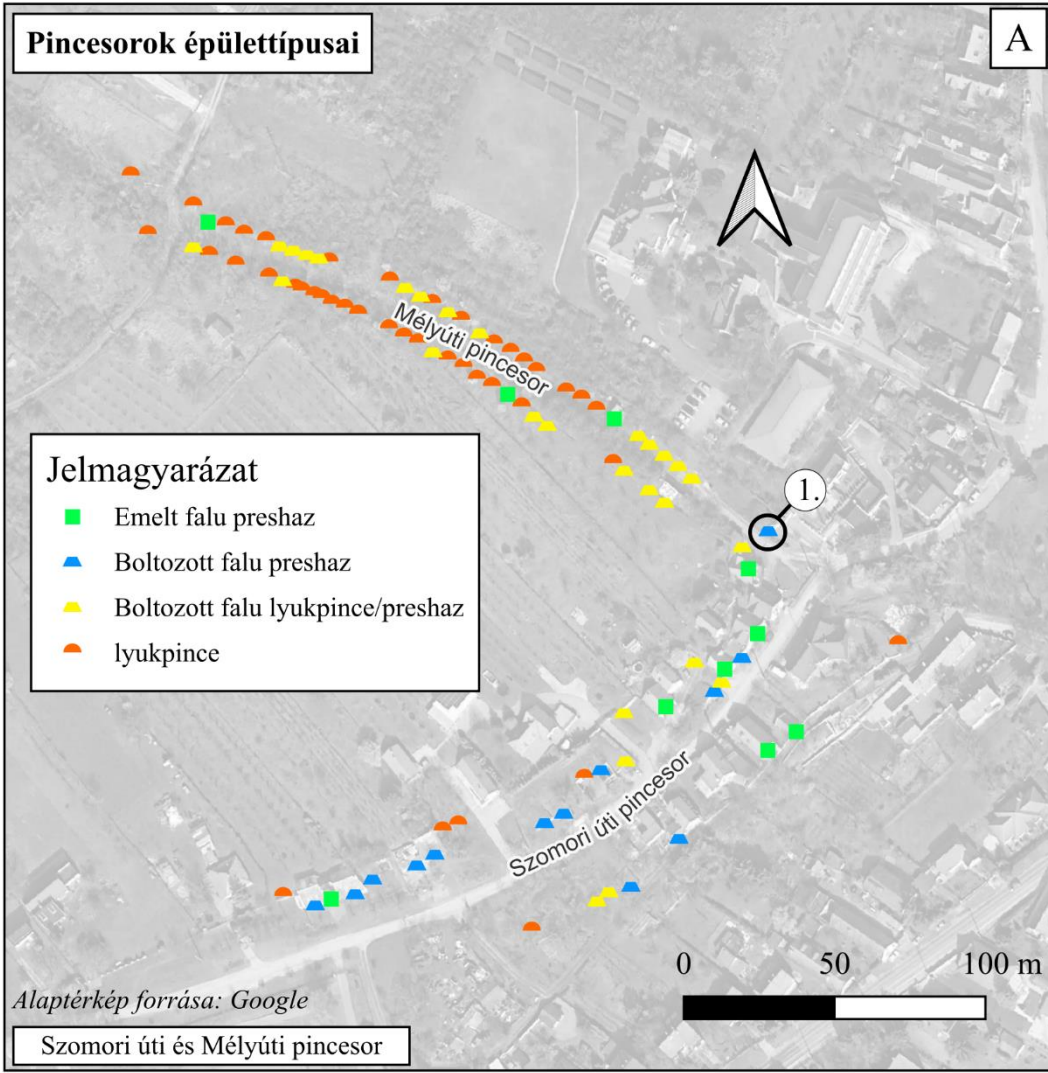
Állapotuk szerint 20 pince áll a fedőköveitől megfosztva csupán egy pincejáratként. Ezek jellemzően a Mélyúti pincesor felsőbb szakaszán találhatóak. Ezek a pincék vagy nem lettek befejezve, vagy köveiket elhordák egyéb építkezésekhez. Romos állapotú pincékből mindössze 10 darab van, jellemzően szintén a Mélyúti pincesoron. Szerencsére a kiváló állapotú épületekből találtam a legnagyobb arányban, melyek elhelyezkedése egyértelművé tette, hogy a Szuszogó a messze legjobb állapotú pincesor arányaiban. A Szomori úton az épületek elég változó állapotban vannak, míg a Mélyúti pincesor épületei, azon felfelé haladva, fokozatosan rosszabb állapotúak lesznek. A Józsefvárosi pincesoron is vegyes, de arányaiban itt inkább rosszabb állapotú épületeket találunk.

A pincék és prэшházak közül a legtöbbet kultúrtörténetileg értékesnek tekintem, hisz ezek mind ugyanúgy a Zsámbéki tájidentitás részei, legyenek ezek a Szuszogó pincesor szépséges pincéi, vagy a Szomori út kovácsoltvas ajtajú nagy boltozott prэшházai. Védelmük ugyanolyan fontos, ugyanakkor szeretnék ezek közül kiemelni pár kivételesen értékeset, melyek a tájra stílusában és kialakításban egyedülállóan jellemzők és vagy olyan értékes jegyet vagy jegyeket hordoznak magukkal, melyek megismételhetetlenek.

A mélyúti pincesor elején található egy 200 éves, boltozott falú prэшház. 1826-os építési dátumát és az akkori tulajdonosainak monogramját azóta is a homlokzatán hordozza. Zsámbékon talán egyedülállóan viseli annak emlékét, hogy miként nézett ki egy korai boltozott falú prэшház. (Adatbázisi szám 137)

46. ábra: A 137-es számú pince/prэшház.
(forrás: saját kép)

MATE MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti intézet		
DOLGOZAT CÍME: A Duna menti svábok tájhasználati és városképi emlékezete, valamint hatásai Zsámbékon		
TERVLAP SZÁMA ÉS CÍME: 3. Tervlap - A vizsgált pincesorok		MÉRETARÁNY: 1 : 2500
KÉSZÍTETTE: Mohácsy Barnabás	KONZULENS: Dr. Valnánszki István	DÁTUM: 2024. 11. 05.

A Józsefvárosi pincesor kevés fentmaradt prэшháza ellenére több is kivételes értéket képvisel. Kettő ezek közül a szerényebb, hagyományos kis méretű, stílusjegyeiben a XIX századot idéző prэшház (Adatbázis szerint 94 és 96). Az adatbázis szerint számozott 94-es építmény ezen felül fehérre meszelve, a kitelepítés előtti népi színekben díszesleg.

47. ábra: A 94-es (balra) és a 96-es (jobbra) számú pince/prэшház. (forrás: saját képek)

Szintén a 'Gödörben' találhatjuk meg az adatbázis szerint 99-es számú prэшházat. Stílusában és kivitelezésében egy tornácos parasztházat láthatunk, csak kisebbben. Még a gazdagságot jelző rózsamotívum is megtalálható az oszlopokon. Csak méretéből és az agyagfalhoz való dőléséből következtethető, hogy prэшház. Sajnos az összes bemutatott Józsefvárosi prэшház elhagyatott.

48. ábra: A 99-es számú pince/prэшház. (forrás: saját kép)

6.4. A sírkövek bemutatása és az Újtemető katasztere

Zsámbékon több lezárt temető is található, sajnálatos módon a legtöbb az enyészetre van bízva. Kultúrtörténeti szempontból nagy jelentőségűek ezek, hisz csak erre a tájra jellemzők ezek az egyedi díszes sírok, melyeket a helyi német kőfaragó dinasztiák készítettek. Ugyanakkor nem elfelejthető, hogy emellett az őseink emlékét is őrizik ezek a temetők. Fontosnak tartom, hogy ne csak a leszármazottak, hanem a betelepülők is tisztelettel tekintsenek ezekre a temetőkre, hisz azon emberek fekszenek bennük, kik egyszer szeretett településüket felépítették. Zsámbék lezárt temetői közül egyedül a Neuer Friedhof vagyis az Újtemető van olyan állapotban, mely kutatásra alkalmas.

6.4.1 Jellemző Zsámbéki sváb sír

Zsámbékon a svábok kitelepítés előtt sorokba rendezett egyedi, de stílusukban nagyon hasonló kopjafákkal rendelkező sírokat állítottak. A sírok jellemzően a Lochberg ('Lyuk-hegy' – Ma Nyakas-hegy) bányájából kikerül mészkőből készültek. Ez a puha mészkő viszonylag érzékeny

és könnyen törik, ennek ellenére 100 év után is találhatunk jó állapotút sírkövet belőlük. Zsámbékon a Schmidt kőfaragó dinasztia sírkövei voltak a legkeresettebbek. A kopjafák 80%-át ők készítették. Mellettük a Khan család foglalkozott még sírfaragással, nekik a Zsámbéki

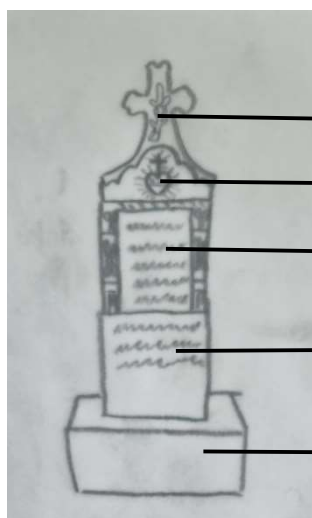
50. ábra: A Nyakas-hegyi mészkőbánya. (forrás: FUCHS 2016)

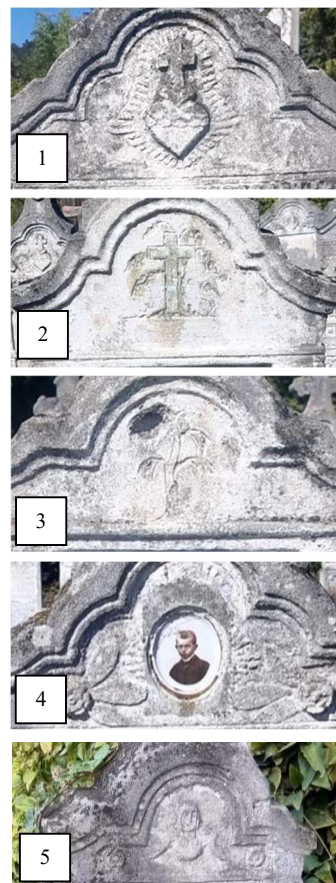
49. ábra: Johann Schmidt kőfaragó a háza előtt a kész kopjafákkal. (forrás: FUCHS 2016)

sírok 15%-át köszönhetjük. Egykoron ezek a kopjafák festettek voltak, ami mára teljesen lekopott. A sváboknak Gót, míg a magyaroknak latin betűket véstek a kövekbe. (FUCHS 2016)

Az újtemető esetén a könnyebb karbantartás érdekében a sírok sírrészeinek köveit eltávolították, csak a kopjafákat hagyták meg. A kataszterizáláshoz típusokba gyűjtöttem a jellemző kopjafákat. Egyszemélyes sírokat stílus szerint kategorizálva szívmotívumos, fejképes, kereszt és- vagy szomorúfűz, valamint a méretében kisebb és jellemzően angyalmotívumos gyermeksírtípusba soroltam.

52. ábra: Zsámbéki sír felépítése. (Forrás: saját rajz)

51. ábra: Az egyszemélyes kopjafák stílusai fentről lefelé: 1. Szívmotívumos; 2-3. Fűz és/ vagy kereszt motívumos; 4. Fejképes; 5. Angyalmotívumos gyermeksír. (forrás: saját képek)

Elvértve előfordul nagyon hasonló stílusú kétszemélyes és egy esetben háromszemélyes sír is, amiket külön osztályoztam. Az egyedi kopjafákat is vizsgáltam külön kategóriában.

A kopjafák egyéb gazdag faragásait és az egyéb kategóriába tartozó sírok stílusait a dolgozatom terjedelme miatt nem taglalom továbbiakban. Fuchs Szandra Titanilla 2016-os *Der Tod, das Begräbnis und die Friedhofskultur bei den Deutschen in Schambek/Zsámbék und Maan/Mány, mit besonderem Hinblick auf die deutschen Grabinschriften.*- című német nyelvű szakdolgozatában ezekről az érdeklődő gazdag tudást szerezhet.

53. ábra: Több személyes kopjafák stílusa: kétszemélyes (balra); háromszemélyes (jobbra) kopjafa. (forrás: saját képek)

6.4.2 Újtemető jelenlegi állapota és értékes sírjai

A készített temetőkatasztert a 4. Tervlapon vizualizáltam. Az újtemetőben a vizsgálatom során 599 kopjafát mértem fel. Ezek közül stílusában a szív-motívumos sír a leggyakoribb. A fejképes és a füzfa- és vagy kereszt-motívumos kövek arányaiban jóval ritkábbak. Gyermeksírból összesen 109-et mértem fel. Ezek a temető déli szektorának északkeleti részén a Gyermektemetői részben találhatók leginkább. Kétszemélyes sírből 17-et, háromszemélyesből mindösszesen 1 darabot mértem fel. 75 sírt az egyéb kategóriába soroltam. Ezek között akadnak családi sírok és sírobeliszkek is.

A kopjafák állapota megoszlott. A sírok 3%-a kultúrtörténetileg jelentős elemeit is hordozza még, mint a fejképet, vagy a sírnek a köveit. 21% jó és 37% megviselt állapotú. Ezek a sírkövek, nagyobb gond nélkül olvashatók még. 32%-a a kopjafáknak már olvashatatlan a kopás, vagy a kosz miatt. 7% a sírköveknek keresztbetört vagy eldőlt.

Úgy gondolom, a jellemző sírok közül egy jó állapotú és/vagy egy teljes sír is már nagy értéket képvisel. Egyedi mind és a legtöbb bőségesen faragott. Az egyedi sírok közül több stílusában nagyon hasonló a jellemző sírokhoz, ugyanakkor méretében és díszítettségében is magasabbra tör. A páros sírok ritkák, nem sok készült belőlük és még kevesebb élte

54. ábra: Értékes sírok az Újtemetőben. (forrás: saját képek)

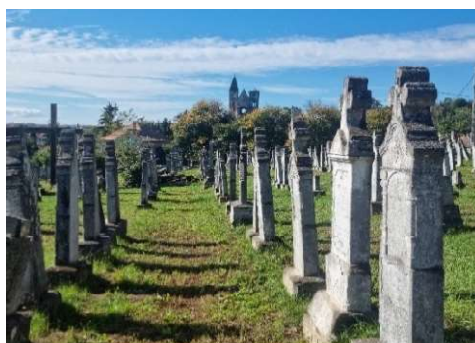
meg a jelenkort. Formájukban nagy a változatosság, mégis azt mondhatni, egységesen néznek ki. Sokuk a mérete és ezáltal a súlya miatt kevésbé biztos, dőlékenyebb. A háromszemélyes sír teljesen egyedi. Zsámbékon ez az egy készült ilyen stílusban. Gyemeksírok közül mára jó állapotú értékes sváb sírt nehéz találni. Így ezek is védelemre szorulnának.

6.3.2 sírokat károsító hatások

599. Jelenleg ennyi kopjafát találunk az Újtemetőben. Ez durván egyharmada a temető lezáraskori sírszámának. Az azóta eltelt majd 90 év alatt a kopjafák mészköveit kikezdte az időjárás. Sokuk megrepedt vagy az erodálás olvashatatlanná tette a gyönyörű siratószövegeket. Az egykori festett színpompát teljesen lemosta az eső. A talajmozgás miatt mesüllyedt sírok elkezdtek megdőlni, majd kidőlni.

A 2010-es évek elején, társadalmi összefogással sikerült megtisztítani a temetőt a méteres gáztól és cserjéktől, ezután az egyház átvette a temetőben a fenntartási munkát. Sajnos a kevésbé precíz gépes kaszálásnak köszönhetően az évek alatt sok sírt döntöttek ki vagy törtek el véletlenül. A menthetetlennek ítélt sírokat ezután kupacba hordják a temető sarkába. Becslések szerint az elmúlt 10 évben akár több mint 100 kopjafa vesztetett így oda. Emberi tényező még a vandalizmus.

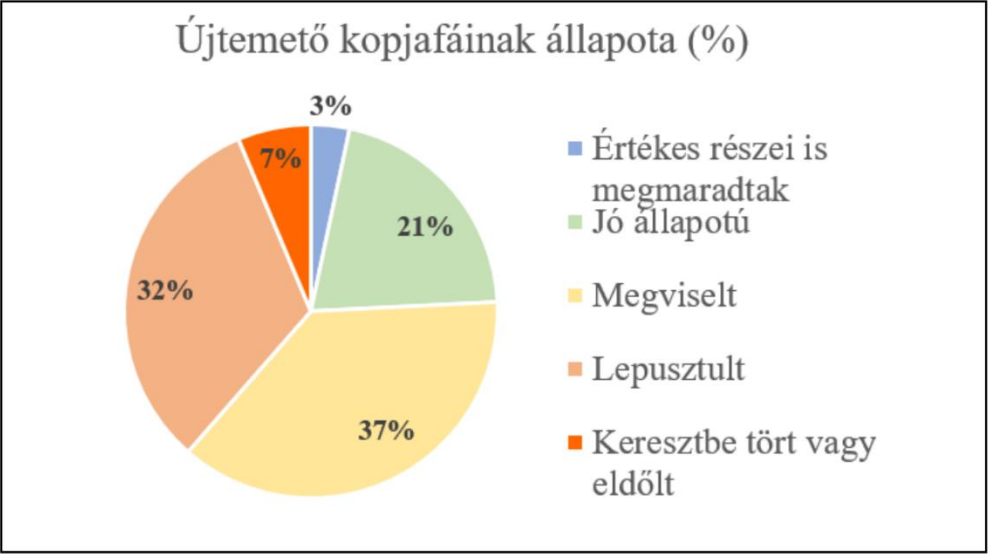
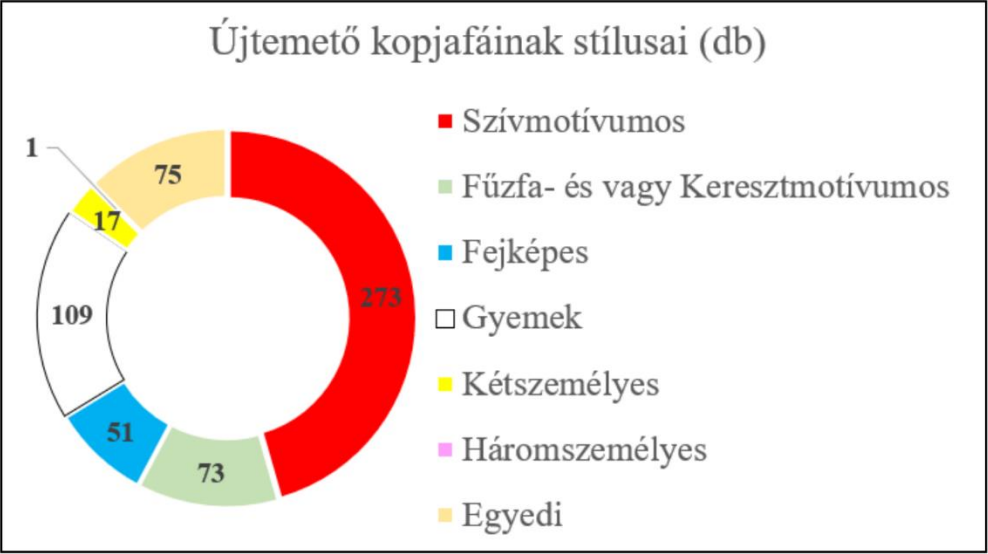
55. ábra: Az újtemető a kitelepítés után és ma.
(forrás: FUCHS 2016; saját kép)

A gyemeksírok kisebb mérete miatt könnyebben kidönthetőek. Ezt kihasználva fiatal vanálok egy csoportja szórakozásból ledöntötte a gyermektemetői rész több tucat sírját.

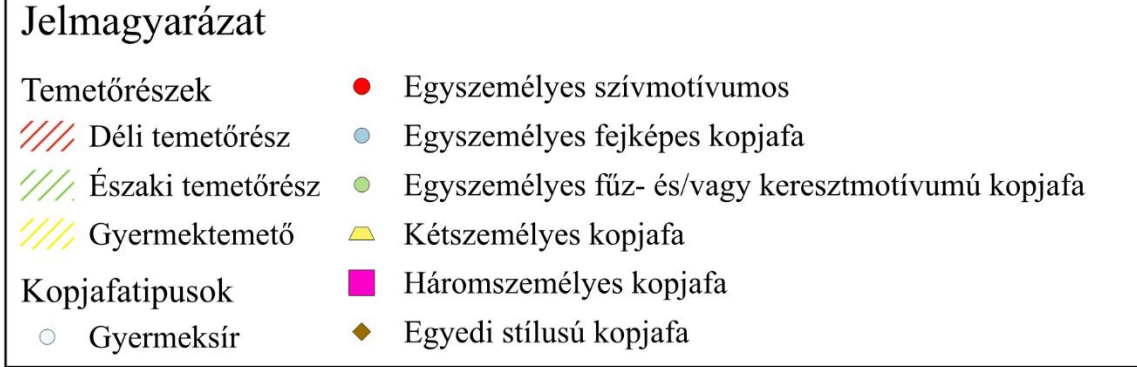
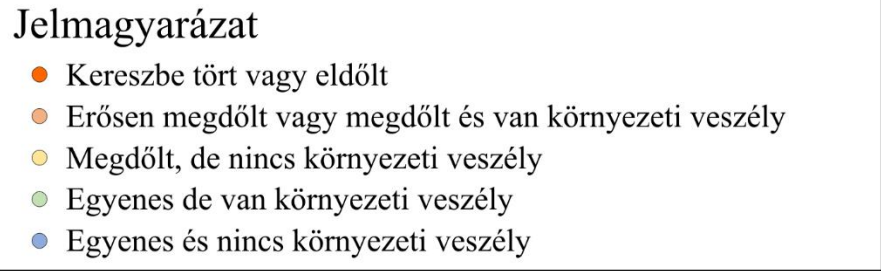
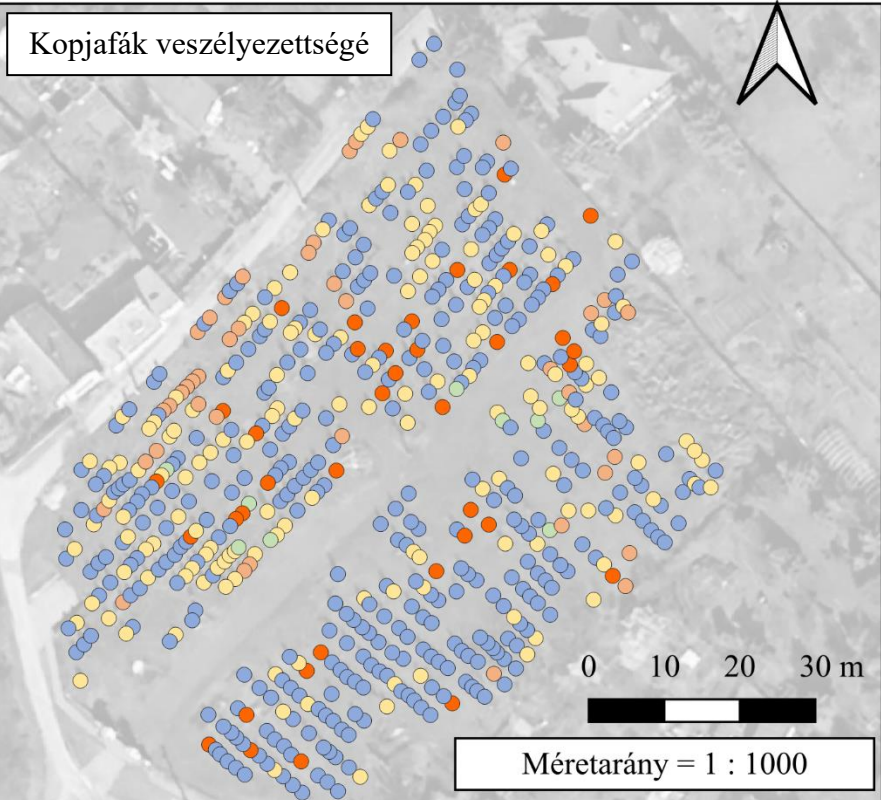
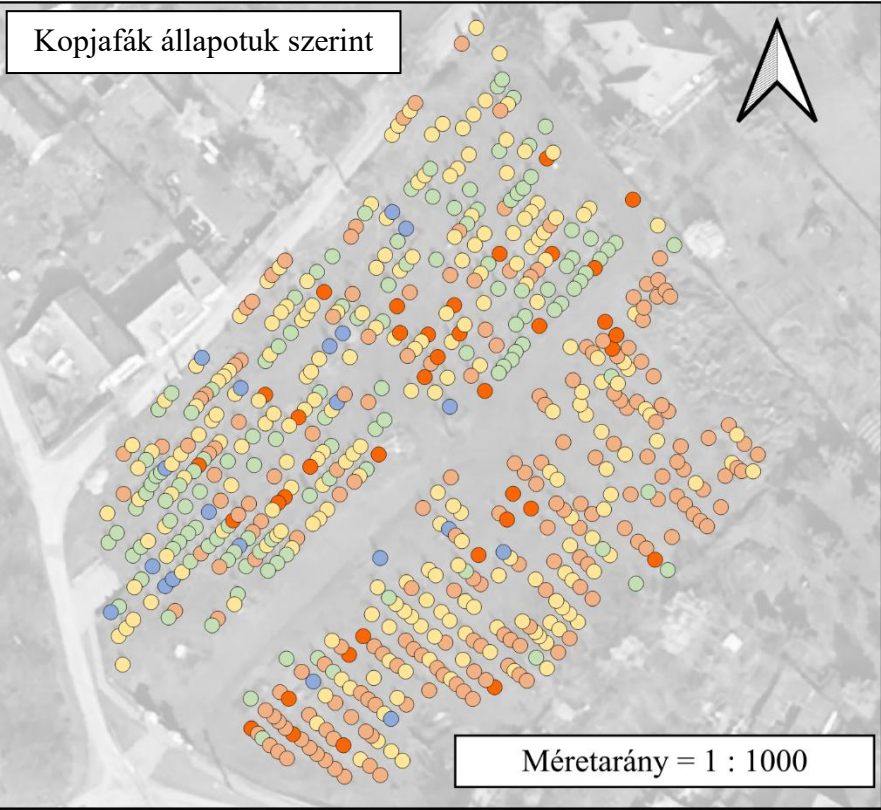

56. ábra: A legutóbbi fűkaszálás egyik 'áldozata'. (forrás: saját kép)

A jelenleg álló 599 kopjafa 6%-a már helyben eldőlt vagy keresztbetört, 7 százaléka erősen megdőlt vagy kevésbé dőlt, de fenyegeti környezeti veszély. Ezek balesetveszélyt is jelenthetnek. A sírok ¼-e dőlt meg feltűnően, de nincs környezeti veszély. Csupán 2 százalék az egyenesen álló, de környezeti veszély fenyegette kő. A növényzet és a szomszéd sorban megdőlt sírok veszélyeztetik őket jellemzően. 60%-át a síroknak jelenleg nem éri közvetlen veszélyeztetés és viszonylagosan egyenesen áll.

Egyszemélyes kopjafák alap stílusváltozatai

MATE MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti intézet

DOLGOZAT CÍME:
A Duna menti svábok tájhasználati és városképi emlékezete, valamint hatásai Zsámbékon

TERVLAP SZÁMA ÉS CÍME:
4. Tervlap - Az Újtemető katasztere

KÉSZÍTETTE: Mohácsy Barnabás

KONZULENS: Dr. Valnánszki István

DÁTUM: 2024. 11. 05.

7. Javaslatok

A dolgozatomban annak követelményei miatt a védelem megtervezését segítő javaslatokat teszek. A javaslati tervlapon (5. Tervlap) vizuálisan is bemutatom ezeket.

7.1. Fennmaradt értékes népi lakóházak védelme

Az általam értékesnek ítélt 84 parasztház közül már van, amely védelem alatt áll. Ezek közül országos védelem alatt van a Tájház (Bicskei utca 12.), valamint a Magyar utca 1. és a Bicskei utca 1. szám alatt álló házak. Emellett helyi védelem alá tartozik a Településképi rendeletben (16/2017. (XII.18.)) taglalt városközponti területen álló házak. A rendelet továbbá kimondja azt, hogy a Rácváros - Táncsics Mihály - Corvin János utcák által határolt templomdombi területeken, kivéve az Öregtemplom területét, további szabályozások vannak érvényben, melyeket a HÉSZ is megerősít, mint *„örökségvédelmi és településképi szempontból jelentős értékeket képviselő és meghatározó terület”*. A Bazilikarom alatti utcákat járva egyértelműen működik a korlátozás. Az utcakép a rendeletnek és szabályzatnak megfelelően a TAK -ban foglaltakat mutatja. A szabályozások településképre való pozitív hatásait az én kutatásom is megerősíti, ugyanis itt találtam arányaiban a legtöbb érkező lakóházat. (HÉSZ 2020; 16/2017. (XII.18.); TAK 2017)

Ilyen leszabályozás kidolgozását javaslom a többi olyan városrészre is, melyeken megmaradtak az érkező lakóházak. Ezek a Bicskei utca, az Etyeki utca, a Magyar utca, a Dózsa György utca, a Petőfi Sándor utca a Malomárok utcáig, valamint a Jóvilág és a Szőlőhegyi utca. Amennyiben a területi leszabályozás nem lehetséges, akár a dolgozatomban kutatásomat alapul véve telkenként is lehet korlátozásokat bevezetni.

A Településfejlesztési Konceptió szerint *„Az építetők befolyásolása a történeti hagyományok megőrzésére és az igényes építészeti kialakításra nehéz feladat. Ennek eszközei a településképi arculati kézikönyv és településképi rendelet, valamint a helyi építési szabályzat. E dokumentumok a telekalakítást, tömegformálást, az épületek és az utcaképek megjelenését szabályozzák. A másik eszköze a meggyőzés, amelyben nagy segítséget jelenthet az építészeti tervtanács létrehozása.”* (TFK 2020) A Helyi Építészeti-Műszaki Tervtanács létrejöttét az önkormányzat 11/2014. (VI.27.) rendelete mondja ki, annak feladataival és működésével egyetemben. Javaslom a Településképi rendeletben 16/2017. (XII.18.) taglalt kötelező szakmai konzultációk és a tanács javaslatainak betartatását.

Javaslom továbbá, hogy a Településképi rendeletben (16/2017. (XII.18.)) taglalt Értékvédelmi Alap elérhetőségét bővítsék és népszerűsítsék a lakosság felé, mely segítség lehet az értékes épületek megvédésében, valamint javaslom a TAK felülvizsgálatát és fejlesztését.

A kultúrtörténetileg kivételesen értékes házak megóvása rendkívül fontos, ezért megvédésükre országos védettségi szintre hozást javaslom a következő épületeknél: Bicskei utca 43., Magyar utca 49., Rácvaros utca 21., Pálos utca 7., Bicskei utca 23., Corvin János utca 5., Táncsics Mihály utca 11., Etyeki utca 4. Ezek az épületek a zsámbéki sváb népi építészet legjobb példái.

7.2. Nyakas hegyi kultúrák újraélesztése, tájidentitás visszaállítása a Szőlőhegyen

A szőlőhegy identitás problémája egy komplex probléma. A szőlő és gyümölcstermesztő területek mind gazdasági, mind társadalmi, mind környezeti nehézségekbe ütköznek. A termelő kultúrák visszaállítására mindenekelőtt a gazdasági környezetet kellene megteremteni. A bortermeléshez a nemrég megalakult Nyakas-hegyi Borút Egyesület törekvéseinek mintáját javaslom követni: A helyi termékeket együtt, összefogva népszerűsíteni és először a helyi közegben, majd a környéken árusítani. A növekvő turizmus a termékek népszerűsítési folyamatait gerjeszti továbbá. Javaslom egy védjegy megalkotását, mely akár az alakuló Zsámbéki-medence Natúrpark sajátja lehetne.

A mozaikos, feldarabolt telkek újraegyesítésére és a nem kezelt zártkertek termelésbe vonására önkormányzati felvásárlásokra és együttes optimális termelési méretű területek eladására lenne szükség. Itt érdemes lehet a domboldalon olyan területeket felvásárolni, ahol még kevésbé indult meg a feltelepülés. A felköltözések véleményem szerint nem feltétlenül rombolják az egykori termőtáj már igen megkopott képét. Ugyanakkor azoknak, akik úgy döntenek, hogy a domboldal lesz az új lakhelyük, adaptálódjanak a hely egykori identitásához. Kertjükben személyes felhasználásra szőlőt vagy gyümölcsöst tartsanak fenn. Az egykori préházak ugyan nem paloták, de jellemzően nem lakhatatlan méretűek. A HÉSZ szigorú megkötéseit javaslom felülvizsgálni, ugyanis több esetben a felköltözéseket gátló intézkedések a gazdasági kiszolgáló épületek létrehozását is ellehetetlenítik. Új módszert kellene kidolgozni a felköltözések megállítására. A megvalósult extrém túlépítések és villaépületek kivitelezési körülményeit és engedélyeit át kellene vizsgálni. A HÉSZ-ben foglaltakat betartatni, a büntetéseket vagyon alapján kiszabni, esetenként visszabontatni. Az engedély nélküli építkezések megállítására egy, a területet fizikailag ellenőrző bizottság felállítását javaslom. (HÉSZ 2020)

A megváltozott környezeti igényekre modern, közösségi oktatással és mintakertekkel, akár kísérleti telep létrehozásával lehetne válaszolni. Érdemes lehet a tájfajták összegyűjtése és alkalmazása.

Továbbá a termőtáj visszaállításának gyorsításához egyéb támogatásokra és pályázatokra lenne szükség, legyen az önkormányzati vagy állami. Ezek népszerűsítése és megfelelő tájékoztatása is elengedhetetlen.

7.3. Pincesorok védelme

A szőlőterületek kiszolgáló épületei szintén a tájkaraktert meghatározó elemek/elemegyüttesek. Védelmük kulcsa az eredeti vagy új funkció. Hiába van védelem alatt egy épület/épületegyüttes, funkció nélkül hanyatlani kezd. Jó példa erre a Józsefvárosi pincesor, ahol hiába az országos védelem, funkció nélküli az értékes pincék és préházak az enyészetre vannak hagyva. Természetesen a helyi vagy az országos védelem elősegíti az épületek eredeti formájukban fennmaradását, így ez a kultúrtörténetileg értékes pincék/préházak/pincesorok esetében továbbra is kutatásra és felterjesztésre javasolt.

A fennmaradt magányosan álló préházak az elmúlt évtizedekben népszerűek lettek. Mind az eredeti, mind az új funkcióhoz több is átalakuláson/ bővítésen esett át, de tájkép alkotó jellegük megmaradt. Új funkciók közül a lakó és hétvégi házzá alakítás a legnépszerűbb. Javaslom ezeknek az épületeknek a további vizsgálatát olyan szempontból, hogy miként lehet bővíteni, vagy a megváltozott gazdasági funkciókra váltani ezeket úgy, hogy tájértékük még erősebben megmaradjon.

A pincesorok védelme nehezebb feladat. A lyukpincék kevésbé alkalmasak más funkció ellátására. Védelmük kulcsa az, hogy az egészet egyszerre kezeljék és közösségi összefogással együttesen tartsák fent ezeket. Jó példa erre a Szuszogó pincesor, mely rendezvények helyszínéként turisztikailag jelentős, vagy akár a nagyobb volumenű Pátyi pincehegy, mely szőlőültetvények nélkül is népszerű programhelyszín a látogatóknak. Ezen felül jó példának gondolom a zsámbéki Burgundi (Rácvárosi) pincsort, melynek préházait egységes stílusban lakófunkcióra építették át és mára meghatározó településképi elem lett.

Az általam felmért pincesorok közül az említett Szuszogó pincesor nem szorul további védelemre. Ez ma Zsámbék borkultúrájának bemutató helyszíne. Egyedül a programok népszerűsítését és bővítését javaslom.

A Józsefvárosi pincesor a kultúrtörténetileg értékes pincével, nagy füves területével és gazdag növényvilágával egy remek rendezvény és értékbemutató helyszínnek képzelem el, ahova nagyobb volumenű programokat és állandó kiállításokat lehetne készíteni. A mindennapokban pedig egy rekreációs parkként működhetne. Javaslom ezek megtervezését.

A Mélyúti pincesor ma nagyrészt felhagyott pincékből áll. Az alacsonyabban fekvő pincéi funkcionálnak csupán. A vele közvetlen szomszédságban álló Szomori úti pincesor már részben átalakult. Egyrészt megindult a Burgundihoz hasonló lakóépületek építkezési folyamata, másrészt a boltozott falú prэшázak más funkcióval még mai napig népszerűek, mint lakó vagy gazdasági épület. Ugyanakkor a lyukpincék ugyanúgy üresen állnak. A két pincsort együttesen kezelném. Mindenekelőtt az általam kivételesen értékesnek ítélt prэшázat a Mélyúti pincesorról műemlékvédelemben részesíteném. A pincesorok jó megközelíthetősége és a városközponthoz való közelsége miatt ideálisak lehetének mind turisztikai mind gazdasági szempontból is. Ezek pincesorok felett lehetne elsődlegesen visszaállítani a szőlőterületeket, vagy akár kialakítani a javasolt kísérleti ültetvényeket. Ezzel sikerülhet eredeti funkcióra visszaállítani a pincéket/prэшázakat. A Szuszogóhoz hasonló rendezvények helyszínékként is szóba jöhetnek ezek a pincesorok. A jobb megközelíthetőség miatt akár a Pátyi pincehegyhez hasonló programok lebonyolítására is alkalmasak.

Egy nagyobb volumenű tervezet alapjai is lehetnének ezek a pincesorok. A környék növekvő turizmusát és az alakuló Natúrpark településeinek összefogását kihasználva egy állandó bemutató és kereskedelmi helyszín lehetne ez a helyi gazdálkodóknak és kereskedőknek, a régi prэшázak és pincék autentikus környezetében.

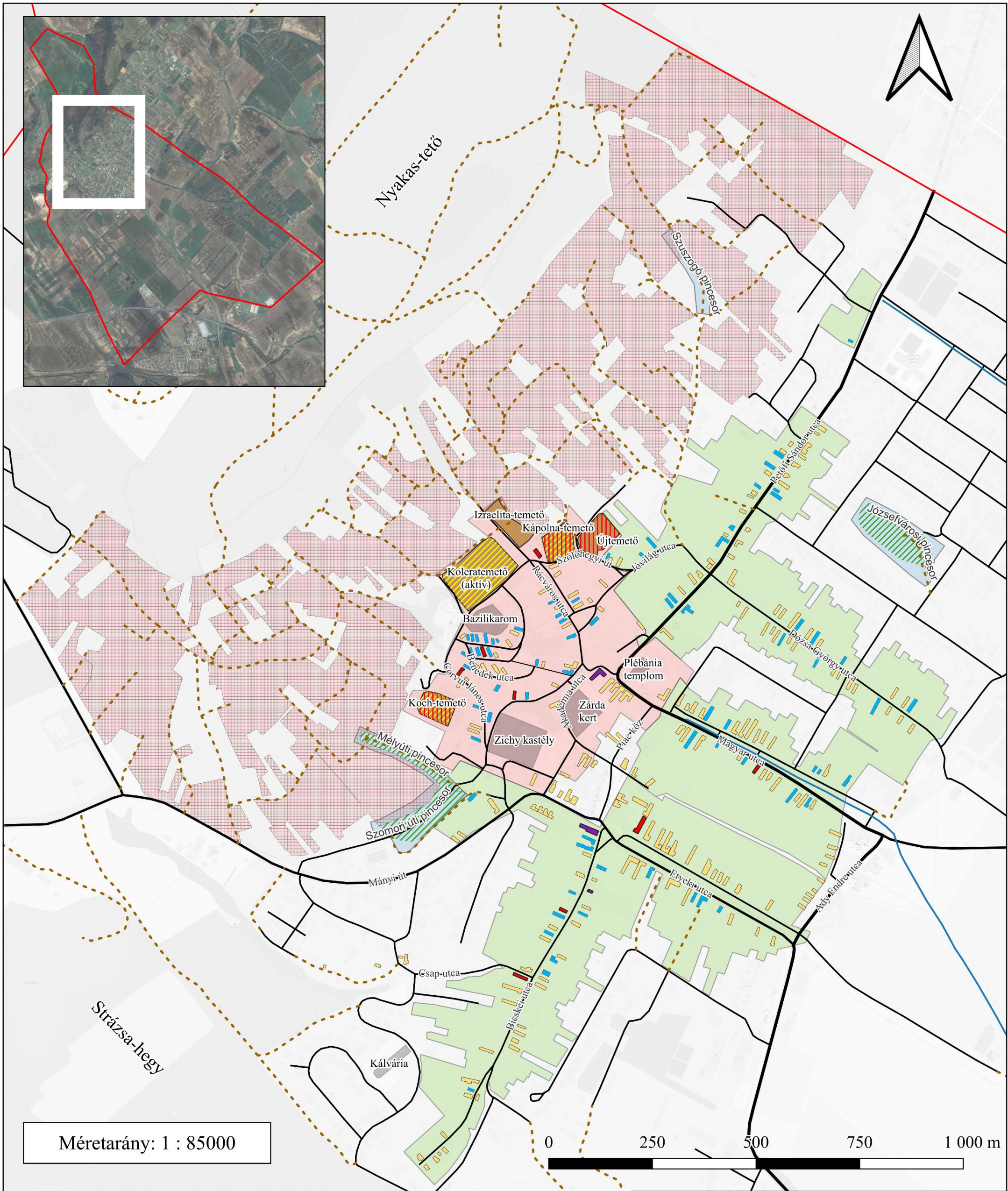
7.4. Történeti temetők védelme

Zsámbék történeti temetői a helyi védelem területe alatt állnak, állapotuk azonban elszomorító. A helyi védelem csak a fennmaradásukat biztosította. Egyedül az Újtemetőt kezelik, a többi lezárt temető az enyészetre van bízva. A Koch temető megközelíthetetlen és a Kápolnatemetőhöz hasonlóan teljesen elgázosodott, átjárhatatlan. Az Izraelita temetőt az elmúlt két évben újra kaszálni kezdték, de az exhumált temetőben összesen 4-5 sírkő maradt. A koleratemető a ma használt temetővel azonos. A benne lévő régi sírokat a helyhiány miatt kettévágják és megőrzés címszó alatt a kerítésnek döntik. Fuchs Szandra kutatásából tudjuk, hogy ezek a temetők az általam vizsgált Újtemetőnél öregebb és akár kultúrtörténetileg jóval

értékesebb sírokat is rejthetnek, ezért javaslom ezek minél előbbi kezelését és kutatását a védelmük megvalósításához. (FUCHS 2016)

A műemlékvédelemmel foglalkozó hazai jogszabályok közül elsőként az 1997. évi LIV. műemlékvédelmi törvény taglalja a temetők megőrzésének lehetőségeit, azok védelmére külön paragrafus született, melyben meghatározták, hogy mely temetőket vagy azok részeit kell védelemben részesíteni. Valamint, hogy a védelem célja az, hogy a műemlék eredeti helyén és formájában maradjon fent. A Zsámbéki lezárt temetők (az Izraelita temető kivételével) véleményem szerint mind országos műemlékvédelemre jogosak. Értékükről Fuchs Szandra kutatása is biztosítanak, aki a sírok kultúrtörténeti értékeivel bővebben foglalkozott. A védelemre terjesztés sürgősségét az én kutatásom is megerősíti, hiszen a két felmérés között elmúlt 8 év alatt az Újtemető kopjafáinak jelentős része tűnt el. Az országos védelem továbbá precízebb és óvatosabb fenntartási munkákat és a helyreállítási munkák megszervezését is elősegítené.

A Zsámbéki lezárt temetők védelmének másik lehetséges módszere a kegyeleti parkká alakítás. Erre az 1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről lehetőséget kínál. A kialakított park célja egy rekreációs zöldfelület létrehozása a lezárt temető területén úgy, hogy annak kegyeleti szempontjai ne sérüljenek. Ennek megvalósulásához helyi összefogás és pénzügyi támogatás kell. Az általam kutatott Újtemetőben a veszélyes sírok biztosítása és a zöldfelület kialakítása nagy feladat lenne. A megvalósítás folyamatairól és külföldi példákról Geccséné Tar Imola Doktori értekezése ír bővebben. (TAR 54-95)

Méretarány: 1 : 85000

Jelmagyarázat

- Zsámbék közigazgatási határa
- Vízfolyások
- Szilárd burkolatú utak
- Földutak
- Jelenleg országos védelem alatt álló lakóházak
- Értékesnek ítélt lakóházak
- Felmért egyéb népi lakóházak
- Jelenleg hatályos helyi védelem és szabályozás
- Pincesorok területe
- Temetők területe

Javaslatok

- Kivételesen értékes lakóházak országos védelemre javasolva
- Javasolt új helyi védelmi és szabályozási terület az értékes házak védelmére
- A temetésbe potenciálisan visszavonható zártkertek területe
- Pincesorok védelmére tett egyedi javaslatok
- Temetők országos védelemre javasolva
- Temetők további kutatásra javasolva

Alaptérképek forrása: OSM; Google

MAGYAR AGRÁR- ÉS
ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
Tájépítészeti, Településtervezési és
Díszkertészeti intézet

DOLGOZAT CÍME:
A Duna menti svábok tájhasználati és városképi emlékezete, valamint
hatásai Zsámbékon

TERVLAP SZÁMA ÉS CÍME:
5. Tervlap - Javaslati tervlap

KÉSZÍTETTE: Mohácsy Barnabás	KONZULENS: Dr. Valnánszki István	DÁTUM: 2024. 11. 05.
---------------------------------	-------------------------------------	-------------------------

Összefoglalás

Dolgozatom Zsámbék magyarországi német identitásának táji és településképi elemeivel foglalkozott. A téma és a választásom indoklása után először röviden bemutattam Zsámbékot és annak környezetét, majd következett a kellően hosszú történeti áttekintés, melyben kiemeltem a svábok útját, ittlétét és kitelepítését.

Az irodalomkutatásomban elsőnek bemutattam a népcsoport tájalkítását és a kitelepítésig felépült városrészeket, valamint a településképet, kiemelve a népi lakóházakat annak típusait és jellemzőit. Vizsgálatom második részében Zsámbék 1946 előtt keletkezett szakrális és kegyeletadó helyeivel foglalkoztam. Ilyenek voltak a templomok, a szobrok, a kálvária, az út melletti kegyeletadó helyek és a temetők. A téma harmadik részében a település kitelepítés előtti mezőgazdaságával, valamint a bőven kifejtett borkultúrával, annak történetével, helyszínével és kiszolgáló épületeivel foglalkoztam.

Kutatásaim előtt felvázoltam annak céljait és kérdéseit. Megalkottam és bemutattam a 3 pillérre épülő elemzési módszertant. Kutatási eredményeimben először a településrészek alakulásával és azok térszerkezeteivel foglalkoztam, majd a felmért parasztházakat mutattam be, amiből összesen 267 darabot találtam a településen. Ebből 84 házat az elemzési módszertanban kifejtett számítási módszer alapján értékesnek ítéltam. A 2. pillérben először általános tájtörténeti elemzést mutattam be, majd részletesen vizsgáltam a régi szőlőterületek, majd a későbbi zártkertek alakulását és az azok mögött álló folyamatokat. A pillérben még bemutattam a 4 kiválasztott pincesor elemzését, amiben összesen 137 pincét és présházat mértem fel. Ebből 4 présházat kiemeltem, mint kultúrtörténetileg kivételesen értékes épületek. A harmadik pillérben az Újtemető vizsgálatát mutattam be. Először ismertettem a Zsámbékon készített díszes kopjafákat és alapstílusait, majd bemutattam az Újtemető kataszterét. Az általam készített temetőkataszter 599 sírkövet tartalmaz, felosztva azokat stílus szerint, valamint kategorizáltam őket azok állapot és veszélyeztetettség alapján.

A javaslataimban alapozó javaslatokat fogalmaztam meg a feltárt értékek védelmére. A népi lakóházak megőrzésére önkormányzati le szabályozásokat javasoltam, valamint a kivételesen értékesekre országos műemlékvédelmet. A zártkerteken történő termelés és ezzel az ottani tájidentitás megerősítésére komplex javaslatokat fogalmaztam meg. A pincesorok védelmét funkcióadással próbáltam megoldani, azok elhelyezkedése és értéke alapján. A történeti temetők megóvására az Újtemetőn kívüli más lezárt temetők kutatását és azok országos műemlékvédelemre hozását, vagy emlékparkká alakítását javasoltam.

Irodalomjegyzék

Nyomtatott források

- BALOGH-BÁNYAI 2020 Balogh I.- Bányai V. (2020): *A magyarországi zsidó temetők kutatása és védelme*. REGIO 28. évf. (2020) 3. szám 24–38 pp.
- BIHARI 2020 Bihari Z. (2020): *Mi, svábok*. Szeged: Nemzeti értékek könyvkiadó.
- DÖVÉNYI 2010 Dövényi Z. (szerk.) (2010): *Magyarország Kistájainak katasztere*. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- ENYEDI-KOZMA 2019 Enyedi-Kozma Á. (2019): *Vallási Épített és Táj Örökség Zsámbékon*. [szakdolgozat] Budapest: Szent István Egyetem.
- FUCHS 2012 Fuchs. Sz. T. (szerk.) (2012): *300 Éve Zsámbékon / Seit 300 Jahren in Schambek*. Zsámbék: Zsámbéki német nemzetiségi önkormányzat.
- FUCHS 2016 Fuchs Sz. T. (2016): *Der Tod, das Begräbnis und die Friedhofskultur bei den Deutschen in Schambek/Zsámbék und Maan/Mány, mit besonderem Hinblick auf die deutschen Grabinschriften*. [szakdolgozat] Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- HOLNAPY 2001 Holnapy D. M. (2001): Zsámbék és a templom története, In: Móser Z.: *Zsámbék, avagy a mulandóság dicsérete*. Budapest: Kairosz Kiadó. 7-13 pp.
- JELLI 1988 P. Jelli M. A. (1988): *Schambeck/Zsámbék, Beiträge zur Geschichte und Volkskunde einer "schwäbischen" (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn, Band II*. Stuttgart: P. Martin A. Jelli OSB.
- JELLI 1992 P. Jelli M. A. (1992): *Schambeck/Zsámbék, Beiträge zur Geschichte einer "schwäbischen" (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn, Band III*. Stuttgart: P. Martin A. Jelli OSB.
- JELLI 1996 P. Jelli M. A. (1996): *Schambeck/Zsámbék, Beiträge zur Geschichte und Volkskunde einer "schwäbischen" (donauschwäbischen) Gemeinde im Ofner Bergland/Ungarn, Band I*. Stuttgart: P. Martin A. Jelli OSB.
- KISS 1988 Kiss L. (1988): *Földrajzi nevek etimológiai szótára II, (L–Zs), 4. bővített, javított kiadás*. Budapest: Akadémiai kiadó.

PATI 1994	Pati N. E. (1994): <i>Zsámbék</i> . Zsámbék: Zsámbéki Művelődési Ház.
MAZUG 2022	Mazug L. (2022): <i>Mesélő Zsámbéki Képeslapok – Történetek a Településről</i> . Zsámbék: Zsámbék Város Önkormányzata
MÉSZÁROS – SCHARLE 2018	Mészáros Á.- Scharle K. (2018): <i>Zsámbék Központi Tere Egy Család Emlékezetében - Egy Család Emlékezetében</i> . Zsámbék: Zsámbék Város Önkormányzata
MUSKOVICS 2014	Muskovics A. A. (2014): <i>Buda-vidék prérház- és pincekultúrája</i> , [PhD-értékezés] Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. forrás: https://doktori.btk.elte.hu/hist/muskovicsandrea/diss.pdf
SARKADI 2021	Sarkadi P. (szerk.) (2021): <i>Zsámbék története Jelli Páter nyomán</i> . Zsámbék: Zsámbék város önkormányzata.
TAR 2012	Tar I. (2012): <i>Történeti temetők Magyarországon</i> . [PhD-értékezés] Budapest: Corvinus Egyetem. forrás: https://phd.lib.uni-corvinus.hu/634/1/Tar_Imola.pdf
WELLMAN 1988	Wellman I. (1988): Die Ansiedlung der Ungarndeutschen - A magyarországi németek betelepítése. in. Hambuch V. (szerk.): <i>300 Jahre zusammen, Aus der Geschichte der Ungarndeutschen - 300 éves együttélés, A magyarországi németek történetéből I. kötet</i> . Budapest: Budapesti Nemzetközi Történeteszkonferencia (1987. március 5 - 6.). 34-52 pp.
TAK 2017	Zsámbék Város Önkormányzata (2017): Zsámbék Településképi Arculati Kézikönyv. forrás: https://zsambek.hu/images/varoshaza/varosi_onkormanyzat/telepuleskep_arculat/zsambek_tak.pdf
HÉSZ 2020	3/2020. (III.06.): Zsámbék Város Helyi Építési Szabályzata. forrás: https://or.njt.hu/eli/v01/730161/r/2020/3
TFK 2020	21/2020. (III.06.): Zsámbék Város Településfejlesztési Koncepciója. forrás: https://zsambek.hu/images/varoshaza/varosi_onkormanyzat/telepuleskep_arculat/zsambek_tak.pdf
11/2014. (VI.27.)	11/2014. (VI.27.): Zsámbék Város Képviselő-testületének rendelete a helyi építészeti-műszaki tervtanács létrehozásáról és működési rendjéről. forrás: https://www.zsambek.hu/images/varoshaza/varosi_onkormanyzat/rendeletek/regebbi_rendeletek/R11_2014_06_27.pdf
16/2017. (XII.18.)	16/2017. (XII.18.): Zsámbék Város Képviselő-testületének rendelete Zsámbék Város Településképi rendeletéről. Forrás:

https://www.zsambek.hu/images/varoshaza/varosi_onkormanyzat/rendeletek/2017/R16_2017_12_18.pdf

1999. XLIII.

1999. évi XLIII. törvény a temetőkről és a temetkezésről.
forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900043.tv>

1997. LIV.

1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről. forrás:
<https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700054.TV>

Szóbeli adatközlők és internetes források

HORVÁTH LÁSZLÓ EX-VERB 2024

Horvát László, Zsámbék város polgármestere,
szóbeli adatközlés. 2024. 03. 18.

http1

Zsámbék önkormányzatának az oldala, online
megtekintés: 2023. 12. 03.
<https://zsambek.hu/vendegeinknek/varostortenet>

http2

Szent Norbert Tanösvény bemutató oldala, online
megtekintés: 2023. 12. 03.
<https://premontreinoverek.hu/>

http3

Zsámbéki-medence idegen forgalmi egyesület
honlapja, online megtekintés 2024. 01. 22.
<https://zsambekinfo.hu/>

http4

A Nyakas-hegyi Borút egyesület honlapja, online
megtekintés: 2024. 11. 03.
<https://nyakashegyiborut.hu/open>

http5

Zsámbék közművelődési központ és könyvtár
honlapja, online megtekintés: 2023. 11. 16.
<https://www.mizsambekunk.hu/>

Ábrajegyzék:

1. ábra: Dolgozatom szerkezeti felépítése. (forrás: saját ábra).....	2
2. ábra: Zsámbék középkori illusztrációja (forrás: www.abebbooks.com)	4
3. ábra: Die Lange - Wand bei Witttenburg. (forrás: Stahlstich v. Hofmann n. Alt aus Duller "Die malerischen und romantischen Donauländer").....	5
4. ábra: A bazilika 1860-ban Fesca acélmetszetén. (forrás: varlexikon.hu)	7
5. ábra: Zsámbék a XX. század elején. (forrás: JELLI 1988)	8
6. ábra: Zsámbéki népviselet. (forrás: JELLI 1988).....	9
7. ábra: Harekocsik Zsámbékon 1940. (forrás: fortepan.hu).....	10
8. ábra: A kitelepítési felszólítás. (forrás: JELLI 1988)	11
9. ábra: "Isten veled hazánk". (forrás: arhiv.tata.hu).....	12
10. ábra: Die Markplatz, a mai Szent István tér 1930-ban. (forrás: MAZUG 2022).....	14
11. ábra: Die Neugasse, Schambek egyik XVIII. századi utcája a XX. század elején. (forrás: JELLI 1992).....	15
12. ábra: Hagyományos stílusú lakóház Zsámbékon. (forrás: JELLI 1992)	15
13. ábra: A rózsamotívum a gazdagságot jelentette. (forrás: saját kép)	16
14. ábra: Tornácos népi lakóház. (forrás: JELLI 1992).....	16
15. ábra: Merchior Keller háza ma. (forrás: saját kép).....	16
16. ábra: Michael Schmidt kőfaragó keresztház tervei. (forrás: JELLI 1992)	17
17. ábra: A Bazilikarom ma. (forrás: saját kép)	17
18. ábra: Sztelhó Ottó: Zsámbéki Bazilika rekonstrukciós rajz 1922-ből. (forrás: varlexikon.hu).....	17
19. ábra: A plébániatemplom egy XX. századi felújítást követően. (forrás: JELLI 1992)	18
20. ábra: A zsinagóga. (forrás: MÉSZÁROS – SCHARLE 2018).....	18
21. ábra: A Magyar utcai kereszt. (forrás: saját kép).....	19
22. ábra: A Pestiskápolna a második világháború után és ma. (forrás: JELLI: 1992; saját kép)	20
23. ábra: Az Immaculata szobor egykoron és most. forrás: JELLI 1988; saját kép).....	20
24. ábra: A Zsámbéki kálvária a húsvéti napfelkeltekor. (forrás: saját kép)	21
25. ábra: A koch-temető a kitelepítés után. (forrás: JELLI: 1992).....	21
26. ábra: A kápolnatemető. (forrás: saját kép)	22
28. ábra: Az Újtemető ma. (forrás: saját kép)	22
27. ábra: Az újtemető díszes sírjai közvetlen a kitelepítés után. (forrás: JELLI 1992).....	22
29. ábra: Pestis és Koleratemető. (forrás: FUCHS 2016).....	23
30. ábra Az OSH 1936-os adatai alapján a következőket természetették Zsámbék 5850 katasztrális holdján. (forrás: SARKADI 2021)	23
31. ábra: 1940-es aratás Zsámbékon. (forrás: SARKADI 2021).....	24
32. ábra: Egy kitelepítés előtti szüret. (forrás: JELLI 1988)	25

33. ábra: Hagományos faprés rajza. (forrás JELLI 1988)	26
34. ábra: A Mélyúti pincesor Miklós Lajos 1941-es fényképén (forrás: fortepan.hu)	27
35. ábra: Györffy István 1954-ben készült fényképe a Szomori úti pincesorról. (forrás: MUSKOVICS 2014).....	27
36. ábra: A zsámbéki közlegelőben fekvő pincék térképe 1879-ből. (forrás: MUSKOVICS 2014)	28
37. ábra: Zsámbék városrészei korok szerint. (forrás: saját ábra)	35
38. ábra: Átalakított tetőszerkezetű parasztház. (forrás: saját kép)	36
39. ábra: Magyar utca 49. (forrás: saját kép).....	37
40. ábra: Rácváros utca 21. (forrás: saját kép)	37
42. ábra: Bicskei utca 12. (forrás: saját kép)	37
41. ábra: Bicskei utca 43. (forrás: saját kép)	37
43. ábra: Magyar utca 1. (forrás: saját kép).....	38
44. ábra: Etyeki utca 4. (forrás: saját kép).....	38
45. ábra: A csillagerdő az 1788-as kataszteri térképen. (térkép forrása: maps.hungaricana.hu).....	39
46. ábra: A 137-es számú pince/présház. (forrás: saját kép)	44
47. ábra: A 94-es (balra) és a 96-es (jobbra) számú pince/présház. (forrás: saját képek)	45
48. ábra: A 99-es számú pince/présház. (forrás: saját kép)	45
49. ábra: Johann Schmidt kőfaragó a háza előtt a kész kopjafákkal. (forrás: FUCHS 2016)	46
50. ábra: A Nyakas-hegyi mészkőbánya. (forrás: FUCHS 2016)	46
51. ábra: Az egyszemélyes kopjafák stílusa fentről lefelé: 1. Szívmotívumos; 2-3. Fűz és/ vagy kereszt motívumos; 4. Fejképes; 5. Angyalmotívumos gyermeksír. (forrás: saját képek).....	46
52. ábra: Zsámbéki sír felépítése. (Forrás: saját rajz).....	46
53. ábra: Több személyes kopjafák stílusa: kétszemélyes(balra); három személyes (jobbra) kopjafa. (forrás: saját képek).....	47
54. ábra: Értékes sírok az Újtemetőben. (forrás: saját képek)	47
55. ábra: Az újtemető a kitelepítés után és ma. (forrás: FUCHS 2016; saját kép)	48
56. ábra: A legutóbbi fűkaszás egyik 'áldozata'. (forrás: saját kép)	48

MATE Szervezeti és Működési Szabályzat

III. Hallgatói Követelményrendszer

III.1. Tanulmányi és Vizsgaszabályzat

**6.13. sz. függeléke: A MATE egységes szakdolgozat /
diplomadolgozat / záródolgozat / portfólió készítési útmutatója**

4.2. sz. melléklete: Nyilatkozat a záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió nyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

NYILATKOZAT

**a záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió¹ nyilvános hozzáféréséről és
eredetiségéről**

A hallgató neve: Mohácsy Barnabás
A Hallgató Neptun kódja: BVOYSQ
A dolgozat címe: A Duna menti sárbok földhasználati és városképi emlékezetéről, valamint hatósai zsámbékon
A megjelenés éve: 2024
A konzulens intézetének neve: Tájéltészeti, településtervezési és Diszkentészeti Intézet
A konzulens tanszékének a neve: Tőrvédelmi és Tővrehabilitációs Tanszék

Kijelentem, hogy az általam benyújtott záródolgozat/szakdolgozat/diplomadolgozat/portfólió² egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, és az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottam, tudomásul veszem, hogy a záróvizsga-bizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkori szellemitulajdon-kezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtári repozitori rendszerébe. Tudomásul veszem, hogy a megvédett és

- nem titkosított dolgozat a védést követően
- titkosításra engedélyezett dolgozat a benyújtásától számított 5 év eltelte után nyilvánosan elérhető és kereshető lesz az Egyetem könyvtári repozitori rendszerében.

Kelt: 2024 év 11. hó 04. nap

Mohácsy Barnabás
Hallgató aláírása

¹ A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törölendő.

² A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törölendő.

MATE Szervezeti és Működési Szabályzat

III. Hallgatói Követelményrendszer

III.1. Tanulmányi és Vizsgaszabályzat

6.13. sz. függeléke: A MATE egységes szakdolgozat /
diplomadolgozat / záródolgozat / portfólió készítési útmutatója

4.1. sz. melléklete: Konzulensi nyilatkozat

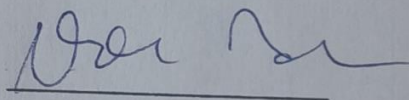
NYILATKOZAT

Mohácsy Barnabás (név) (hallgató Neptun azonosítója: BVOYSQ)
konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a
záródolgozatot/szakdolgozatot/diplomadolgozatot/portfóliót¹ áttekintettem, a hallgatót az
irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól
tájékoztattam.

A záródolgozatot/szakdolgozatot/diplomadolgozatot/portfóliót a záróvizsgán történő
védésre javaslom / nem javaslom².

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem³

Kelt: 2024 . év 11. hó 06. nap

belső konzulens

¹ A megfelelő dolgozattípus meghagyása mellett a többi típus törlendő.

² A megfelelő aláhúzendő.

³ A megfelelő aláhúzendő.